

HERMANN HESSE

Sziddhárta

HINDU REGE

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST

FORDÍTOTTA
KÁSZONYI ÁGOTA

A JEGYZETEKET
BARKÓCZI ANDRÁS
ÍRTA

Hermann Hesse: Siddhartha. Eine indische Dichtung
© 1922 by Hermann Hesse
Alle Rechte bei und vorbehalten
durch Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main

Hungarian translation © Kászonyi Ágota, 1922

Hungarian edition © Európa Könyvkiadó, Budapest

ELSŐ RÉSZ

Kedves, nagyon tisztelt Romain Rolland!!

1914 óta, amikor a szellemi élet hirtelen bekövetkezett légszomja egyszerre számomra is érezhetővé vált, és mi szemben levő partokról kezünket átnyújtottuk egymásnak, ugyanazokba a nemzetek fölötti szükségyszerűségekbe vetett hittel, azóta készültem, hogy szeretetem jelét s ugyanakkor erőm próbáját átnyújtsam Önnek s hogy bepillantást engedjek gondolataim világába.

Fogadja szívesen még befejezetlen hindu regém első részének ajánlását

Hermann Hesse

A BRÁHMANA² FIA

A bráhmánház árnyékában nőtt, növekedett Sziddhárta,³ a szép bráhmánfi, az ifjú sólyom, nőtt a csónakok közt a folyóparti napsütésben, az árnyas kecskefűz-erdőben, együtt nőtt barátjával, Govindával,⁴ a bráhmánfival. Nap barnította hóka⁵ vállát a folyóparton fürdéskor, a szent mosakodások közben, az isteneknek való áldozás közben. A mangóligetben, gyermekjátékai közben, édesanyja éneke hallatán, az isteneknek való áldozáskor, miközben tudós atyja tanította, miközben a bölcsek beszélgetését hallgatta, fekete szeme tágult és sötétedett. A bölcsek társalgásában már régóta szóhoz jutott Sziddhárta, Govindával a szócsatában már régóta gyakorolta magát, Govindával együtt űzte az elmélkedés művészetét, szolgálta a meditáció gyakorlatát. Tudta már, hogyan kell hang nélkül kimondani az óm-ot,⁶ a szavak szavát, hang nélkül befelé mondani a belégzéssel, hang nélkül kifelé mondani a kilégzéssel, fegyelmezett lélekkel, míg homlokáról az értelmesen gondolkodó szellem világa fénylett. Tudta már, hogyan kell legbensejében elgondolnia az *átman-t*,⁷ aki törhetetlen, a világegyetemmel egy.

Apja szíve lelkendezett az örömtől a fiú miatt, tanulékony, tudásra szomjazó fia miatt, nagy bölcsésé, szent pappá látta növekedni, bráhmanák fejedelmévé.

Anyja keblét gyönyörűség töltötte el, ha ránézett, mikor járn látna, ha leülni vagy felállni látta gyermekét, Sziddhártát, az erős, a szép legényt, amint karcsú lábbal lépkedett, amint köszönt anyjának hibátlan illendőséggel.

A fiatal bráhmana-lányok szívében szerelem nyiladozott, ha Sziddhárta végigment a város valamelyik utcáján, a fénylő homlokú, a királyi tekintetű, keskeny csípőjű ifjú.

Mindannyiuknál jobban szerette azonban jó barátja, Govinda, a bráhmánfi. Szerette Sziddhárta szemét és kedves hangját, szerette járását és mozgásának hibátlan illendőségét, szeretett mindent, amit Sziddhárta tett és mondott, a legjobban pedig a szellemét szerette, magasan szárnyaló, égő gondolatait, izzó akaratát, nagyra hivatottságát. Govinda tudta: ez az ember nem lesz mindennapi bráhmana, nem lesz isteneknek áldozó hivatalnok, varázsmondások pénzsóvár árusítója, hiú, üresszavú szónok, rosszindulatú, alattomos csuhás, és nem lesz derék, ostoba birka sem – egy a nyájból. Nem, és ő, Govinda sem szeretett volna majd olyan bráhmana lenni, amilyen a többi tízezer, aki mind egyforma. Követni akarta Sziddhártát, akit szeretett, a fejedelmi Sziddhártát. S ha egyszer Sziddhárta istenséggé válna, ha egyszer a fényességes szentek közé térne, Govinda oda is követni szerette volna, útitársként, szolgáljaként, lándzsavívőjeként, árnyékeképpen.

Mindenki így szerette Sziddhártát. Mindenkinék örömet szerzett, mindenki előtt kedves volt.

Ő maga, Sziddhárta azonban nem volt öröme önnönmagának, nem volt kedves önmaga előtt. Míg a fügefák kertjének rózsás útjait járta, az elmélkedés ligetének kékellő árnyékában ült, tagjait a naponkénti vezeklő fürdőben mosdatta, az isteneknek áldozott a sötét árnyú mangóerdőben, hibátlan illemű mozgásával, mindenkitől szeretve, mindenki örömétől körülvéve, szíve mélyén mégsem örült. Álmok kísértették és zaklatott gondolatok. A folyó vizéből áramlottak feléje, az éj csillagaiból sziporkáztak reá, a nap sugaraiból olvasztva ömlöttek, álmok kínozták és lelki nyugtalanság, mely az

áldozati füstből terjengett feléje, a Rig-véda⁸ sorai lehelték rá, az idős bráhmánák tanításukkal csepegtették belé.

Sziddhárta lassanként elégedetlenséget táplált magában. Már úgy érezte, hogy édesapja szeretete és édesanyja szeretete, de még Govinda barátja szeretete sem teszi mindig, egyszer s mindenkorra boldoggá, nem tudja lecsillapítani, jóllaktni, megelégtetni. Lassan sejtette már, hogy tiszteletre méltó édesapja és minden tanítója, a bölcs bráhmánák már átadták neki bölcsességük legjavát és legértékesebb részét, hogy lelke várakozó edényébe már betöltötték minden kincsüket, az edény pedig nem telt meg, nem elégedett meg a szelleme, nem nyugodott meg a lelke, nem csillapodott le a szíve. A szent mosakodások jók voltak, de csak vízcseppek voltak, nem mosták le a bűnt, nem csillapították a szellem szomjúságát, nem oldották fel a szív rettegésének görcsét. Remek dolog volt áldozatot bemutatni és az isteneket segítségül hívni – de megkérdezte magától, vajon ezenkívül nincs semmi? Boldogít-e az áldozat? És hogyan is áll az istenek dolga? Pradszápati-e⁹ valóban, aki a világot teremtette? Nem az átman teremtette-e, az Egyetlenegy, az Egyedüli? Nem csupán változó formák-e az istenek, csak teremtmények, mint te vagy én, mulandó lények, alávétve az időnek? Akkor pedig jó-e, helyes-e, valóban értelmes, igazán a legértékesebb ténykedés-e áldozni az isteneknek? Szabad-e másnak áldozni, másnak szolgálni tisztelettel, mint Neki, az Egyetlenegynek, az átmannak? Átman pedig hol található, hol vett lakást, örök szíve hol dobog, hol máshol, mint kinek-kinek saját Énjében, törhetetlen legbensejében, amelyet magában hordoz mindenki? Hanem hol, ugyan hol van ez az Én, az ember lényének Legbenseje, ez a Legvégső lényeg? Nem hús és vér, nem is a gondolat vagy az öntudat, így tanították a nagy bölcssek. Hol, ugyan hol van hát? Bejutni oda, az Énhez, magamhoz, az átmanhoz – van-e más érdemes út? Jaj, ezt az utat senki sem mutatta meg, és senki sem ismerte, az édesapja sem, tanítómesterei sem, az isteneknek való áldozás szent énekei sem! Mindent, mindent tudtak ők, a bráhmánák, és az ő szent könyveik, gondoltak mindenre, a mindennél is többre, alvilág teremtésére, a beszéd, az étkezés, a belégzés, a kilégzés eredetére, az érzékek rendezésére, az istenek tetteire – mérhetetlenül sok volt, amit tudtak – de érdemes volt-e mindezt tudni, ha valaki nem tudta azt az Egyet, az Egyetlent, a Legfontosabbat, az egyedül Fontosat?

Igen, a szent könyvekből sok-sok verssor, főként a Száma-véda upanisádjai¹⁰ beszéltek erről, a Belső Legbensejéről, a Legvégsőről, fenséges verssorok. „Lelked az egész világ”, ez volt ott olvasható, és az is, hogy az ember álmában, legmélyebb álmában jut el önmaga mélyére, akkor lakozik az átmanban. Csodálatos igazságot hirdettek ezek a sorok, a legbölcsebbek minden tudása papírra volt itt vetve mágikus szavakban, tisztán, mint a méhek gyűjtötte méz. Nem, nem tartotta lebecsülendőnek azt a mérhetetlen ismeretanyagot, amelyet bölcs bráhmánák megszámlálhatatlan sok nemzedéke gyűjtött össze és őrzött meg e könyvekben. – De hol vannak azok a bráhmánák, azok a papok, azok a bölcssek vagy vezeklők, akiknek sikerült ezt a legmélyebb tudást nem csupán ismerni, hanem megélni is? Hol van az a mester, aki az átmanban való lakást az álomból az ébrenlétbe tudja varázsolni, az életbe, jártába-keltébe, szavába és cselekedetébe? Sziddhárta ismert sok tiszteletre méltó bráhmánát, mindeneke előtt édesapját, ezt a tiszta és tudós embert, bárkinél tisztességesebbet. Csak csodálni lehetett az édesapját, magatartása nyugodt volt és nemes, élete tiszta, szava bölcs, homloka mögött finom és nemes gondolatok laktak – de még ő sem, aki oly sokat tud, ő sem biztos, hogy üdvösségesen 61, hogy békessége van, nem csupán kereső, szomjúhozó ember-e ő is? Nem kell-e neki is újra meg újra szent források vizéből innia, az isteneknek való áldozásból, a szent könyvek olvasásából, a bráhmánák vitatkozó beszédéből merítenie, mint aki újra meg újra megszomjazik? Miért szükséges, hogy ő, a feddhetetlen, mindennap részt vegyen a bűntől tisztító szent mosakodásban, naponta tisztulásért fáradozzék, naponta újra meg újra? Vajon nem lakozik-e benne az

átman, vajon nincs-e az ő szívében is az ősi forrás? Azt kell megtalálni, saját énünkben az ősi forrást, azt kell birtokba vermi! Minden egyéb csak keresgélés, kerülgetés, tévelygés.

Így gondolkodott Sziddhárta, erre szomjazott, ettől szenvedett.

Az egyik Cshándógja-upanisádból¹¹ gyakran felmondta a következő idézetet: „Igaz bizony, a brahman¹² neve szatjam,¹³ és igaz az, hogy akinek erről tudása van, naponta belép az égi világba.” Az égi világ, igen, sokszor közelinek tűnt, de egészen sohasem érte el Sziddhárta, szomjúságát sohasem tudta teljesen lecsillapítani. És az összes bölcs közül, a legbölcsebbek közül, akiket ismert és akiknek tanítását örömmel hallgatta, mindannyiuk közül egy sem akad, aki azt a táját, az égi világot, egészen elérte volna, aki azt a szomjat, az örök szomjúhozást, egészen csillapítani tudta volna.

– Govinda – mondta Sziddhárta barátjának –, Govinda, kedvesem, jöjj velem a fügefafa alá, gyakoroljuk a meditációt.

Megkeresték a fügefát, leültek alá, egyik helyre Sziddhárta, húsz lépéssel arrébb Govinda. Miközben Sziddhárta leült, készülődve arra, hogy a szent ómot kimondja, magában ezt a versrészletet ismételte halkan:

*„Az óm az íj; a nyíl a lélek,
A nyíl célja a brahman,
Abba kell pontosan beletalálni.”*

Amint letelt a meditáció szokott ideje, Govinda felállt. Elérkezett az este, ideje volt hozzálatni az esti szent mosakodáshoz. Govinda elkiáltotta Sziddhárta nevét. Sziddhárta nem válaszolt. Magába mélyedve ült, szemét mereven egy nagyon távoli célra szegezte, nyelve hegye egy kicsit kiállt a foga közül, úgy tűnt fel, nem is lélegzik. Így ült, meditációba mélyedve, az ómra gondolva, lelkét nyílként küldve a brahmanhoz.

Egyszer samanák vonultak végig Sziddhárta városán, önsanyargató zarándokok, három aszott, se élő, se holt ember, kortalanok, vérző, porlepte vállal, majdhogynem mezítelenek, napégette, magányos alakok, a világ számkivetettjei és ellenségei, az emberek birodalmában mind idegen és szikár sakál. Néma szenvedély, életmorzsoló szolgálat, könyörtelen önmehtagadás forró lehelete lengte őket körül.

Estére kelve, mikor lejárt az elmélkedés órája, Sziddhárta így szólt Govindához: – Holnap hajnalban, barátom, Sziddhárta a samanák közé áll. Samanává lesz maga is. – Govinda elfehéredett e szavak hallatán, amint barátja arcáról leolvasta az elhatározást, mely eltéríthetetlen volt, akár az íjról kilőtt nyíl. Megértette Govinda azonnal, első pillantásra: most kezdődik hát, most indul Sziddhárta a maga útjára, sorsa van csírázóban, s vele az övé is. És arca elsápadt, *banánhéjhoz* vált hasonlónak.

– Jaj, Sziddhárta – kérlelte –, megengedi ezt vajon atyád? – Sziddhárta úgy tekintett fel rá, mint aki álmából ocsúdik. Nyílsebesen olvasott Govinda lelkében, látta benne a félelmet is, a megadást is.

– Govinda, kérlek – mondta halkan –, ne szaporítsuk a szót. Holnap napkeltevel megkezdem a samanák életét. Ne is szólj róla többet.

Sziddhárta apja a kamrájában ült egy háncsból szőtt szőnyegen, Sziddhárta belépett hozzá, apja mögé állt, és addig nem mozdult, míg apja meg nem érezte, hogy valaki áll mögötte. Ekkor a bráhmána megszólalt: – Sziddhárta, te vagy? Ha igen, szólj, mondd, amit mondanod kell.

Ekkor Sziddhárta így válaszolt: – Engedelmeddel, apám. Azért jöttem, hogy megmondjam neked, vágyakozom rá, hogy holnap reggel házadtól búcsút vegyek s az önsanyargatók közé álljak. Samana akarok lenni, ez a vágyam. Ne ellenezze ezt édesapám.

A bráhmána hallgatott, addig hallgatott, míg a kisablak mögött újukra indultak a csillagok és alakzataik változni kezdtek, a kamrában mégsem tört meg a csend. Fia némán, mozdulatlanul állt, keresztbe tett karral, az apa némán, mozdulatlanul ült a háncsszőnyegen, s az égen a csillagok továbbvonultak. Végül az apa szólalt meg: – Izgatott, haragos szavakat használni bráhmanához nem illő dolog. De belül harag emészt. Másodszor nem szeretném hallani szádból ezt a kérést.

A brahman lassan felállt ültéből, Sziddhárta azonban némán állt tovább, keresztbe tett karokkal.

– Mire vársz? – kérdezte az apja.

Sziddhárta így szólt: – Hiszen tudod. – Apja bosszúsan ment ki a kamrából, bosszúsan ment a fekhelyéhez és feküdt le.

Egy óra elteltével, mivel nem jött szemére álom, a bráhmána felállt, fel-alá járkált, kiment az udvarra. Betekintett a kisablakon át a kamrába, lám, Sziddhárta még mindig ott állt, keresztbe tett karokkal, mozdulatlanul. Fehér felsőruhája sápadtan fénylett. Az apa visszatért fekhelyéhez, szívét nyugtalanság emésztette.

Egy óra elteltével, mivel szemére nem jött álom, a bráhmána újból felállt, járt-kelt, kiment a ház elé, látta feljönni a holdat. Betekintett a kisablakon át a kamrába, Sziddhárta még mindig ott állt, mozdulatlanul, keresztbe tett karokkal, csupasz sípcsontján tükröződött a holdfény. Az apa gondterhelt szível tért vissza nyughelyére.

Egy óra múlva ismét visszajött, két óra múlva megint, betekintett a kisablakon, látta, amint Sziddhárta áll, áll, holdfényben, csillagok sugaránál, sötétségben. S visszatért minden órában hallgatagon, betekintett a kamrába, látta a mozdulatlanul ott álló fiút, szívét haraggal táplálta; nyugtalansággal, aggodalommal telt el.

S az éj utolsó órájában, mielőtt a nap felkelt, visszament a kamrába, belépett, ott látta állni az ifjút, nagynak és idegennek látta.

— Sziddhárta — szólalt meg —, mire vársz?

— Hiszen tudod.

— Örökké így állsz majd, míg nappal lesz, dél lesz, este lesz?

— Állok és várok.

— Elálmosodsz majd, Sziddhárta.

— Elálmosodom.

- Elalszol, Sziddhárta.
- Nem alszom el.
- Meghalsz, Sziddhárta.
- Meghalok.
- Inkább meghalsz, semmint hallgatnál atyádra?
- Sziddhárta mindig hallgatott az atyjára.
- Elállsz tehát szándékodtól?
- Sziddhárta azt teszi, amit majd apja mond.

A nap első sugara behatolt a kamrába. A bráhmana látta, hogy Sziddhárta térde enyhén reszket. Sziddhárta arca nem reszketett, szeme a távolba tekintett.

Apja ekkor rájött, hogy Sziddhárta már most sem odahaza, őnála lakozik, hanem már most is távol jár tőle. Kezével -megérintette Sziddhárta vállát.

— Sziddhárta — szólt —, te az erdőbe mész és samara leszel. Ha üdvösségre lelsz az erdőben, gyere és taníts az üdvösségre. Ha csalódsz, térj haza, és áldozzunk megint együtt az isteneknek. Most menj és csókold meg anyádat, mondd meg neki, hova indulsz. Azonban ideje már, hogy magam elinduljak a folyóhoz, és elvégezzem az első mosakodást.

Levette fia válláról kezét, és kiment. Sziddhárta megtántorodott, amikor el akart indulni. Majd erőt vett gyöngeségén, meghajolt apja előtt, és anyjához indult, hogy apja intése szerint cselekedjék.

Amikor hajnal hasadtával lassan, merev lábbal elhagyta a még alvó várost. az utolsó kunyhónál egy emberi árny emelkedett fel. Ott kuporgott eddig, és most csatlakozott a zarándokhoz — Govinda.

— Hát eljöttél — mondta Sziddhárta mosolyogva.

— Igen, itt vagyok — mondta Govinda.

A SAMANÁKNÁL

Még aznap alkonyattájt utolérték az aszkétákat, az összeaszott samanákat, és felajánlották kíséretüket és engedelmességüket. Szívesen fogadták őket.

Sziddhárta odaadta felsőruháját egy szegény bráhmanának az utcán. Már csak ágyékkötőt viselt és a földszínű, varratlan köpönyeget. Naponta csak egyszer evett, főtt ételt soha. Böjtölt tizenöt napig. Böjtölt huszonnyolc napig. Leszáradt a hús combjáról és orcáiról. Kitágult szemében perzselő álmok lángoltak, száradó ujjain hosszúra nőtt a köröm és állán a száraz, bozontos szakáll. Ha nőkhöz közeledett, tekintete fagyos lett; szája megvetően rándult meg, amikor szép ruhákba öltözött emberek városain ment át. Kereskedőket látott kereskedni, fejedelmeket, amint vadászni indultak, gyászolókat, amint halottaikat siratták, szajhákat, amint felkínálkoztak, orvosokat, amint betegek körül fáradoztak, papokat, amint meghatározták a vetés napját, szerető párokat, amint szerették egymást, anyákat, amint kicsinyüket szoptatták – mindezt nem méltatta tekintetére, mindez hazudott, büzlött, hazugságot árasztott mindez, minden a világon célt, boldogságot és szépséget hazudott, és be nem vallott rothadás volt minden. Keserű volt a világ. Szenvedés volt az élet.

Egy cél állott Sziddhárta előtt, egyetlenegy: hogy megüresedjen, megszabaduljon szomjúságától, minden kívánságtól, álomtól; megüresedjen örömtől és szenvedéstől. Elhaljon saját énjétől, többé ne Én legyen, kiüresedett szívvel nyugalmat találjon, nyitva álljon önmagától eltávolodó gondolatokkal a csodának, igen, ez volt a célja. Ha már legyőzött minden Ént, ha szívében minden szenvedély és minden ösztön elhallgatott, akkor a legvégső is felébredhet, lényének legbelseje, amely már nem Én, hanem a nagy Titok.

Sziddhárta hallgatva állt a merőlegesen tűző napsugarakban, fájdalomtól égve, szomjúságtól izzva, csak állt, és nem érzett már sem fájdalmat, sem szomjúságot. Hallgatagon állt esőzések idején, hajából víz csepegett fázó vállára, fázó csípőjére és lábszáraira, és a vezeklő csak állt ott, míg válla és lába nem fázott már, míg benne minden elhallgatott, minden lecsendesedett. Szótlanul kuporgott a tüskés ágak között, égő bőréből a vér szivárgott, daganataiból a genny, Sziddhárta pedig mereven, mozdulatlanul nézett maga elé, míg nem folyt már vér, míg semmi sem szúrt már, semmi sem égett.

Mereven ült, tanult takarékoskodni a lélegzetével, hogy beérje kevés lélegzettel, megéljen lélegzés nélkül. Megtanulta, lélegzetén kezdve, hogy megnyugtassa a szívverését, megtanulta szíve dobogását lassítani, míg alig vert, majdnem egyet sem.

A samanák elöljárója arra oktatta, hogyan gyakorolja a megüresedést, a meditációt, a samanák új szabályai szerint. A bambuszerdő fölött kócsag repült át – Sziddhárta felvette lelkébe a kócsagot, maga is repült erdő és hegyek felett, kócsaggá lett, halat evett, kócsagéhséget csillapított, kócsagok vijjogásával beszélt, kócsaghalált halt. Holt sakál hevert a folyó homokos partján, Sziddhárta lelke belebújt tetemébe, maga is holt sakál lett, ott hevert a parton, felfűvódott, büzlött, megrothadt, szétszabdalták a hiénák, leszabdalták bőrét a keselyűk, csontváz lett, szétporladt, pora szétszóródott a földön. Sziddhárta lelke pedig visszatért, miután meghalt, miután elrothadt, miután szétporladt, miután megízlelte a keringés szomorú mámorát, új szomjúságban várakozott – akár a vadász a bozót között a résre –, ahol kimenekülhet a körforgásból, ahol elkezdnének az okok vége, elkezdnének a szenvedés nélküli örökkévalóság. Megölte

érzékeit, megölte emlékezetét, ezer idegen alakban bújt ki énjéből, volt állat, volt elhullott állat, volt kő, volt fa, víz is volt, de felébredtével mindig rátalált önmagára, akár nap sütött, akár hold világított az égen, újra Én lett, beelendült a körforgásba, szomjúságot érzett, legyőzte szomját, újabb szomjat érzett. Sokat, nagyon sokat tanult Sziddhárta a samanáknál, sok útját annak, hogyan tud eltávolodni Énjétől. Járt a önmehtagadás útját a fájdalom révén, az éhség, a szomjúság, a fáradság, a kínok önkéntes elszenvedése és legyőzése révén. Járt a önmehtagadás útját meditációval, szelleme üressé gondolásával, míg szabaddá nem vált minden képzelődéstől. Megtanulta ezeket az utakat, és más utakon is tanult járni, ezerszeresen elhagyta Énjét, órák hosszat és napokat tudott időzni a Nem-Én-ben. De akármennyire kivezették is ezek az utak az Énből, végül mégis visszatértek hozzá. Hiába menekült el Sziddhárta ezerszeresen az Én elől, hiába pihent a Semmiben – állatokban, kövekben –, a visszatérés elkerülhetetlen volt, el kellett jönnie az órának, amikor visszatért önmagához, akár napsütésben, akár holdvilágnál, árnyékban vagy ha esett az eső, és megint Én volt, Sziddhárta volt, és megint érezte a körforgás reá rótt kínját.

Vele együtt nőtt, növekedett Govinda, árnyékaképpen, ugyanazokat az utakat róva, ugyanazokkal a fáradozásokkal terhelve. Ritkán váltottak egymással egyéb szót, mint amit a szolgálat és az önmehtagadó gyakorlatok kívántak. Néha kettejükön volt a sor, hogy együtt járják a falvakat táplálékot koldulni maguk és tanítóik számára.

– Mit gondolsz, Govinda – szólalt meg egyszer Sziddhárta egyik alamizsnagyűjtő útjukon –, mit gondolsz, előbbre jutottunk-e? Elértünk-e valamiféle célt?

Govinda ilyképpen felelt:

– Tanultunk, igen, és még fogunk is tanulni. Nagy samana leszel, Sziddhárta. Gyorsan megtanultál minden gyakorlatot, még az öreg samanák is megcsodáltak nemegyszer. Szent ember leszel, ó, Sziddhárta.

Sziddhárta így szólt: – Én másként gondolom, barátom. Mindazt, amit a mai napig a samanáknál tanultam, megtanulhattam volna, ó, Govinda. sokkal gyorsabban, sokkal egyszerűbben is. Bármelyik, szajhájáról hírhedt negyed kocsmájában, az ám, barátom, megtanulhattam volna a kocsisok, a kockajátékosok között is.

Govinda emígy szólt: – Sziddhárta tréfát űz velem. Hogyan tudad volna megtanulni azok közt a nyomorultak között a meditációt, lélegzetted visszatartását, az éhség és fájdalom érzéketlen tűrését?

Sziddhárta pedig halkán így szólt -- mintha csak magában beszélne: – Ugyan mi az a meditáció? Micsoda a testtől való szabadulás? Vagy a böjtölés? A lélegzet visszatartása? Semmi más, mint menekvés az Én elől, kurta menekvés az Én-lét kínjától, rövid ideig tartó bódulat, amely elnyomja az élet fájdalmát és értelmetlenségét. Ugyanezt a menekvést, ugyanezt a kurta bódulatot találja meg az útszéli fogadóban az ökörhajcsár. Ő sem érzi akkor már az énjét, nem érzi az élet fájdalmait, kurta bódulatra talál. Fölhajtva rizsborát, elszundít, és ugyanarra a megnyugvástra talál, amelyet Sziddhárta és Govinda is meglel, amikor hosszú gyakorlás után elmenekülve testükből, a Nem-Én-ben időznek. Így van ez, ó, Govinda.

Govinda erre így szólt: – Ezt mondod, barátom, pedig mégiscsak tudod, hogy Sziddhárta nem ökörhajcsár és a samana nem részeges mihaszna. Az az iszákos talál ugyan mómort, talál rövid menekvést és megnyugvást, de visszatér mámoros álmából, és mindent úgy talál, ahogy volt, nem lett bölcsebb, nem gyűjtött ismeretet, nem jutott magasabbra a lépcsőfokokon.

Sziddhárta mosolyogva szólt: Nem tudom, én soha sem voltam részeg. De azt, hogy én, Sziddhárta, csak rövid mámorhoz jutok gyakorlataimmal és meditációimmal, és éppolyan távol vagyok a bölcsességtől, a megváltástól, mint gyermekként voltam anyám méhében, azt tudom, ó, Govinda, azt tudom.

Egy másik alkalommal, amikor Sziddhárta Govindával együtt kijött az erdőből, és a faluban valami kis élelmet koldult testvérei és tanítói számára, Sziddhárta megszólalt, és ezt mondta: – Hogy van ez, Govinda, helyes úton járunk-e? Közeledünk-e az ismerethez? Közeledünk-e a megváltáshoz? Nem inkább körbe-körbe járunk-e – éppen mi, akik szabadulni akartunk a körforgástól?

Govinda így szólt: – Sziddhárta, bizony sokat tanultunk, és sok tanulnivalónk maradt is még. Nem körbeforogva járunk, felfele megyünk, a kör spirális. néhány fokkal máris feljebb jutottunk.

Sziddhárta így felelt: – Mennyi idős lehet, mit gondolsz, a mi legöregebb samanánk, tiszteletre méltó tanítónk?

Govinda így szólt: – Talán hatvanéves, ha lehet, a mi előjárónk.

Sziddhárta így szólt: – Hatvan évet megélt, és nem érte el a nirvánát.¹⁴ Lesz hetvenéves is, nyolcvan is, és te meg én, mindketten ugyanannyit megérünk, gyakoroljuk magunkat, és böjtölünk, és meditációba mélyedünk. De a nirvánát nem érjük el, ő sem, mi sem. Ó, Govinda, azt hiszem, hogy az összes samana között, aki csak létezik, talán egy sincs, egyetlenegy sem, aki a nirvánát elérné. Pusztán vigasztalást lelünk, mámort, képességeket, amelyekkel elbódítjuk magunkat. A leglényegesebbet azonban, az Utak Útját, nem találjuk meg soha.

– Bár ne mondanál ily rémítő szavakat, Sziddhárta! – szólt Govinda. – Hogyne lenne annyi tudós férfiú között, annyi sok bráhmána között, annyi szigorú és tiszteletre méltó samana között, annyi sok kereső, odaadóan igyekvő, annyi szent ember között egyetlenegy sem, aki az Utak Útját megtalálja?

Sziddhárta azonban, olyan hangon, amelybe ugyanannyi bánat, mint gúny vegyült, szomorú, halk, kicsit csúfolódó hangon így szólt: – Ó, Govinda, barátod hamarosan el fogja hagyni a samanák útját, amelyet oly rég jár teveled. Szomjazom, ó, Govinda. és ezen a hosszú samana-úton semmit sem enyhült a szomjúságom. Mindig ismeretre szomjaztam, mindig tele voltam kérdésekkel. Kérdeztem a bráhmanákat, évről évre, kérdeztem a szent védákat, év év után, és kérdeztem a kegyes samanákat, év év után. Ó, Govinda, meglehet, ugyanolyan jó, bölcs vagy gyógyító dolog lett volna, ha az orrszarvú madarat vagy a csimpánzt kérdezem. Sok időre volt szükségem, és még mindig nem fejeztem be, hogy ezt az egyet megtanuljam, ó, Govinda: hogy az ember semmit sem tanul! Azt hiszem, a valóságban nincs olyasmi, amit „tanulás”-nak nevezünk. Csak a tudás van, barátom, az pedig mindenütt ott van, az át-man, amely ott van bennem és benned és minden lényben. Így hát kezdem már hinni: ennek a tudásnak nincsen gonoszabb ellenfele, mint a tudni akarás, mint a tanulás.

Erre Govinda megállt jártában, felemelte kezét, és így szólt: – Ó, Sziddhárta, ne ijeszd barátodat ilyen beszédekkel! Szavaid valóban félelmet ébresztenek szívemben. És gondold csak el: hová lenne az imák szentsége, hová lenne a bráhmána-rend tisztessége, hová a samanák szentsége, ha úgy lenne, amint mondd, ha nem lenne tanulás?! Mi lenne, ó, Sziddhárta, mi lenne mindenből, ami a földön szent, ami értékes, ami tiszteletre méltó?!

És Govinda maga elé mormolt két verssort, két verssort az egyik upanisádból:

*„Aki gondolkodva, tisztult szellemmel elmélyed azt átmanban,
Szívének szavakkal kimondhatatlan. ”*

Sziddhárta azonban hallgatott. Azokra a szavakra gondolt, amelyeket Govinda mondott, és végig is gondolta őket.

Igen, gondolta, lehajtott fővel állva, mi lenne szent még mindabból, ami szemünkben szentnek tűnik? Mi marad meg? Mi az, ami örök? És fejét ingatta.

Egyszer, amikor a két ifjú már mintegy három éve élt a samanákkal és részt vett gyakorlataikban, sok úton-módon és kerülőn át elérte őket egy hír, híresztelés, monda: van valaki, akit Gótamának neveznek, a Fenséges, a Buddha,¹⁵ aki legyőzte magában a világ szenvedését, és megállította az újjászületések kerekét. Tanítva járja a vidéket, tanítványoktól körülvéve, tulajdon nélkül, otthon nélkül, feleség nélkül, az aszkéták sárga köpenyében, de derűs homlokkal, boldog ember, bráhmanák és fejedelmek hajolnak meg előtte és akarnak tanítványává szegődni.

Ez a szóbeszéd, ez a hír, ez a mese csendült fel, illatozott magasan, itt és amott, beszéltek róla a városokban a bráhmanák, az erdőben a samanák, újra és újra eljutott a két ifjú fülébe Buddhának, a Gótaurának neve, jó szóval és rosszal, dicsérettel és szidással kísérve.

Mint amikor egy országban pestisjárvány dűl, és olyan hír jár szájról szájra, hogy íme, itt meg itt van egy férfiú, egy bölcs, egy tudós, szava és lehelete elég ahhoz, hogy meggyógyítson mindenkit, aki csak beleesett a ragályba – és azután ez a hír bejárja az egész környéket és mindenki róla beszél, sokan hisznek, sokan kételkednek, sokan pedig azonnal útra kelnek, hogy felkeressék a bölcsöt, a segítőt – úgy járta be a vidéket a monda, az illatozó monda Gótamáról, a Buddháról, a Sákja¹⁶ nemzetségéből való bölcsről. A hívők úgy beszéltek, hogy a legnagyobb tudást birtokolja, emlékezik előző életeire, elérte a nirvánát, és soha többé nem tér vissza a körforgásba, nem merül vissza az átalakulások zavaros áramába. Sok szépet és hihetlent mondtak róla, csodákat tett, legyőzte az ördögöt, beszélt az istenekkel. Ellenségei és a hitetlenek azonban azt mondták, ez a Gótaura hiú csaló, napjait jólétben éli, megveti az isteneknek való áldozást, bölcsesség nélkül való és nem ismer gyakorlatot, sem önsanyargatást.

Buddha mondája édesen hangozott, varázslat illatozott ezekből a hírekből. Hiszen beteg volt a világ, oly nehezen elviselhető az élet – és lám csak, itt forrás látszott fakadni, üzenet zengett, vigasztaló, szelíd, tele nemes ígéretekkel. Mindenütt, ahová a Buddháról szóló hír elhangzott, India minden országában felfigyeltek az ifjak, vágyat éreztek, reményt éreztek, s a városok és falvak bráhmana-ifjai közt szívesen fogadtak minden zarándokot és idegent. aki hírt hozott öröla. a fenséges-ről, a Sákjamuniról.¹⁷

Az erdőben élő samanákhoz is, Sziddhártához is, Govindához is eljutott a hír, lassan, cseppenként, minden csepp csupa remény, minden csepp csupa kétség. Keveset beszéltek róla, mert a samanák előljárója nem volt barátja ennek a mondának. Hírét vette, hogy amaz ember, aki Buddhának mondja magát, előzőleg aszkéta volt s az erdőben lakozott, de azután visszatért a víg élethez és a világi örömhöz, s ezért hallani sem akart az úgynevezett Gótamáról.

– Sziddhárta, kérlek – szólt egy alkalommal barátjához Govinda. – Ma a faluban jártam, és egy bráhmána meghívott magához, s házában egy Magadha-beli¹⁸ bráhmánfival találkoztam, aki a saját két szemével látta a Buddhát s hallotta tanítását. Igazán mondom, szinte a lélegzetvétel is fájta kebelemen, és azt gondoltam: bárcsak én is, bárcsak mi ketten is, Sziddhárta meg én, megérnénk azt az órát, amikor ezen tökéletes tanító szavát saját szájából hallhatjuk! Mondd, barátom, ugye mi is elmegyünk oda, és meghallgatjuk a tanítást magának a Buddhának szájából?

Sziddhárta így szólt erre: – Govinda, kedves, mindig, de mindig azt gondoltam, Govinda a samanák közt marad, mindig azt gondoltam, az lesz a célja, hogy hatvan-hetven évet megérjen, és azoknak a tudományoknak és testgyakorlatoknak szentelje magát, amelyek samanához illenek. De lám csak, nem eléggé ismertem Govindát, nem ismertem eléggé szívét. Most hát, legkedvesebb barátom, új ösvényen akarsz elindulni, és oda mész, ahol a Buddha hirdeti tanítását.

Govinda így szólt: – Csúfolódní támadt kedved. Hiába csúfolódsz, Sziddhárta! Nem ébredt-e fel benned is a kívánság, a vágyakozás, hogy halljad az új tant? Nem mondtad-e nekem egyszer te is, hogy nem sokáig jársz már a samanák ösvényén?

Erre Sziddhárta elnevette magát, úgy, ahogy szokása volt, úgy, hogy nevetésébe egy csepp szomorúság s egy csepp gúny is vegyük, és ekképpen válaszolt: – Nos, Govinda, jól szóltál, helyesen emlékeztél. De emlékezzél csak a többire is, amit tőlem hallottál, vagyis, hogy ami engem illet, bizalmatlan lettem minden tanítással szemben, belefáradtam minden tanulásba, és hogy kevésbé tudok hinni a szavaknak, amelyek tanítómesterek ajkáról hangzanak felénk. De örülök csak, kedves barátom, én hajlandó vagyok ama tanítást meghallgatni – bár szívem mélyén úgy hiszem, hogy ama tan legédesebb gyümölcset úgyis megízleltük már.

Govinda így szólt: – Hajlandóságodnak örül a szívem. Mégis, mondd csak, hogyan lehetséges, amit mondasz? Hogyan lenne részünk a Gótama tanításának legjobb gyümölcséből, mielőtt hallottuk volna azt a tanítást'?

Mire Sziddhárta ilyképpen szólt: – Örülünk ennek a gyümölcsnek, a többit meg várjuk meg, míg beérik, Govinda, kedves! Ez az első gyümölcs pedig, amit már most a Gótamának köszönünk, az, hogy elszólít a samanák közül! Azt meg, hogy lesz-e más, lesz-e jobb ajándéka is, várjuk és fogadjuk nyugodt szívvel, ó, barátom.

Még ugyanezen a napon Sziddhárta közölte a samanák elöljárójával elhatározását, hogy búcsút akar venni tőle. Azzal az udvariassággal és szerénységgel beszélt, amely az elöljárót illeti, amely az ifjabbhoz. a tanítványhoz illik. A samana azonban haragra gerjedt amiatt, hogy a két ifjú meg akar válni tőle, haragjában hangosan beszélt és durva szavaktól sem kímélte őket.

Govinda megijedt és zavarba jött. Sziddhárta azonban Govinda füléhez hajolva ezt suttogta: – No, most megmutatom az öregnek, hogy valamit tőle is tanultam. – Közelebb lépett a samanák fejéhez, ott megállt, összpontosított lelkiérvével, elkapta az öregember tekintetét, a maga tekintetével megigézta, elnémította, akaratától megfosztotta, alávetette a maga akaratának, azt parancsolva, hogy hang nélkül tegye, amit elvár tőle. Az öreg samana elnémult, tekintete megmerevedett, akarata megbénult, karja erőtlenül csüngött, hatalmavesztetten ki volt szolgáltatva

Sziddhárta varázslatának. Sziddhárta gondolata úrrá lett a samanán, azt kellett tennie, amit ez parancsolt. Így tehát az öreg samana hajlongott, áldó kézmozdulatokat tett, s dadogva elmondott néhány kegyes, útravaló jókívánságot. Az ifjak köszönettel viszonzták a hajlongást, viszonzták a jókívánságot, és búcsút intve továtűntek.

Mentükben Govinda szólalt meg először: – Sziddhárta, barátom, többet tanultál a samanáknál, mint amiről tudomásom volt. Nehéz, nagyon nehéz dolog egy öreg samanát megigézni. Igazán mondom, ha köztük maradtál volna, hamarosan megtanultál volna a vízen járni.

– Nem vágyom rá, hogy a vízen járjak – mondta Sziddhárta. – Boldogítsák magukat öreg samanák az efféle tudománnyal!

GÓTAMA

Szavatthí¹⁹ városában minden gyerek ismerte a fenséges Buddha nevét, és minden házban készségesen adtak élelmet a némán kérőknek, Gótama tanítványainak alamizsnás tálkájukba. A várostól nem messze terült el Gótama legkedvesebb tartózkodóhelye, a Dzsetavanaliget, e ligetet pedig Anáthapindika, a gazdag kereskedő, a Fenségesnek hű tisztelője adományozta neki és övéinek.

Amint a két ifjú aszkéta Gótama tartózkodási helye felől kérdezősködött, minden történet, minden útbaigazítás erre a vidékre irányította őket. És amint megérkeztek Szavatthíba, mindjárt az első város széli háznál, melynek ajtajában némán megálltak, étellel látták el őket, s ők elfogadták az eledelt, Sziddhárta pedig megkérdezte a háziasszonyt, aki az ételt nyújtotta: – Azt szeretnénk megtudni, áldott kezű hölgy, hol időz most a legtiszteletreméltóbb Buddha, mert tudd meg, mi ketten samanák vagyunk, az erdőből jöttünk, és őt, a Tökéleteset szeretnénk látni, s tanítását ajkáról hallani.

A háziasszony így szólt: – Valóban a legjobb helyen álltatok meg, erdei samanák. Tudjátok meg, Dzsetava nában, Anáthapindika kertjében időzik a Fenséges. Ott ti is eltölthetitek az éjszakát, kedves zarándokok, elég hely van ott számtalannál is több érdeklődőnek, akik odaözönlenek, hogy a Fenséges ajkáról hallják a tanítást.

Govinda megörült ennek, és boldogan sóhajtott fel: – Nos hát, célunkhoz értünk, utunk végéhez! Mondd csak kérlek, Zarándokok Anyja, ismered-e őt, a Buddhát, láttad-e saját két szemeddel?

Az asszony így szólt: – Nagyon is sokszor láttam őt, a Fenségest. Sok-sok napon át láttam, amint járja az utcákat, hallgatagon, sárga köpenyben, alamizsnás tálkájával szótlánul megáll egy-egy ház ajtajában, s azután a megtöltött tállal tovalépked.

Govinda lelkesen itta magába a szavakat, és szeretett volna még többet kérdezni, még többet hallani. Sziddhárta azonban figyelmeztette, hogy folytatniuk kell útjukat. Megköszönték az útbaigazítást, továbbindultak, és alig is kellett már kérdezősködniük, annyi zarándok s Gótaurának annyi szerzetese ment az úton Dzsetavana felé. És még

mikor az éjszaka beálltával megérkeztek, utánuk is folyton-folyvást érkeztek jövevények, kiáltoztak, beszélgettek, szállást kerestek mind és kaptak is. A két samana, aki megszokta az erdőben hálást, gyorsan és zajtalanul talált nyugóhelyet s aludt ott reggelig.

Napfelkeltével néztek nagyot, mekkora tömeg, a hívőknek és kíváncsiskodóknak mily nagy száma töltötte itt az éjszakát. A pazar ligetnek minden útján sárga csuhás szerzetesek sétáltak fel s alá, itt-ott elmélkedésbe mélyedve vagy lelkiekről beszélgetve üldögéltek itt a fák alatt, az árnyas kertet valóságos városnak lehetett tekinteni, amely úgy nyüzsgött az emberektől, mint méhektől a méhkas. A legtöbb szerzetes elindult alamizsnás tálkájával, hogy bent a városban élelmet kolduljon az ebédhez – ez volt az egyetlen étkezésük egész nap. A Buddha maga, a Megvilágosodott, szintén reggel szokta megtenni koldusútját.

Sziddhárta meglátta és azonnal felismerte, mintha csak isteni ujj mutatta volna meg neki. Meglátta őt, amint csendesen tovament, ő is egyszerű ember volt, sárga csuhában, kezében az alamizsnás tálkával.

– Nézd csak! – szólt Sziddhárta Govindához halkán. – Nézd, ez nem más, mint a Buddha.

Govinda figyelmesen nézte a sárga csuhájú szerzetest, aki a sok száz többtől szemre semmiben sem különbözött. Mégis, hamarosan Govinda is megértette: ő az. Utánamentek hát, és szemlélték őt.

A Buddha szerényen indult útjára, gondolataiba mélyedve, nyugodt arca nem volt sem jókedvű, sem szomorú, mintha csendesen befelé mosolygott volna. Rejtőzködő mosollyal, csendesen, nyugodtan, leginkább egészséges gyermekhez hasonlóan járt a Buddha, úgy lépkedett, úgy hordta csuháját, mint bármelyik szerzetese, pontosan előírás szerint. Hanem az arca és a lépései, nyugodtan lesütött pillantása, nyugodtan lecsüngő keze feje, sőt nyugodtan lecsüngő kezének minden egyes ujjá is békességet, tökéletességet árasztott, nem volt alakjában semmi keresés, semmi utánzás; lassan, örökös nyugalomban és fényben, érinthetetlen békében lélegzett.

Így indult útjára Gótama a város irányába alamizsnát gyűjteni, a két samana pedig felismerte, egyes-egyedül tökéletes nyugalomról, magatartásának csendjéről, amelyben nem volt keresés; sem akarás, sem utánzás, sem fáradozás nem látszott rajta, egyedül világosság és béke.

– Ma meghalljuk a tanítást a saját szájából – örvendezett Govinda.

Sziddhárta nem válaszolt. Kevéssé érdekelte a tan maga, nem nagyon hitte, hogy újat tanul belőle, hiszen ő is, Govinda is, újra meg újra hallották már eme Buddha-tanítás tartalmát, bár ha csak másod- vagy harmadkézből is. Viszont figyelmesen nézte Gótama fejét, a vállát, a lába fejét, nyugodtan alácsüngő kezét, s úgy látta, hogy keze minden ujjának minden íze tanítás, és igazságot beszél, lélegzik, illatozik, sugároz. Ezt az embert, ezt a Buddhát kisujjának legapróbb mozdulatáig igazság hatotta át. Szent volt ez az ember. Sziddhárta még soha nem tisztelt úgy embert, még soha nem szeretett úgy embert, mint őt.

A két barát nyomába szegődött a Buddhának a városig, és némán tértek vissza, úgy határoztak ugyanis, hogy ezen a napon megtartóztatják magukat az ételtől. Látták Gótamát visszatérni, látták, amint tanítványai körében elfogyasztotta az ebédjét – egy madárka sem lakott volna jól abból, amit evett –, majd látták, amint visszavonul a

mangófák árnyékába.

Estére kelve azonban, mikor csillapodott a hőség, és az egész ligetben megelevenedett az élet, és összejöttek mindannyian, akkor meghallgatták a Buddha tanítását. Hallották a hangját, és a hangja is tökéletes volt, tökéletesen nyugodt, békességgel tele. A szenvedésről szóló tanítást hirdette Gótama, a szenvedés eredetéről, a szenvedés legyőzésének útjáról szóló tant. Csendes beszéde nyugodtan és tisztán hangzott, az élet szenvedés, vallotta, a világ tele van szenvedéssel, de találatott megváltás a szenvedéstől: megváltást az talál, aki a Buddha útját követi.

Lágyan csengő, mégis határozott hangon szólt a fenséges Tanító, hirdette a négy alapelvet, a nyolcszoros ösvényt,²⁰ türelmesen járta végig a tanítás, a példabeszédek, az ismétlések szokott útját, hangja világosan és csendesen lebegett hallgatói fölött, mint valami fényforrás, mint a csillagos ág.

Mikor a Buddha beszédének végére ért – beesteledett már –, néhány zarándok kilépett a többi közül és kérte, hogy vegyék fel a szerzetesek közösségébe, mert a Buddha-tanításhoz menekednek. Gótama pedig felvette őket, így szólván: – Lám, hallottátok a tanítást, lám, nem hiába hirdettetik. Lépjetek hát be rendünkbe és járjatok szentségben, véget vetve minden szenvedésnek.

És íme, ekkor Govinda is kilépett Gótama elé, a félénk Govinda, és így szólt: – Én is a Fenségeshez menekedem és tanításához –. s kérte, hogy ő is beállhasson a tanítványok közé, és fel is vették.

Nem sokkal később, amikor a Buddha már visszavonult éjszakai nyugvóhelyére, Govinda Sziddhártaéhoz fordult, és lelkesen így szólt hozzá: - Sziddhárta, nem illik hozzám, hogy szemrehányást tegyél neked. De mindketten hallottuk szólni a Fenségest, mindketten megismertük tanítását. Govinda meghallgatta a tant, és a tanhoz menekedett. Hát te, oly igen tisztelt barátom, te nem akarsz a megváltódás ösvényén járni? Még vársz, még habozol?

Sziddhárta mintegy álomból ébredt, amikor Govinda szavait meghallotta. Sokáig tekintett Govinda arcába. Majd halkán megszólalt, olyan hangon, amelyben nem volt semmi gúny: - Govinda, barátom, most megtetted a szükséges lépést, megválasztottad a magad útját, Govindám, te mindig az én barátom voltál, mindig az én nyomomban jártál, egy lépéssel mögöttem. Sokszor gondoltam magamban: vajon Govinda mikor fog egyszer magától lépni, segítségem nélkül, a saját lelke indíttatására? Lám, most férfivá értél és magad választod meg utadat. Kívánom, járjad végig! Kívánom, találd meg a magad megváltását!

Govinda még nem értette egészen barátja szavát, és egy árnyalatnyi türelmetlenséggel ismételte meg a kérdést: - Kedvesem, kérlek, beszélj! Mondjad, hiszen másként nem lehet, mint hogy te is, tudós barátom, a fenséges Buddhához készülsz menekedni!

Sziddhárta Govinda vállára tette kezét: - Nem vetted észre, Govindám, hogy búcsúáldást mondtam? Újra mondom: kívánom, járj végig ezt az utat! Kívánom, találj megváltásra!

Govinda e percben értette meg, hogy barátja magára-hagyta, és elsírta magát.

- Sziddhárta! - kiáltott fel panaszosan.

Sziddhárta kedvesen szólt hozzá: - Ne feledkezz meg róla. Govinda, hogy most már a Buddha samanái közé tartozol! Lemondtál otthonodról és szüleidről. lemondtál származásodról és minden vagyonról. saját akaratodról, sőt barátságaidról is. Így parancsolja a tanítás, így akarja a Fenséges. Te magad is így akartad. Holnap, Govindám, búcsút veszek tőled.

A két barát még sokáig sétálgatott a fák között, és sokáig heverték álmatlanul. Govinda pedig újra és újra megpróbált barátjának lelkére beszélni, és kérdezgette, miért nem menekszik Gótama tanításához, s vajon mely hibát talált a tanban. Sziddhárta azonban újra és újra visszautasította, és így szólt: - Nyugodj bele, Govinda! A Fenséges tanítása nagyon is jó, hogy találnék hibát benne?

Kora hajnalban Buddha egyik követője, az egyik legöregebb szerzetes végigjárta a kertet, és magához szólította mindazokat, akik újonnan jötteként a tanhoz menekedtek, hogy beöltöztesse őket a sárga köntösbe és tudtul adja nekik, rendjüknek megfelelően, a legelső tanítást, legelső kötelességeiket. Govinda ekkor elszakadt gyermekkora barátjától, még egyszer átölelte, és csatlakozott a novíciusok²¹ menetéhez.

Sziddhárta viszont gondolataiba mélyedve járkált a ligetben.

Ekkor egyszer csak szembejött vele Gótama, a Fenséges, és amint Sziddhárta hódolattal köszöntötte, s a Buddha tekintete oly igen tele volt jósággal és nyugalommal, az ifjú összeszedte bátorságát és engedélyt kért tőle a szólásra. A Fenséges szó nélkül bólintva beleegyezett.

Sziddhárta így szólt: - Tegnap részem volt abban a kegyben, ó, Fenséges, hogy csodálatos tanításodat meghallgassam. Barátommal együtt messzi távolból jöttünk ide, hogy halljuk a tant. És lám, a barátom a tieiddel marad, hozzád menekedik. Én azonban folytatom zarándokutam.

- Tégy, ahogy jónak látod - szólt udvariasan a tiszteletre méltó Buddha.

- Szavam nagyon is merész – folytatta Sziddhárta –, de nem szeretnék búcsút venni a Fenségestől anélkül, hogy ne közölném vele őszintén gondolataimat. Megajándékoz-e a Tiszteletreméltó még egy pillanatnyi figyelmével?

A Buddha szó nélkül bólintott.

Sziddhárta ilyképpen szólt: – Ó, te mindenkéül tiszteletre méltóbb, egyet csodáltam mindenekelőtt szent tanításodban. Minden, de minden tökéletesen érthető, bebizonyosodott igazság a te tanításodban; mint valami tökéletes, mint valami sehol meg nem szakadó láncolatot mutatod be a világot, örök láncként, okok és okozatok összefüggéseként. Soha senki nem látta világosabban, nem ábrázolta meggyőzőbben; valóban szaporábban doboghat minden bráhmána szíve a keblében, ha tanításodon keresztül megpillantja a világot, tökéletes összefüggésében, hiánytalanul, tisztán, mint a kristály, véletlenektől függetlenül, istenektől is függetlenül. Hogy e világ jó vagy gonosz, hogy benne az élet szenvedés vagy öröm, ezt a kérdést félre lehet tenni, könnyen lehet, hogy ez nem is lényeges – a világ egysége azonban, minden történés egybefüggése, s hogy nagyot és kicsit ugyanazon áramlat sodor, a keletkezés és elmúlás okainak egyazon törvénye alapján, mindez meggyőzően sugárzik fenséges tanításodból, Tökéletes Férfiú. Mégis, ugyanebben a tanításban, minden dolgok ezen egysége és következetessége egy helyen megtörik, egy kis résen át idegen, merőben új fénysugár

hatol be az egység eme világába, valami, ami előbb nem volt, amit nem lehet kimutatni és nem lehet bebizonyítani sem: ez pedig a világ legyőzéséről, a megváltásról szóló tanításod. E miatt a kis rés miatt, e miatt a kis szakadás miatt viszont az egész örökös és egységes Világtörvény összetörtnek, legyőzöttnek tűnik. Kérlek, bocsáss meg nekem, amiért megemlítem ezt az ellenvetést.

Gótama csendesen hallgatta, indulatok nélkül. Azután jóságos, udvarias és tisztán csengő hangján megszólalt, ő, a Tökéletes: – Hallottad a tanítást, ó, bráhmánfi, és jól tetted, hogy ilyen alaposan végiggondoltad. Hiányt találtál benne, egy kis hibát. Kívánom, hogy gondolkozz rajta tovább. De hadd figyelmeztesselek, tudásra szomjazó barátom, a vélemények bozótjára és a szócsaták hiábavalóságára. A véleményeken nem múlik semmi, akár jók, akár rosszak, akár bölcssek, akár ostobák, bárki el is fogadhatja, el is vetheti őket. Ez a tanítás azonban, amelyet tőlem hallottál, nem vélekedés, célja sem az, hogy a tudásra szomjazóknak megmagyarázza a világot. Más a célja: a szenvedéstől való megváltás a célja. Ez Gótama tanítása, nem egyéb.

– Kérlek, ó, Fenséges, bár ne haragudnál rám – szólt az ifjú. – Nem azért szóltam hozzád, hogy vitákra keressek okot, nem azért, hogy szavakon fennakadjak. Valóban igazad van, a véleményeken nem sok múlik. De ezt az egyet még hadd mondjam meg neked: tebenned egy pillanatig sem kételkedtem. Egy pillanatig sem vontam kétségbe, hogy Buddha vagy, hogy elérted a célt, a legmagasabb elérhetőt, amelyre oly sok ezer bráhma és bráhmánfi törekszik. Megtaláltad a haláltól való megváltás útját, ez saját keresésed alapján lett a tiéd, a magad útján, gondolataid, meditációd, ismereteid, megvilágosodásod útján, nem valamely tan segítségével! És így – ez az én elgondolásom, ó, fenséges Mester – nincs ember, aki pusztán tanítás útján jutna megváltáshoz! Senkit sem tudsz részeltetni benne szavakkal és tanítással, ó, tiszteletre méltó Mester, senkinek sem tudod szóval átadni azt, ami a megvilágosodás órájában történt veled! Sok mindent tartalmaz a megvilágosodott Buddha tanítása, sokakat útbaigazít, hogyan éljenek helyesen, hogyan kerüljék a gonoszt. Egyet azonban nem tartalmaz ez az oly világos, oly tiszteletre méltó tanítás: nem tartalmazza annak a titkát, amit maga a Fenséges megélt, százezrek közül ő egyedül. Ez volt az, amire gondoltam, amit felismertem, amikor a tant meghallottam. Ez az, amiért folytatom vándorutamat – nem azért, hogy más, hogy jobb tanításra leljek, hiszen tudom, hogy jobb nincsen, hanem hogy búcsút vegyek minden tanítástól és minden tanítómestertől, s egyedül magam érjem el céloimat vagy meghaljak. Sokszor gondolok majd még vissza erre a napra, ó, Fenséges Mester, és erre az órára, amelyben a saját két szememmel láttam egy szent embert.

A Buddha csendesen lesütötte szemét, kifürkészhetetlen orcájáról csendes, tökéletes nyugalom sugárzott. – Kívánom – szólalt meg lassan a tiszteletre méltó Férfiú –, hogy gondolataid ne legyenek tévedések! Kívánom, érd a célt! De mondd csak: láttad-e samanáim népes seregét, sok-sok testvéremet, akik mind a tanhoz menekedtek? És azt gondold-e, idegen samana, vajon azt gondold-e, hogy mindezeknek jobb volna búcsút intenie a tanításnak, s a világba és az élvezetek közé visszatérnie?

– Ó nem, távol áll tőlem ez a gondolat – szólt Sziddhárta hevesen. – Kívánom, hogy mind maradjanak hívek a tanításhoz, kívánom, mind érjenek célt! Nem dolgom mások élete felől ítéletet mondani! Egyedül felőlem, egyedül a magam útja felől kell döntenem, választanom, miatta a tant elutasítanom. Mi, samanák az éntől való megváltást keressük, ó, Fenséges Lélek. Ha tanítványoddá lennék, ó, tiszteletre méltó Mester, attól tartok, megtörténhetnék velem, hogy csak látszólag, önáltatással nyugodna meg és lelne megváltást bennem az Én, valójában azonban tovább élne és nagyra nőne, mert akkor ott volna számomra a Tan, lennének tanítványaim, ott volna hozzád húzó szeretetem s a szerzetesek

közössége, amelyeket mind saját Énemmé alakítanak!

Gótama halvány mosollyal, megingathatatlan derűvel és barátsággal nézett szemébe az idegennek, és alig észlelhető mozdulattal elköszönt tőle.

– Bölcs vagy, samana – szólt a Tiszteletreméltó. – Bölcsen szól ajkad, barátom. Óvakodjál a túl nagy bölcsességtől!

A Buddha másfelé vette útját, tekintete és halvány mosolya örökké bevésődött Sziddhárta emlékezetébe. – Nem láttam még soha senkit így nézni, így mosolyogni, így ülni és így lépni – gondolta –, ilyen igaz ember módjára akarok én is nézni és mosolyogni, ülni és lépni, ilyen szabadon, ilyen tiszteletre méltón, ilyen rejtőzködően, ilyen nyíltan, ilyen gyermekien és titokzatosan. Ilyen igaz módon csak az tekint és az jár, aki Énjének legbelsejébe jutott el. Nos, megpróbálok én is bejutni önmagam legbelsejébe.

„Egy embert találtam – gondolta Sziddhárta –, egyetlenegy, aki előtt le kellett sütnöm a szemem. Többé senki más előtt nem sütöm le a szemem, senki emberfia előtt. Nem lehet tanítás, amely elcsábítana, ha ennek az embernek a tanítása nem csábított el.”

„Megrabolt engem a Buddha – gondolta Sziddhárta –, megrabolt, de még inkább megajándékozott. Elrabolta tőlem a barátomat, azt, aki eddig bennem hitt, s most őbenne hisz, aki az én árnyékom volt, és most Gótama árnyéka. Viszont megajándékozott saját magammal, Sziddhártával.”

ÉBREDÉS

Amint Sziddhárta maga mögött hagyta a ligetet, s vele Buddhát, a Tökéletest, vele Govindát is, úgy érezte, ebben a ligetben mögötte maradt és elszakadt tőle egész eddigi élete. Egészen eltöltötte ez az érzés, és amint lassan továbbhaladt, mindegyre ezen elmélkedett. Mélyen elmerült érzésében, úgy elmerült benne, mint valami mély vízben, amelynek a fenekére le akar süllyedni, oda, ahol az okok nyugszanak. Mert az okokat megismerni – így tűnt fel szemében –, az nem más, mint maga a gondolkodás. Egyedül ezáltal válnak az érzések ismeretekké, így nem vesznek el, hanem lényegszerűvé válnak, és sugározni kezd belőlük igazi tartalmuk.

Sziddhárta lassan tovahaladva gondolkodott. Megállapította, hogy nem gyerekember már, hanem férfivá érett. Megállapította, hogy valami elhagyta, mint a kigyótól marad el levedlett bőre, hogy valami nincs már meg benne, ami egész ifjúkora alatt kísérte és vele volt: az a kívánság, hogy tanítói legyenek és tanításokat hallgasson, az utolsó tanítót, aki megjelent útján, őt is, a legmagasztosabb és legbölcsebb tanítót, a legszentebbet, Buddhát, őt is elhagyta, tőle is búcsút kellett vennie, az ő tanítását sem tudta elfogadni.

Tűnődve lassította lépteit, és faggatta magát: „Vajon mi is az, amit a tanításokból, amit a mesterektől meg akartál tanulni, és

amire ők sem tudtak megtanítani téged, akik pedig sokra megtanítottak?" És erre a gondolatra jutott: „Az Én volt az, amelynek értelmét és lényegét meg akartam tanulni. Mégsem tudtam legyőzni, csak becsaptam ideig-óráig, menekültem tőle, rejtőzködtem előle. Való igaz, semmi a világon nem foglalkoztatta annyit a gondolataimat, mint az én Énem, ez a rejtély, hogy élek, hogy egyetlenegy vagyok és mindenki mástól eltérek és különbözöm, hogy Sziddhárta vagyok! És mégis, nem sok dolog van a világon. amiről kevesebbet tudok, mint magamról, Sziddhártáról!"

A lassan tovahaladó és gondolataiba merült Sziddhárta megállt, ez a gondolat hatalmába kerítette, ez a gondolat rögtön másikat is szült, egy új gondolatot, amely így hangzott: „Annak, hogy semmit sem tudok magamról, hogy Sziddhárta oly idegen és ismeretlen maradt számomra, annak egy oka van, egyetlenegy: félttem magamtól, menekültem magam elől! Az átmant kerestem, a bráhmánt kerestem, hajlandó voltam Enemet darabokra szedni, héjanként szétfeszíteni, hogy megtaláljam az ismeretlen Legbelsőben az összes héj magját, az átmant, az Életet, az istenit, a Legvégsőt. Én magam azonban elvesztem eközben."

Sziddhárta tágra nyitotta szemét és körülnézett, arca mosolya derült, és a hosszú álmokból való ébredés mélyreható érzése járta át egész valóját, egészen a lábujja hegyéig. És hamarosan szaporábban szedte lábát ismét, szinte futott, mint aki érett férfiként már tudja, mit teyen.

„Jaj, bizony – gondolta mély lélegzetet véve –, most már nem engedem megszökni előlem ezt a Sziddhártát! Már nem akarom gondolkodásomat és életemet az átmannel és a világ szenvedésével újrakezdeni. Nem akarom megint megökölni és szétdarabolni magam, csak azért, hogy a romok mögött megtaláljak egy titkot. Ne a Jadsur-véda²² tanítson már engem, se az Atharvavéda,²³ és az önsanyargatók se, és semmiféle új tan se. Önmagamtól akarok tanulni, saját tanítványom leszek, magamat akarom megismerni, ezt a titkot: Sziddhártát."

Úgy tekintett körül, mintha életében először látná a világot. Szép volt a világ, tarka volt a világ, különös és titokzatos volt a világ! Itt kék volt, amott sárga, megint másutt zöld, áramlott az ég és a folyó, erdő és hegység magasodott, és mindez szép, mindez titokzatos és varázslatos, a közepén pedig ő. Sziddhárta, az álomból *ébredő*, útban önmaga felé. Ez a sok minden, a sárga és kék, a folyó és az erdő, először jelent meg Sziddhárta figyelő szeme előtt, és már nem csupán Mára²⁴ varázslata volt, nem csupán Májá²⁵ fátyla, nem volt már a jelenségek világának értelmetlen és véletlenszerű sokfélesége, amely megvetendő lenne a mélyen gondolkodó bráhmána szemében – aki a sokféleséget lenézi és az egységet keresi. A kék kék volt, a folyó folyó volt, és bárha Sziddhárta érzékelte, hogy a kékben és folyóban elrejtőzve maga az Egyetlen és Isteni lélegzik, akkor is épp magának az Istennek természete és értelme az volt, hogy itt sárga legyen, amott kék, itt ég legyen, amott erdő, és emitt pedig Sziddhárta. Az értelem és a lényeg nem valahol a dolgok mögött volt, hanem bennük magukban, mindenben.

„Milyen süket is voltam, milyen érzéketlen! – gondolta magában a gyorsan tovasiető Sziddhárta. – Hiszen ha valaki el akar olvasni egy írást, amelynek értelmét keresi, nem veti meg jeleit és betűit, és nem nevezi őket megtévesztésnek, véletlenszerűségnek, értéktelen bájnak, hanem végigolvassa őket, betűről betűre tanulmányozza és szereti őket. Én pedig, aki a világ könyvét és saját lényem könyvét akartam elolvasni, megvettem az írás jeleit és betűit, egy előre feltételezett értelem kedvéért, megtévesztésnek neveztem a jelenségek világát, szememet és nyelvemet véletlenszerű és értéktelen jelenségnek. Nem, nem, ennek most vége, felébredtem, valóban felébredtem, és mintha csak ma születtem volna."

Miközben elméje ehhez a gondolathoz ért, Sziddhárta hirtelen megállt, mintha kígyó hevert volna útján keresztben.

Azért, mert egyszerre megvilágosodott előtte valami: az, hogy neki, aki valóban mintha álomból ébredt, mintha újjászületett volna, életét egészen újonnan, egészen előlről kell kezdenie. Mikor ennek a napnak a reggelén elhagyta a Dzsetavana-ligetet, amelyben a Fenséges lakozott, már ébredve, már úton önmaga felé, az volt a szándéka, és az lett volna számára természetes és kézenfekvő, hogy aszkétaéletének évei után visszatérjen hazájába, atyjához. Most azonban, ebben a pillanatban, mikor olyan riadtan állt meg, mintha kígyó heverne az útján keresztben, a következő gondolatra ébredt: „Hiszen nem vagyok már az, aki voltam, már nem vagyok önsanyargató, pap sem vagyok, bráhmána sem vagyok. Mit kezdenék odahaza, édesapámnál? A könyveket bújnam? Aldoznám az isteneknek? A meditációt gyakorolnám? Mindez elmúlt, túljutottam már rajta utam során.”

Sziddhárta mozdulatlanul állt, és egy pillanatra, egy lélegzetvételnyi időre jeges félelem fogta el, szíve úgy didergett mellkasában, mint egy fázó, kicsi állat, egy kismadár vagy nyúl, miközben rádöbbsent, mennyire egyedül van. Évszámra hontalanul élt, mégsem érezte magát hazátlannak. Most megismerte ezt az érzést. Eddig még mindig, a legmélyebb meditáció végén is. apja fia volt, bráhmána volt, magas rangú lény, a szellem munkása. Ebben a pillanatban azonban már csakis a magára ébredt Sziddhárta volt, senki más. Mély lélegzetet vett, egy pillanatig fázott és borzongott. Senki sem lehetett olyan egyedül, mint ő. Nincs nemesember, aki a nemesek közé, kézműves, aki a kézművesek közé ne tartoznék, ne találná otthon magát köztük, ne osztozna életükben, ne beszélne nyelvüket. Nincs bráhmána, akit ne számlálnának bráhmanák közé és ne élhetne köztük, nincs aszkéta, aki a samanák rendjében ne találna menedéket, az erdő legmagányosabb remetéje sincs egyes-egyedül, hiszen ő is tartozik valakihez, ő is tagja egy közösségnek, amely otthont jelent számára. Govinda szerzetessé lett, de ezer más szerzetes a testvére, és viseli ugyanazt a ruhát, mint ő, vallja ugyanazt a hitet, mint ő, beszél nyelvét. De hát ő, Sziddhárta, ő hová tartozik? Kinek az életében osztozik? Kinek a nyelvén fog szólni?

Ebből a pillanatnyi révületből, amikor a világ mintegy szétfoslott körülötte, amikor egyedül állott, mint csillag az égen, a borongásnak és csüggedésnek ebből a révületéből merült fel ismét Sziddhárta, erősebb Énként, mint amilyen volt azelőtt, keményen, akár egy összeszorított ököl. Érezte: ez volt az ébredés utolsó fázós hidege, a szülés utolsó görcse. És hamarosan ismét szaporán lépett, gyorsan, türelmetlenül ment előre útján, már nem hazafelé, nem atyjához, nem visszafelé.

MÁSODIK RÉSZ

Ajánlom unokafivéremnek, Wilhelm Gundertnek Japánban

Sziddhárta útjának minden lépésével újat tanult, mert megváltozott a világ, mert szíve bűvöletbe esett. Látta, amint a nap felkel az erdős hegység mögül, és látta, amint lemegy a pálmák szegélyezte vízparton. Látta az égen a csillagok rendjét és a sarló alakú holdat, amint úszik az ég kékjében, akár egy csónak. Fát, csillagot, állatot, felhőt, szivárványt látott, sziklát, füveket, virágokat, patakot és folyót, szivárványszínű harmatcseppeket a friss hajnali bozóton, távoli magas hegyeket, kékek voltak és sápadtak, madarak éneke hangzott és méhek zümmögése, szél suhogott ezüstösen a rizsföld színén. Mindez az ezerféle és tarka létezés mindig is megvolt már, a nap mindig sütött, a hold mindig világlott, a folyó vize mindig zúgott, a méhek mindig zümmögtek, de korábban Sziddhárta számára mindez nem jelentett mást, mint változékony és csalóka fátylat a szeme előtt, tarkaságot, amelyet bizalmatlanul szemlélte, ami pusztán azért létezett, hogy ő gondolataival áthassa és megsemmisítse, mivel mindez nem tartozott a Lényeghez, mivel a Lényeg a láthatóság határain túl létezett. Most azonban felszabadult tekintete a valóság földi képén időzött, látta és elismerte a látható dolgokat, ebben az itteni világban akart otthon lenni, nem kereste tovább a Lényegét, nem helyezte célját a Túlvilágba. Látta, hogy szép a világ, ha csak így szemléli az ember, így, keresés nélkül, ilyen egyszerűen, gyermekmódra. Szépek a hold és a csillagzatok, szép a patak és a patakpart, erdő és szikla, kecske és aranybogár, virág és pillangó. Szép és kedves dolog csak így járni a világot, ilyen gyermekien, ilyen álomittas szemmel, nyitottan a közeli dolgok iránt, így, bizalmatlanság nélkül. Másképp égette fejét a nap, másként volt hűvös az erdő árnya, másként ízlett a patak és a ciszterna vize, a tők és a banán. Nagyon rövidek voltak a napok, rövidek az éjszakák is, minden óra oly gyorsan siklott tova, mint vitorla a tengeren, a vitorla aljában pedig hajó tele kincsekkel, azaz tele örömmel. Sziddhárta látta, hogy majmok csoportja vonul az erdő ágas-bogas boltozatában, a magas fakoronák között, és hallotta vad, sóvár éneküket, Sziddhárta látta, amint egy kos üldözőbe veszi a juhot és meghágja. A nádassal szegett tóban megfigyelte a csukát, amint esti éhségtől hajtva vadászni siklik, és kicsi halak hatalmas csapatokban buknak fel előtte a vízből, félelemtől úzve, reszketve és villogva; erő és szenvedély áradt a félelmetes vadász nyomában keletkezett sebes örvényekből.

Mindez így volt mindig is, csak ő nem látta; nem vett részt benne. Most aztán részt vesz benne, maga is e jelenségek közé tartozik. Világosság és árnyék váltogatja egymást szemében, szívébe felveszi a holdat és a csillagokat.

Útközben Sziddhárta visszaemlékezett mindarra, amit a Dzsetavana-ligetben átélt, a tanításra, amelyet ott hallott, a szent Buddhára, ahogy búcsút vett Govindától, a Fenséges Mesterrel folytatott beszélgetésére. Visszaemlékezett saját szavaira, amelyeket a Fenségesnek mondott, minden szavára, és ámulva vette észre, hogy olyasmi is volt közte, amit akkor tulajdonképp még nem is tudott. Amit Gótamának mondott, vagyis hogy az ő kincse, a Buddha kincse és titka nem a tanítása, hanem valami más, ami kimondhatatlan és meg nem tanítható, az, amit gyakran a megvilágosodás órájában átélt – éppen ez volt az, aminek átéléséért most útnak eredt, amit most átélni kezdett. Önmagát akarta most megélni. Igaz, régóta tudta, hogy Énjében az átman lakozik, aki ugyanabból az örök Lényegből való, mint Brahmá²⁷.

Ezt az Ént azonban sohasem találta meg igazából, mert gondolatainak hálójával akarta megfogni. Igaz, a puszta test sem az Énje, s az érzékek játéka sem, de bizony a gondolkodás sem az Én, az értelem sem, a megtanult bölcsesség sem, az őskőtől tanult tudomány sem. hogy következtetéseket vonjon le és az elgondoltakból új gondolatokat szőjön. Nem bizony, ez a gondolati világ még nagyon is földi, és nem vezet célhoz, ha az ember meggyilkolja véletlenszerű, érzéki énjét, viszont az éppoly véletlenszerű gondolati és tudós énjét egyre csak hizlalja. Mindkettő, a gondolatok világa is, és az érzékeké is, egyaránt kedves dolog, mindkettő mögött ott rejtőzik a végső értelem, mindegyikre hallgatni kell, mindegyikkel kell tudni játszani, egyiket sem kell se megvetni, se túlértékelni, mindegyikre addig kell hallgatni, míg meg nem hallja az ember a Legbelső Létező hangjait. Semmire sem akart úgy törekedni, mint arra, hogy e hang parancsának engedelmeskedjék, sehol sem akart időzni, mint ott, ahová a hang hívta. Miért is ült le egykor Gótama, az órák órájában, a bófa²⁸ alá, ahol a megvilágosodás érte? Meghallotta a hangot, a saját szívéből szóló hangot, amely arra szólította, hogy ez alatt a fa alatt megpihenjen, ő pedig semmit sem tartott előbbrevalónak, mint hogy a hangnak engedelmeskedjék. Sem önmegtágadást, sem isteneknek való áldozást, sem rituális mosakodást, sem imádságot, sem evést, sem ivást, sem alvást, sem álmot, egyszerűen hallgatott a szíve hangjára. Így engedelmeskedni, nem külső parancsra, hanem a saját lelkének hangjára hallgatni, ily módon készen lenni, ez a jó, ez a szükséges dolog, semmi más nem szükséges – így gondolta.

Éjszaka, amikor a folyóparton egy révész szalmakunyhójában megpihent, Sziddhárta álmodott: látott Govinda állt előtte, sárga aszkétaköpenyében. Govinda szomorúnak látszott, szomorúan kérdezte: „Miért hagytál el engemet?” Ekkor átölelte Govindát, karjai közé szorította, de miközben keblére vonta, hogy megcsókolja, már nem Govinda volt, hanem egy asszony, az asszony ruhájából pedig előbukott telt keble, és Sziddhárta szomját csillapította rajta, az asszony keblének teje pedig édes volt és erőt adó. Férfi- és asszonyíze volt, napsugár- és erdőíze, állat- és virágíze, minden gyümölcs, minden gyönyör ígérete benne volt. Ittassá vált tőle, beleveszett a tudata. – Amikor Sziddhárta felébredt, a folyó sápadt fénye bederengett a kunyhó ajtaján, az erdőből pedig mélyen, szépen zengve sötét bagolykiáltás szólott.

Amint megvirradt, Sziddhárta kérte vendéglátóját, a révést, hogy evezzen vele a túlsó partra. A révész átvitte a másik partra bambuszútuján, a hajnali fényben vörösen csillogott a széles folyóvíz.

– Szép ez a folyó – mondta Sziddhárta útitársának.

– Igen – mondotta a révész –, nagyon szép folyó ez, jobban szerettem bárminél. Sokszor hallgattam a hangját, sokszor néztem a szemébe, és mindig tanultam tőle. Sokat lehet tanulni egy folyótól.

– Köszönök mindent, jótevőm – szólta Sziddhárta, amint a révész a túlsó partra kitért. – Kedves barátom, nem tudok neked sem ajándékot adni barátságom jeléül, sem pedig fizetséget a munkádért. Hazátlan vagyok, bráhmanák fia és samana.

– Láttam rajtad – szólta a révész –, nem is vártam tőled fizetséget, sem baráti ajándékot. Majd egyszer máskor megadod.

– Gondolod? – szólta Sziddhárta jókedvűen.

– Egészen biztos. Ezt is megtanultam a folyótól: minden visszatér: Te is vissza fogsz térni, samana. Most pedig minden jót! Legyen barátságod a díjam. Gondoljál rám, miközben az isteneknek áldozol.

Mosolyogva váltak el egymástól. Sziddhárta mosolygott és örült a révész barátságának és jóindulatának. „Olyan ő is, mint Govinda – gondolta mosolyogva –, mindenki, akivel utamon találkozom. olyan, mint Govinda. Mind hálásak, pedig inkább őket illetné a hála. Mind alázatosak, mind a barátaim akarnak lenni, örömmel engedelmessé válnak, keveset fontolgatnak. Gyermekek mind az emberek.”

Ebéridő tájt egy faluhoz ért. Az agyagkunyhók előtt gyerekek henteregtek a porban, tökmaggal és kagylókkal játszottak, kiabáltak és birkóztak, de az idegen samana elől ijedten szétszaladtak. A faluvégen az út egy patakon át vezetett, a patak partján pedig egy fiatalasszony térdepelt és ruhát mosott. Amikor Sziddhárta köszöntötte, felemelte a fejét, és mosolyogva nézett rá, úgy, hogy megvillant a szeme fehére. Sziddhárta áldásköszöntést kiáltott feléje, amilyen szokásos volt az úton levők közt, és megkérdezte, mekkora út vár még rá a nagyvárosig. Ekkor a fiatalasszony felállt és odalépett hozzá, ifjú arcában vonzón csillogott nedves szája. Incelkedő szavakat váltott vele, megkérdezte, evett-e már aznap, s hogy igaz-e, hogy a samana magányosan töltik az éjszakát az erdőben, és hogy nem szabad asszonyt érinteniük. Közben pedig bal lábát Sziddhárta jobb lábára helyezte, és olyan mozdulatot tett, amelyet a nő akkor tesz, ha a szerelmi gyönyörnek arra a fajtájára szólítja fel a férfit, amelyet a tanító könyvek „fáramászás”-nak neveznek. Sziddhárta érezte, hogy fejébe száll a vér, és mivel e pillanatban eszébe jutott aznapi reggeli álma, kicsit lehajolt és ajkával megérintette az asszony barna mellbimbóját. Amint az arcába nézett, látta, hogy az asszony szerelmi vágygal mosolyog rá, és szeme a vágytól összeszűkülve, sóváran nézi.

Sziddhártában is vágy ébredt, és érezte, amint a szeretkezés forrása megmozdul benne, mivel azonban még sohasem érintett asszonyt, habozott egy pillanatig, bár kezével már majdnem utána nyúlt volna. És ím, ebben a pillanatban, elborzadva, meghallotta bensejéből a hangot, és ez a hang nemet mondott. Ekkor minden varázs eltűnt a fiatalasszony mosolygó arcáról, és Sziddhárta nem látott mást, mint egy felgerjedt nőstény állat nyirkos pillantását. Kedvesen megsimogatta az orcáját, elfordult tőle, és a csalódott asszony szeme elől könnyű léptekkel eltűnt a bambuszerdőben.

Még ezen a napon, az est beállta előtt elért egy nagyvárost, aminek nagyon örült, mert emberek társaságába vágyott. Sokáig élt az erdőben, s hosszú ideje a révész szalmakunyhója volt az első fedél a feje fölött.

A város bejárata előtt, kellemes, bekerített liget mellett szolgálkából és szolgálóleányokból álló kíséret jött vele szemben, akik kis kosarakat vittek. A szolgálhad közepén díszes gyaloghintó haladt, amelyet négyen vittek, a hintó tarka napernyője alatt pedig vörös párnákon egy asszony ült, az úrnő. Sziddhárta megállt a gyönyörök kertjének bejáratánál, és nézte a menetet, nézte a szolgálkát, a cselédeket, a kosarakat, nézte a gyaloghintót és benne a hölgyet. Magasra tornyozott fekete haja alatt nagyon halvány, nagyon bársonyos, nagyon okos arcot látott, világospiros ajkat, amely olyan volt, mint a frissen bontott füge, ápolt szemöldököket magas ívben festve: sötét, okos és éber szempárt, világítón fehér, hosszú nyakat, amely zöld és aranyszín felsőruhából bontakozott ki, nyugodt, fehér, hosszúkás, keskeny kezeket, csuklón széles arany karkötőkkel.

Sziddhárta látta, milyen gyönyörű, és nevetett a szíve. Mélyen meghajolt, amint közelébe ért a gyaloghintó, és mikor újra feltekintett, a kedves, halovány arcba nézett, és egy szemvillanásra olvasni próbált a magas szemöldökök alól rápillantó okos szempárban, s magába szívott egy leheletnyi illatot, amelyet addig nem ismert. A szép nő mosolyogva odabólintott, egy pillanat, s már el is tűnt a ligetben szolgálói kíséretében.

„Így hát – gondolta Sziddhárta – jó jegyben lépem át ennek a városnak a határát.” Valami arra biztatta, hogy nyomban menjen a hölgy után a ligetbe, de azután meggondolta magát, csak most ébredt annak tudatára, milyen szemmel méregették a

bejáratnál a szolgák és cselédek, milyen megvetően, milyen bizalmatlanul, milyen elutasítón.

„Samana vagyok még mindig – gondolta –, még mindig önsanyargató vagyok, koldus. Nem szabad így maradnom, nem léphetek így a ligetbe.” És nevetett a lelke.

Az első szembejövőtől érdeklődött a liget felől és az asszony neve felől, s megtudta tőle, hogy a liget Kamaláé, a híres kurtizáné, s hogy a ligeten kívül van még egy háza is a városban.

Ekkor átlépte a város kapuját. Már volt célja.

Célját követve hagyta, hogy a város magába szívja, sodortatta magát az utcák áradatában, egy-egy téren megállt, a folyó kőlépcsőjén megpihent. Estefelé megbarátkozott egy borbélysegéddel, akit egy boltív árnyékban látott munkálkodni, s akit azután viszontlátott Visnu templomában, amint ott imádkozott, s ő elbeszélte neki Visnu és Laksmi történetét.²⁹ A folyóparton a csónakok tövében aludt, és kora reggel, mielőtt a borbély első vendégei megérkeztek volna, lenyíratta vele a szakállát, és levágatott a hajából, azt meg is fésültette s olajjal kenette be. Azután a folyóhoz ment, hogy megmosakodjék.

Késő délután, mikor a szép Kamala gyaloghintóján ligetéhez közeledett, Sziddhárta már ott állt a bejáratnál, meghajolt, majd viszonzta a kurtizán köszöntését. Kíséretéből az utolsó szolganak azonban kezével intett, és arra kérte, jelentené úrnőjének, hogy egy ifjú bráhmána igen szeretne szót váltani vele. Nemsokára visszajött a szolga, arra kérte a várakozó Sziddhártát, hogy kövesse őt, s szótlánul egy pavilonba³⁰ vezette, ahol Kamala pamlagán feküdt, majd a szolga magukra hagyta őket.

– Nem te voltál az, aki már tegnap odakünn álltál és köszöntél? – kérdezte Kamala.

– Bizony, már tegnap láttalak és köszöntem neked.

–Nemde tegnap szakállad volt, hosszú hajad, s a hajad csupa por?

– Jól figyelted meg, lám, mindent láttál. Bizony láttad Sziddhártát, a bráhmánfit, aki búcsút mondott otthonának, mert samana akart lenni, és három hosszú éven át samana volt. Most azonban letértem arról az ösvényről, és ebbe a városba jöttem, s az első, akivel még a város határának átlépése előtt találkoztam, te voltál. Azért jöttem hozzád, ó, Kamala, hogy ezt megmondjam! Te vagy az első nő, akivel Sziddhárta úgy beszél, hogy ne sütné le a szemét. Soha többé nem sűtöm le a szemem, ha egy szép nő kerül elé.

Kamala elmosolyodott, és játsszi mozdulattal lengette pávatollas legyezőjét. És azt kérdezte: – Csak azért jött hozzám Sziddhárta, hogy ezt megmondja?

– Hogy ezt megmondjam, és hogy megköszönjem, hogy olyan szép vagy. Ha pedig nincs tetszésed ellenére, Kamala, arra szeretnék kérni, hogy barátnóm és tanítómesterem legyél, mert ahhoz a művészethez, amiben te mester vagy, nem értek semmit.

Kamala felkacagott.

– Még sohasem történt meg velem, barátom, hogy egy erdőből érkező samana hozzám fordult volna és tőlem akart tanulni! Sohasem történt meg, hogy egy hosszú hajú samana, ócska, kopott ágyékkötőben hozzám jött volna! Sok-

sok fiatalember jön hozzám, köztük bráhma fia is, de valamennyien szép ruhában jönnek, finom cipőben, hajukban jó illattal és erszényükben pénzzel. Bizony, samanám, ilyenek azok az ifjak, akik hozzám járnak.

Sziddhárta így szólt: – Máris elkezdtem a tanulást. Sőt már tegnap elkezdtem. Már levágattam a szakállamat, megfésültem és olajjal kenettem be a hajamat. Nem sok hiányzik már, kiváló mesternőm: szép ruha, szép cipő, pénz az erszényembe. Tudd meg, Sziddhárta nehezebb dolgokat is kitűzött már magának célul, mint ezek az apróságok, és mégis elérte. Hogyne érhetném hát el, amit tegnap elhatároztam: hogy a barátod lehessen és megtanulhassam tőled a szerelem örömeit! Meglátod. tanulékony vagyok, nehezebbet is megtanultam már, mint amire te taníthatsz. Nos tehát: Sziddhárta nem felel meg úgy, ahogy van, finom olajjal a hajában, de ruha, cipő, pénz nélkül? – Kamala kacagva kiáltotta: – Nem, kedvesem, még nem felel meg. Kell hogy ruhája legyen, mutatós ruhája és cipője, szép cipője, és sok-sok pénze, és kell hogy ajándékokat hozzon Kamala számára. Tudod-e már, erdei samana? Eszedbe vésted-e?

– Igen, eszembe véstem – kiáltott Sziddhárta. – Hogyne vésném agyamba, ami a te szép szádból hangzik! Mint a frissen bontott füge, olyan üde a szád, Kamala. Az én szám is piros és üde, jól illik majd a tiédhez, meglátod. De mondd csak, szép Kamala, nincs benned cseppnyi félelem sem az erdőből jött samanától, aki szerelmet tanulni érkezett?

– Miért is félnék egy samanától, az erdőből szalajtott ostoba samanától, aki a sakálok közül jön, és még azt sem tudja, milyenek az asszonyok?

– Ó, bizony, erős ám a samana, és nem fél semmitől. Kényszeríthetne téged, szép leány. Elrabolhatna. Fájdalmat is okozhatna.

– Nem, samana, ettől nem félek. Vajon félt-e egy samana vagy egy bráhma valaha is attól, hogy valaki rajtaüthet és elrabolhatja tudását, kegyességét, mélyreható értelmét? Nem, mert ezek az övéi, és csak azt ad és annak ad belőlük, amit és akinek akar. Így áll a dolog, és ugyanígy van Kamalával is, meg a szerelmi örömmel. Kamala szája szép és piros, de hiába próbálsz Kamala akarata ellenére megcsókolni, egyetlen csepp édesség sem jut belőle neked, pedig mennyi édességet tud adni, ha akar! Tanulékony vagy, Sziddhárta, hát tanuld meg ezt is: szerelmet lehet koldulni, vásárolni, ajándékba kapni, az utcán találni, de rablással nem lehet hozzájutni. Helytelen utat gondoltál ki most hozzá. Nem, kár volna, ha egy olyan jóképű fiatalember, mint te, ilyen helytelenül fogna dologhoz.

Sziddhárta mosolyogva meghajolt. – Kár volna, Kamala, milyen igazad van! Nagyon nagy kár. Nem, egy csepp édesség se menjen kárba az ajkadról, se a te ajkadról, se az anyémról! Egyszóval ennyiben maradunk: Sziddhárta akkor jön vissza, ha már megszerezte azt, ami még hiányzik: ruhát, cipőt, pénzt. Mégis, szólj, kegyes Kamala, tudnál még egy apró tanácsot adni?

– Tanácsot? Miért ne? Ki ne adna szívesen tanácsot egy szegény, tudatlan samanának, aki az erdőből jön, a sakálok közül?

– Kedves Kamala, akkor hát adj tanácsot: hova forduljak, ahol a leghamarabb hozzájuthatok ehhez a három dologhoz?

– Ezt sokan szeretnék tudni, barátom. Űzd azt a mesterséget, amelyet kitanultál, és adass magadnak érte pénzt, meg ruhákat, meg cipőt. Szegény ember másként nem jut pénzhez. Mégis, mihez értesz?

- Tudok gondolkodni. Tudok várni. Tudok böjtölni.
- Semmi mást?
- Semmi mást. Azazhog, verset írni is tudok. Adsz-e csókot egy versért?
- Ennyit megtehetek, ha tetszik a vers. Halljuk hát! Sziddhárta kis ideig töprengett, majd megszólalt:

Kertje kapujába némán lépett Kamala,

Sötéten állt a kertkapuban a samana.

Mélyen meghajolt az ifjú, amint a

Lótuszvirágot látta, s mosolygott Kamala.

Kedvesebb kívánság, mint istenek áldozata

Kedvesebb tenéked áldozni, ó, kecses Kamala.

Kamala hangosan tapsolt, csuklóján megcsendültek az arany karkötők.

- Szép verset mondtál, sötét samana, és valóban, mit sem vesztek, ha adok érte egy csókot.

Tekintetével magához vonta az ifjút, Sziddhárta arcával föléje hajolt és száját a szájához illesztette, a szája olyan volt, mint a frissen bontott füge. Kamala hosszan csókolta, és Sziddhárta ámulva érezte, hogyan tanítja, milyen bölcs, hogyan rendelkezik vele, hogyan utasítja vissza, hogyan csalogatja megint, és hogy *e* mögött az első csók mögött jól rendezett, jól kipróbált csók sorakoznak fel, mindegyik más, mint a többi, s ezek még majd várnak rá. Mély lélegzetet véve állt fel, és e pillanatban gyermekként ámul a szeme előtt kitárulkozó tudni- és tanulnivalók sokaságán.

- Nagyon szép a versed – kiáltott fel Kamala –, és ha gazdag volnék, arannyal fizetnék érte. De bizony nehéz lesz versekkel annyi pénzt keresned, amennyi majd kell. Mert sok pénzre lesz szükséged, ha Kamala barátja akarsz lenni.
- Csodálatosan csókolsz – dadogta Sziddhárta.
- Igen, ahhoz értek, azért is van elég ruhám, cipőm, karkötőm és egyéb szép holmim. Hanem belőled mi lesz? Nem tudsz egyebet, mint gondolkodni, böjtölni, verset írni?
- Tudom az áldozati énekeket is – szólta Sziddhárta –, de már nem akarom őket énekelni. Varázsigéket is tudok, de nem akarom többé hasznukat venni. Olvastam az írásokat...
- Állj – szólta közbe Kamala –, tudsz olvasni? És írni? – Hogyne tudnék. Sokan tudnak.
- A legtöbben nem tudnak. Én sem. Nagyon jó, hogy tudsz írni és olvasni, nagyon jó. És a varázsigéknek is hasznukat

veszed még.

Ebben a pillanatban futva érkezett egy szolgáló, és valamit suttogott úrnője fülébe.

– Látogatóm érkezik – mondta Kamala hangosan. – Tűnj el, Sziddhárta, siess, senkinek sem szabad téged itt látnia, ezt jegyezd meg! Viszontlátásra holnap!

A szolgálonak pedig megparancsolta, hogy a kegyes bráhmanának adjon egy viselet fehér felsőruhát. Sziddhárta nem is tudta, mi történik vele, követte a cselédet, kerülő utakon a kert mélyén álló házikóba jutottak, ahol megkapta a felsőruhát, majd a csalitosba vezette a cseléd, és arra figyelmeztette, hogy sürgősen hagyja el a ligetet, mégpedig úgy, hogy ne lássa senki.

Igencsak elégedetten Sziddhárta úgy tett, ahogy parancsolták neki. Mivel szokva volt az erdei tájékozódáshoz, hangtalanul kijutott a sövényen át a ligetből. Elégedetten tért vissza a városba, hóna alatt az összegöngyölt ruhával. Egy szálláshely előtt, ahol útonlevők háltak meg, odaállt az ajtó elé, némán ételt kért, némán elvett egy darab rizskenyeret. „Holnap talán már nem kell kérnem az ételt senkitől” – gondolta.

Hirtelen fellobbant benne a büszkeség. Hiszen ő már nem samana, nem illik hozzá, hogy kolduljon. A rizskenyeret egy kutyának adta, és ő maga étel nélkül maradt.

„Egyszerű élet ez, amit itt a világban él az ember – gondolta Sziddhárta. – Nincsenek benne nehézségek. Amíg samana voltam, minden nehéz volt, fáradtságos és végül is reménytelen. Most minden könnyű, olyan könnyű, mint csókolni tanulni Kamalától. Ruha kell és pénz, ennyi elég, ezek apró, közeli célok, nem zavarják meg az ember álmát.”

Már rég megtudakolta, hol van Kamala városi háza, másnap ott kereste fel őt.

– Szerencsével indulsz – fogadta Kamala hangos, örvendező szóval. – Már vár rád Kámaszvámi, a város leggazdagabb kereskedője. Ha megtetszel neki, szolgálatába fogad. Légy okos, sötét samana. Ismerősöket kértem meg, hogy meséljenek neki rólad. Legyél vele kedves, mert nagy úr. Hanem túlságosan szerény ne légy! Nem akarom, hogy a szolgája legyél, vele egyenrangúvá kell lenned, különben nem leszek veled megelégedve. Kámaszvámi öregszik, és kezd elkényelmesedni. Ha megtetszel neki, sok mindenre megtanít.

Sziddhárta megköszönte a tanácsot és nevetett. és mikor a szép hölgy megtudta, hogy sem tegnap, sem ma nem evett egy falatot sem, kenyeret és gyümölcsöt hozatott és megvendégelte.

– Szerencséd volt – mondta Kamala búcsúzóféltben –, egyik ajtó a másik után nyílik meg előtted. Honnét van ez? Varázserőd van talán?

Sziddhárta így szólt: – Tegnap elmondtam neked, hogy tudok gondolkodni, várni és böjtölni, te viszont azt mondtad, mindez nem sokat ér. Igenis sokat ér, Kamala, majd meglátod. Majd meglátod, hogy az erdőből jövő ostoba samának sok ügyes dolgot megtanulnak, és sok olyasmit tudnak, amit ti nem tudtok. Tegnapelőtt még bozontos koldus voltam, tegnap már megcsókolhattam Kamalát, hamarosan pedig kereskedő leszek, lesz pénzem és mindenem, amit te fontosnak tartasz.

– Persze, persze – helyeselt Kamala. – De mire mentél volna nélkülem? Mi lennél egymagad, ha Kamala nem segítene?

– Kedves Kamala – mondta Sziddhárta, és felegyenesedett, mint egy szálfá –, amikor ligetedbe léptem, én tettem meg az első lépést. Én határoztam el, hogy ettől a szépséges asszonytól fogom megtanulni a szerelmet. Attól a pillanattól fogva, hogy elhatározásom megszületett, tudtam azt is, hogy véghez fogom vinni. Tudtam, hogy segíteni fogsz, tudtam első pillantásodtól fogva, amelyet ligeted bejáratánál vetettél rám.

– S ha nem akartam volna?

– Akartad. Figyelj csak, Kamala: ha vízbe dobsz egy követ, a kő a legrövidebb utat választja, úgy siet le a vízfenékgig. Ugyanilyen az, ha Sziddhártának van egy célja, elhatározása. Sziddhárta nem csinál semmit, vár, gondolkodik, böjtöl, és úgy megy keresztül a világ dolgai között, ahogy a kő átsiklik a vízen lefelé, anélkül hogy valamit is tenne, anélkül, hogy megmocanna: az a dolog vonja magához, s ő hagyja, hogy essék. A célja vonzza magához, mert semmit sem enged be a lelkébe, ami ellenállna céljának. Ez az, amit Sziddhárta megtanult a samanáknál. Ez az, amit a balgák varázserőnek neveznek, és amiről azt hiszik, hogy a démonok műve. Semmi sem a démonok műve, nincsenek démonok. Mindenkinek van varázserője, mindenki elérheti céljait, ha tud gondolkodni, tud várni, tud böjtölni.

Kamala csak hallgatta. Szerette a hangját, szerette szemének pillantását.

– Lehet, hogy így van, barátom – szólt halkán –, ahogyan mondd. De lehet, hogy arról van csak szó, hogy Sziddhárta szemrevaló férfi, hogy pillantása tetszik az asszonyoknak, és hogy azért jön elébe a szerencse.

Sziddhárta csókkal búcsúzott. – Úgy legyen, mesternóm. Tessék neked mindig a pillantásom, jöjjön elébem mindig téled a szerencse.

A GYERMEKEMBEREK KÖZÖTT

Sziddhárta elment Kámaszvámi kereskedőhöz, gazdag ház ajtaja nyílt meg előtte, a szolgák drága szőnyegek között egy fogadósobába vezették, ahol várnia kellett a háziúrra.

Kámaszvámi belépett, mozgékony, megnyerő modorú ember volt, haja jócskán őszült, szeme okos, óvatos, szája élveteg. Házigazda és vendég barátságosan köszöntötte egymást.

– Azt beszélték rólad – szólalt meg a kereskedő –, hogy bráhmána vagy, tudós ember, mégis szolgálatba állnál egy kereskedőnél? Mondd, bráhmána, ínségre jutottál, hogy munkát keresel?

– Nem – szólt Sziddhárta –, nem jutottam ínségre, és nem is láttam ínséget soha. Tudnod kell, hogy a samanáktól jövök, és hogy hosszú időt töltöttem köztük.

- Ha a samanától jössz, már hogyan volnál ínségben? Nemde a samanak teljesen vagyontalanok?
 - Igen, vagyontalan vagyok – mondta Sziddhárta –, ha ugyan egyazon dologra gondolunk. Persze hogy vagyontalan. De önként vagyok az, így hát nem szenvedek ínséget.
 - Miből szándékozol hát megélni, ha semmi sincs?
 - Ez, uram, még sohasem jutott eszembe. Több mint három évig voltam vagyontalan, de sohasem törődtem vele, miből fogok megélni.
 - Akkor hát mások vagyonából éltél.
 - Valószínűleg így van. De hát a kereskedő is mások javaiból él.
 - Bölcsen szóltál. Viszont nem ingyen húz hasznot az emberekből: áruját adja nekik.
 - Úgy látszik, valóban így áll a dolog. Mindenki ad és vesz, ilyen az élet.
 - Már megbocsáss, de mit tudsz te adni, ha teljesen vagyontalan vagy?
 - Mindenki azt adja, ami van. A harcos az erejét, a kereskedő az áruját, a tanító a tudományát, a paraszt a rizst, a halász a halat.
 - Nagyon helyes. Hát te, mit tudsz te adni? Mi az, amit kitanultál, amihez értesz?
 - Tudok gondolkodni. Tudok várni. Tudok böjtölni.
 - Másod nincs?
 - Azt hiszem, nincs!
 - És mire jó mindez? Például a böjtölés – az mire jó?
 - Nagyon is jó dolog az, uram. Ha valakinek nincs mit ennie, akkor a böjtölés a legokosabb, amit tehet. Például, ha Sziddhárta nem tanult volna meg böjtölni, akkor még ma szert kellene tennie valamilyen állásra, akár nálad, akár máshol, mert éhsége kényszerítené rá. Így azonban nyugodtan várhat Sziddhárta, nem ismer türelmetlenséget, nem ismer szükségét, hosszan ostromolhatja őt az éhség, nevetve túri. Erre jó, uram, a böjtölés.
 - Igazad van, samana. Várj egy percet.
- Kámaszvámi kiment és egy tekerccsel tért vissza, átadta vendégének, és azt kérdezte: – El tudod-e ezt olvasni?
- Sziddhárta szemügyre vette a tekerccset, adásvételi szerződés állt rajta, kezdte felolvasni.
- Kitűnő – mondta Kámaszvámi. – És most kérlek, írdál valamit erre a lapra.

Pálmalevelet adott neki és tustollat, Sziddhárta írt rá valamit és visszaadta.

Kámaszvámi ezt olvashatta: – Jó írni, még jobb gondolkodni. Jó a bölcsesség, még jobb a türelem.

– Kiválóan értesz az íráshoz – dicsérte a kereskedő. – Biztosan sok megbeszélőnivalónk lesz. Ami a mai napot illeti, kérlek, légy a vendégem és végy nálam szállást.

Sziddhárta köszönte a meghívást, elfogadta, és ettől fogva a kereskedő házában lakott. Ruhát, cipőt hoztak neki, és egy szolga naponta fürdővizet készített számára. Naponként kétszer étkeket szolgáltak fel bőséggel, Sziddhárta azonban csak naponta egyszer evett, és sem húst nem evett, sem bort nem ivott. Kámaszvámi mesélt neki a kereskedőmesterségről, árukat és áruraktárakat mutatott neki, mutatott számításokat is. Sziddhárta sok új dologgal ismerkedett meg, nyitott füllel járt, keveset beszélt. És Kamala intését nem feledve, sohasem rendelte alá magát a kereskedőnek, hanem elérte, hogy magával egyenrangúként, sőt magánál különbként kezelje. Kámaszvámi gonddal és gyakran szenvedéllyel üzletelt, Sziddhárta azonban játékként kezelte mindezt, játékként, amelynek szabályait igyekezett ugyan megtanulni, tartalma azonban nem ért szívéig.

Nem is volt régóta Kámaszvámi házában, máris részt vett üzleti ügyeiben. De mindennap, a hölgy által kijelölt órában, felkereste a szép Kamalát, tetszetős ruhában, finom cipőben, sőt hamarosan ajándékot is vitt neki. Sokat tanult piros, okos szájától. Sokat tanult gyengéd, simogató kezétől, Kamala tanította őt, aki a szerelemben még kisfiú volt, és arra hajlott, hogy a vak szenvedélytől űzve, kielégíthetetlenül vesse bele magát a határtalan gyönyörbe, megtanította mindjárt a kezdet kezdetén arra, hogy gyönyörözt nem lehet venni anélkül, hogy az ember ne adna is. És hogy minden mozdulatnak, minden simogatásnak, minden érintésnek, minden pillantásnak, a test legparányibb porcikájának is megvan a maga titka, amelyet megfajteni az értőnek örömet szerez. Kamala tanította arra, hogy a szerelmeseknek a szerelem ünnepe után nem szabad elválniuk egymástól anélkül, hogy egyik a másikat meg ne csodálja, hogy éppúgy legyőzöttek is kell lenni, mint győzőnek, azért, hogy egyikükben se keletkezzék csömör és unalom, sem az a rossz érzés, hogy bármelyikük is önző vágya tárgyává alacsonyította a másikat. Gyönyörűséges órákat töltött a szép és bölcs mesternőnél, tanítványa lett, szerelmese, barátja. Itt, Kamalánál volt mostani életének értéke és értelme, nem Kámaszváminál a kereskedésben.

A kereskedő rábízta a fontos levelek és szerződések megírását, és hozzászókkott, hogy minden számottevő ügyletét megbeszélje vele. Hamarosan belátta, hogy Sziddhárta ugyan nem sokat ért rizshez és gyapjúhoz, hajózáshoz és kereskedéshez, de szerencsés keze van, és azt tapasztalta, hogy Sziddhárta tútesz rajta, a kereskedőn, nyugalomban és közömbösségben, valamint abban a művészetben, hogy más embereket megértsen és meghallgasson. – Ez a bráhma – mondta egyszer egyik barátjának – valójában nem kereskedő és soha nem is lesz az, lelke soha nem merül el szenvedéllyel az üzletben. De van egy titka: olyan ember, akihez magától szegődik a szerencse, akár vele született jó csillagzatként, akár, mert varázsolni tud, vagy valami mást, amit a samanáktól tanult. Úgy tűnik, mintha az üzletkötésekkel mindig csak játszana, sohasem érdekli igazán, sohasem lesznek úrrá rajta, a sikertelenségtől nem fél, a vereség nem aggasztja.

A kereskedő barátja azt tanácsolta: – Azokból az üzletekből, amelyeket ő bonyolít le számodra, adj neki egyharmadnyi nyereséget, de ha veszteség keletkezik, ugyanolyan arányban részesüljön a veszteségből is. Akkor majd buzgóbban érdekli.

Kámaszvámi megfogadta a tanácsát. Sziddhártát azonban kevésbé érintette a dolog. Ha nyert, közömbösen fogadta, ha veszteség érte, nevetett, és így szólt: – Lám, ez balul ütött ki!

Valóban úgy tetszett, hogy közömbösek számára az üzleti ügyek. Egyszer például elutazott egy faluba, hogy ott felvásárolja a bőséges rizstermést. Mikor azonban odaérkezett, a rizst már eladták más kereskedőnek. Sziddhárta mégis napokig ott maradt a faluban, etette-itatta a parasztokat, aprópénzt adott a gyerekeiknek, részt vett egy lakodalomban, és nagyon is elégedetten tért vissza az útról. Kámaszvámi szemére hányta, hogy miért nem fordult vissza azonnal, s hogy időt és pénzt pocskolt. Sziddhárta így válaszolt: – Kedves barátom, hagyd a dorgálást! Dorgálással még soha nem értek el semmit. Ha veszteség ért, hadd viseljem a veszteséget én. Én ezzel az úttal nagyon meg vagyok elégedve. Sok mindenféle emberrel ismerkedtem meg, egy bráhma a barátommá lett, gyerekek lovagoltak a térdemen, a parasztok megmutatták termőföldjüket, kereskedőnek nem is tartott senki.

– Gyönyörű – bosszankodott Kámaszvámi fennhangon –, de hát mégiscsak kereskedő vagy, nem gondolod? Vagy csak a szórakozás kedvéért utaztál oda?

– Hogyne -- nevetett Sziddhárta –, persze hogy jól akartam magam érezni. Különben miért mentem volna? Emberekkel ismerkedtem, tájakkal, sokan megajándékoztak kedvességükkel, bizalmukkal, barátokra leltem. Nézd, kedves testvér, ha én lettem volna Kámaszvámi, akkor mihelyt megtudom, hogy a vásár megghiúsult, nagy sietve és bosszankodva hazautazom, s akkor valóban kárba ment volna idő és pénz. Így azonban szép napokat láttam, tanultam egyet-mást, örültem az életnek, és sem magamnak, sem a többieknek nem voltam kárára bosszankodással és kapkodással. És ha egyszer újra arra vetődöm, esetleg azért, hogy egy eljövendő termést felvásároljak vagy akármi más szándékkal, kedves emberek fogadnak majd kedvesen és jókedvűen, és dicsérhetem az eszemet, hogy annak idején nem hagytam ott őket sietősen, bosszúsán. Hát felejtsd el ezt, barátom, és ne árts magadnak a szidalmazással! Hogyha egyszer eljön a nap, amikor úgy látod: „Ez a Sziddhárta, ez kárt okoz nekem”, csak egy szót kell szólnod. és Sziddhárta útjára megy. Addig azonban legyünk öröme egymásnak.

A kereskedő arról is hasztalan igyekezett meggyőzni Sziddhártát, hogy az ő, Kámaszvámi kenyerét eszi. Sziddhárta a maga kenyerét ette, illetve még inkább mások kenyerét, mindenki kenyerét ették mind a ketten. Sziddhárta mindig elengedte a füle mellett Kámaszvámi panaszkodását a gondjairól, márpedig Kámaszváminak sok gondja volt. Ha olyan üzletbe fogott, amely balul is kiüthetett, ha arra lehetett számítani, hogy veszendőbe megy egy áruküldemény, ha úgy látszott, egy adós nem tud fizetni, Kámaszvámi hasztalan igyekezett meggyőzni üzlettársát arról, hogy most bánkódníuk, aggodalmaskodníuk kellene, homlokot ráncolni, álmatlanul gyötrődni. Mikor Kámaszvámi egyszer azt vetette szemére, hogy mindent, amihez csak ért, tőle tanult, Sziddhárta így válaszolt: „Ugyan, ne tréfálj! Tőled azt tanultam meg, mennyibe kerül egy kosár hal, és hogy mennyi kamatot kérhetek kölcsönadott pénzemre. Mindössze ennyi a te tudományod. De gondolkodásért nem hozzád jártam iskolába, azt inkább te tanulhatnád el éntőlem.”

Valóban, lelkét nem foglalkoztatta a kereskedés. Az üzletek, gondolta, csak arra valók, hogy pénzt hozzanak Kamala számára, és még többet is hoztak, jóval többet, mint amennyire szüksége volt. Egyébként Sziddhárta érdeklődését és kíváncsiságát csakis az emberek kötötték le, akiknek üzletei, mesterségei, gondjai, vigasságai és ostobaságai azelőtt oly idegenek, oly távoliak voltak számára, mint a hold. Könnyedén sikerült beszélgetésbe elegyednie és szót értenie mindenkivel, tanulnia mindenkitől, mégis tudatában volt annak, hogy van valami, ami távol tartja tőlük, ez a távol tartó erő pedig samana-volta. Látta, hogy az emberek csak úgy gyerekesen vagy épp állathoz hasonlóan élnek bele a nagyvilágba, ezt

az életmódot pedig szerette és egyszersmind megvetette. Láta, hogy fáradnak, kínlódnak és megöszülnek olyan dolgokért, amik megítélése szerint egyáltalán nem érik meg ezt az árat. Pénzért, apró gyönyörökért, apró megtiszteltetésért, láta, hogyan szidalmaznak és sértegetik egymást, és olyan fájdalmak miatt panaszkodnak, amelyeket a samana mosolyogva tűr, olyan nélkülözések miatt szenvednek, amelyeket a samana meg sem érez.

Nyitott volt minden iránt, amit ezek az emberek az életébe hoztak. Szívesen látta a kereskedőt, aki vásznat ajánlott megvételre, szívesen az eladósodott embert is, aki kölcsönt szeretett volna kérni, a koldust, aki óra hosszat regélte elszegényedésének történetét, pedig fele olyan szegény sem volt, mint bármelyik samana. És nem bánt másként a gazdag külföldi kereskedővel, mint saját szolgájával, aki borotválta, vagy az utcai árussal, akinek elnézte, hogy bánásvásárláskor pár fillérrel becsapja. Ha Kámaszvami elment hozzá, hogy gondjairól panaszkodják, vagy szemrehányást tegyen neki egyik-másik üzletkötés miatt, kíváncsian és vidáman végighallgatta, csodálkozott rajta, igyekezett megérteni, kicsit igazat adott neki, persze csak amennyire kellett. Majd elfordult tőle, el a következő emberhez, aki kereste a társaságát. Márpedig azt sokan keresték, sokan azért, hogy üzletet kössenek vele, sokan, hogy becsapják, sokan, hogy kitudakolják a titkait, sokan, hogy részvétet ébresszenek benne maguk iránt, sokan, hogy a tanácsát kérjék. Ő pedig tanácsokat adott, részvétet nyilvánított, ajándékozott, hagyta magát kicsit becsapni, és ez az egész játék s a szenvedély, amellyel az emberek mind e játékot játsszák, most ugyanúgy lekötötte a gondolatait, mint egykor az istenek és a brahman.

Időnként, a lelke mélyén, halódó, halk kis hangot hallott, mely halkán intette, halkán panaszkodott csak, alighogy észrevette. Azután jött olyan idő, hogy egy-egy órára még tudatában volt annak, milyen különös életet él, hogy csupa olyasmivel foglalkozik, ami csak játék, hogy derűs a kedve és időnként örömben van része, de a valóságos élet valahogy mégis elfolyik mellette, őt nem érinti. Mint ahogy egy mutatványos játszik a labdáival, úgy játszott ő az üzleteivel, az őt körülvevő emberekkel, lekötötték a figyelmét, szórakoztatták; szívével azonban, lényének belső forrásával nem vett részt mindebben. A forrás valahol másutt csobogott, mintegy tőle távol, csak csobogott láthatatlanul, és már semmi köze nem volt életéhez. És sokszor megijedt, amiért ilyen gondolatai támadnak s azt kívánta, bárcsak neki is megadatott volna, hogy szenvedéllyel, egész szívével részt tudjon venni a mindennapok gyermekes tevékenységében, hogy valóságosan éljen, valóságosan cselekedjék, valóságosan élvezze az életet, ahelyett, hogy pusztán nézőként rajta kívül álljon.

Újra és újra felkereste a szép Kamalát, tanulta a szerelem művészetét, gyakorolta a gyönyör kultuszát, amelyben inkább, mint bárhol, egyé válik az adás és kapás, csevegett vele, tanult tőle, tanácsokkal látta el Kamalát, és ő is kapott tőle tanácsot. Kamala jobban megértette, mint annak idején Govinda, Kamala jobban hasonlított hozzá.

Egyszer azt mondta Kamalának: – Te olyan vagy, mint én, más vagy, mint a legtöbb ember. Kamala vagy, senki más, és valahol mélyen csend és menedék van benned, ahova életed bármely órájában visszavonulhatsz, és ahol otthon érezheted magad, amire én is képes vagyok. Kevesen vannak, akik erre képesek, pedig mindenki lehetne ez a tudás.

– Nem minden embernek adatott bölcsesség – mondta Kamala.

Nem – szólta Sziddhárta –, nem ezen múlik. Kámaszvami van olyan bölcs, mint én, még sincs menedék a lényem mélyén. Másokban pedig megvan ez, olyanokban, akik értelmüket tekintve kisgyerekek. A legtöbb ember olyan, Kamala, mint a hulló falevél, melyet a szél fúj és lebegtet – csak ring a levegőben, s végül földre hull. De vannak mások, kevesek, akik olyanok, mint a csillag, kijelölt úton haladnak, a széljárás nem éri el őket, magukban hordják

törvényüket és útjukat. Az összes tudós és samana között, pedig sokat ismertem, egy volt csak effajta, egy tökéletes ember, nem tudom elfelejteni soha. Az a bizonyos Gótama, a Fenséges, annak a bizonyos tanításnak a hirdetője. Nap mint nap ezer tanítvány hallgatja tanítását, minden órájukban az ő előírásai szerint élnek, mégis olyanok valamennyien, mint a hulló falevél, nem hordják önmagukban a tanítást és a törvényt.

Kamala elnézte őt, mosolyogva. – Róla beszélsz megint – mondta –, samana-gondolataid vannak megint. Sziddhárta nem válaszolt, és elkezdtek játszani a szerelem játékát, a harminc vagy negyven különféle játék egyikét, amelyeket Kamala tudott. A nő teste hajlékony volt, mint a jaguáré és mint a vadász íja; aki tőle tanulta a szerelmet, sok gyönyör ismerője, sok titok tudója lett. Sokáig játszott Sziddhártával, magához édesgette, eltaszította, kényszerítette, átfogta, örült Sziddhárta tudásának, mígnem amaz legyőzötte és kimerülten ott pihent mellette.

A hetéra³¹ fölébe hajolt, sokáig nézte az arcát, fáradt szemét.

– Te vagy a legjobb szerető, akit valaha ismertem – szól elgondolkodva. – Erősebb vagy, mint a többiek, hajlékonyabb, készségesebb. Jól megtanultad a művészetemet, Sziddhárta. Egyszer, ha idősebb leszek, szeretnék tőled egy gyereket. Mégis, kedvesem, samana vagy még mindig, mégsem szeretsz engem, nincs ember, akit szeretnél. Nem így van?

– Lehet, hogy így van – mondta fáradtan Sziddhárta. – Olyan vagyok, mint te. Te sem szeretsz senkit – hogyan tudnád egyébként a szerelmet művészetként gyakorolni? A magunkfajta talán nem is tud szeretni. A gyermekemberek igen, és ez az ő titkuk.

SZANSZÁRA³²

Sziddhárta sokáig élte az e világi, a gyönyörteli életet, s mégsem vált részesévé annak. Érzékei, amelyeket perzselő samana éveiben megölkölt, újraéledtek, gazdagságot ízlelt, gyönyört ízlelt, hatalmat ízlelt; szívében hosszú ideig mégis samana maradt, a bölcs Kamala jól látta ezt. Még mindig a gondolkodás, a várakozás, a böjtölés művészete irányította az életét, a világ fiai, a gyermekemberek még mindig idegenek voltak számára, akárcsak ő nekik.

Szaladtak az évek, jó sorsába burkolva Sziddhárta alig vette észre múlásukat. Meggazdagodott, réges-rég saját háza volt már és saját személyzete, és kertje a város határán kívül, a folyóparton. Az emberek szerették, felkeresték, ha pénzre vagy tanácsra volt szükségük, de nem volt Kamalán kívül, aki szívéhez közel állt volna.

Az a magas rendű, világos éberség, amelyet egykor, ifjúsága csúcsán átélt, a Gótama prédikációját követő napokban, miután útja elvált a Govindáétól, az a feszült várakozás, az a büszke, tanok és mesterek nélküli önállóság, az az alkalmazkodókészség, amellyel a saját szívében meghallotta az isteni szöveget, lassanként pusztá emlékké vált, mulandónak bizonyult; messze és halkán csobogott a szent forrás, amelyet egykor oly közel érzett magához, amely egykor lelkében zúgott. Ugyan birtokában maradt még hosszú ideig sok minden, amit a samanáktól tanult, amit Gótamától tanult, amit apjától, a bráhmanától tanult: a mértékletes élet, a gondolkodás öröme, a meditáció órái, titkos tudás énje magváról, az örök Énről, amely nem azonos sem a testtel, sem az öntudattal. Némely részek megmaradtak ebből a kincsből,

de aztán egyik a másik után süllyedt el a múlt mélyére, ahol belepte a por. Mint ahogy még sokáig forog a fazekas korongja is, ha már megpörgette. s csak lassan fárad, lassan szűnik mozgása, Sziddhárta lelkében is még sokáig pörgött az aszkézis kereke, a gondolkodás kereke, a finom ítélet kereke, még mindig pörgésben volt, de már lassan és akadozva mozgott, közel volt hozzá, hogy megálljon. Lassan, ahogy a nedvesség nyomul az elhaló fatörzsbe, azt lassan feltölti és elrohasztja, úgy nyomult be Sziddhárta lelkébe a világi élet és a lustaság, lassan megtöltötte lelkét, elnehezítette, fáradttá tette, elszongította. Az érzékei viszont eleve név váltak, sokat tanultak, sokat tapasztaltak.

Sziddhárta megtanulta, hogyan kereskedjék, hogyan gyakorolja hatalmát az emberek fölött, megtanult örülni az asszonyoknak, szép ruhát hordani, szolgáltnak parancsolgatni, illatos vízben fürödni. Megtanult finom és gonddal készített ételeket élvezni, halat is, húst is, szárnyast is, fűszereket és édességet, és a bor élvezetét, amely ellüstít és felejtésre készítet. Megtanult játszani kockával és a sakktáblán, táncosnők mozgásában gyönyörködni, gyaloghintón vitetni magát, puha ágyban aludni. De még mindig másnak érezte magát, mint a többiek, különbnek, mindig egy kicsit gúnyosan ügyelte őket, egy csepp csúfondáros lenézéssel, azzal a lenézéssel, amelyet a samana érez mindig a világ fiaival szemben. Ha Kámaszvámit apró betegségek kínozták, ha bosszankodott, ha megsértődött valamiért, ha kereskedőgondok gyötörték, Sziddhárta mindig gúnyal szemlélte. Csak lassan, alig észrevehetően, ahogy váltották egymást az aratások és az esős évszakok, lanyhult el benne a gúny, szűnt fensőbbégi érzete. Csak lassan, vagyona növekedésével vett át valamit a gyermekemberek természetéből, gyerekességükből, aggodalmaikból. De még mindig irigyelte őket, egyre inkább, ahogy egyre jobban hasonlított hozzájuk. Irgyelte őket azért az egyért, ami belőle hiányzott és bennük megvolt, azért, hogy életüknek olyan fontosságot tulajdonítanak, örömeik és félelmeik szenvedélyességéért, örökös szerelmeik aggodalmas, de édes boldogságáért. Mert örökké szerelmesek voltak ezek az emberek, magukba, nőkbe, gyermekeikbe, hírnévbe vagy pénzbe, tervekbe vagy reményekbe. Ő azonban nem tudta ezt eltanulni tőlük, pontosan ezt nem, ezt a gyermekörömet és gyermekbalgaságot; hanem épp a fonákját tanulta el tőlük, amelyet eredetileg megvetett. Egyre többször esett meg, hogy egy vigalmas estét követő reggelen sokáig ágyban maradt, és fáradtnak, fásultnak érezte magát. Megtörtént, hogy bosszúsán és türelmetlenül válaszolt, ha Kámaszvámi a gondjaival untatta. Megtörtént, hogy túlságosan nagy hangerővel nevetett, ha kockázáskor veszített. Arca még mindig bölcsebb és átszellemültebb volt, mint akárki másé, de ritkán húzódott mosolyra, és egymás után vette fel azokat a vonásokat, amelyeket gazdag emberek arcán oly gyakran látni: az elégedetlenségre, betegségre, rosszkedvre, lustaságra, szeretetlenségre utaló vonásokat. Lassan eluralkodott rajta a gazdagok lelki betegsége.

Mint valami fátyol, mint áttetsző köd, úgy borította be Sziddhártát a fáradtság, lassan, egyik napról a másikra mind sűrűbben, egyik hónapról a másikra mind homályosabban, egyik évről a másikra mind súlyosabban. Ahogy idővel elväsik az új ruha is, szép színét idővel elveszíti, pecsétes lesz, meggyűrődik, megkopnak szegélyei, és itt-ott csúf, szálkás kopásfoltok is mutatkoznak rajta, elväsott Sziddhárta új élete is, amelybe Govindától való búcsúvétele után fogott, a szaladó évekkel színét, fényét veszítette, egyre több gyűrődés és pecsét keletkezett rajta, és a mélyén rejtőzve, de imitt-amott már csúnyán kivillanva, csalódás és undor mutatkozott benne. Sziddhárta ezt még nem vette észre. Csak azt vette észre, hogy elnémult bensejében az az irányító és biztos hang, amely egykor fölébredt benne és fénykorában folyvást vezette.

Rabul ejtette a világ, a gyönyör, a kívánságok, a lustaság, és végül még az a vétek is, amelyet a leginkább megvetett és kigúnyolt mint legostobábbat: a fösvénység. A birtoklás, a tulajdon és a gazdagság is rabjává tette végül, már nem pusztá játék és felszín volt csupán, hanem lánczá és teherre vált. Különös és alattomos úton közelítette meg szívét ez az utolsó és hitvány függőség, mégpedig a kockajáték révén. Attól az időponttól kezdve ugyanis, amikor szívében megszűnt már samana lenni, Sziddhárta kezdte dühvel és szenvedéllyel belevetni magát a pénzre és drágaságokra menő játéka, amelyet korábban mosolyogva és nyugodtan üzött, mint a gyermekemberek egyik kedvtelését. Rettegett játékos volt, kevesen mertek vele játékasztalhoz ülni, olyan nagyok és merészek voltak a tétjei. Szíve ínségétől hajtva játszotta ezt a játékot, a nyomorult pénz eljátszása, elszórása dühödt gyönyört szerzett szívének, nem volt jobb módja annak, hogy nyíltan és gúnyosan kifejezésre juttassa, mennyire megveti a gazdagságot, a kereskedők eme bálványát. Ezért nagyban játszott és kíméletlenül, önmagát is gyűlölve, önmagát is kigúnyolva, ezeket söpört be, ezeket vert el, eljátszott pénzt, ékszereket, vidéki házat, visszanyerte, megint eljátszotta. Szerette azt a félelmet, azt a szörnyű és nyomasztó félelmet, amelyet a kockajáték közben, a magas tétek miatti aggodás közben érzett, szerette azt a félelmet, és igyekezett újra meg újra felébreszteni, fokozni, mindjobban felgerjeszteni, mert egyedül ebben az érzésben talált még valami boldogságot, valami mámort, magasabb rendű életet, a saját jóllakott, langyos, unalmas élete közepette. Aztán minden nagy vesztes után új meggazdagodási lehetőségeken törte a fejét, szorgalmasabban foglalkozott a kereskedéssel, szigorúbban hajtotta be adósain a tartozásukat, mert megint játszani akart, megint pénzt pazarolni, mutogatni megvetését a gazdagság iránt. Sziddhárta elveszítette higgadságát, ha anyagi veszteség érte, elveszítette türelmét a halogató adósokkal szemben, elvesztette jóindulatát a koldusok iránt, elveszítette abban való örömét, hogy aki pénzt kér tőle, annak adjon vagy kölcsönözzön. Ő, aki egy kockadobással tízezret veszített és csak nevetett hozzá, szigorúbbá, kicsinyesebbé vált kereskedés közben, s éjszaka néha pénzzel álmodott! És ahányszor csak felébredt ebből a csúf varázslatból, ahányszor csak a hálószobája falán függő tükörben meglátta arcát, mennyire öregszik, mennyire csúnyul, ahányszor csak elborította a szégyenkezés és az undor, tovább menekült, újabb szerencsejátékba, menekült a gyönyör, a bor mámorába, s onnan megint vissza a szerzés és felhalmozás hajszolásába. Ebben az értelmetlen körforgásban rohant, míg el nem fáradt, míg öreg nem lett, míg beteg nem lett.

Ekkor egyszer intő álmot látott. Előzőleg az est óráit Kamalánál töltötte, Kamala szép díszkertjében. A fák árnyékában ültek, beszélgetésbe merülve, és Kamala elgondolkodva szólt, szavaiban szomorúság és fáradtság bujkált. Gótamáról akart hallani, nem tudott betelni a róla szóló beszéddel, hogy milyen tiszta volt a szeme, milyen csendes és szép a szája, a mosolya milyen jóságos és a léptei milyen békések. Sokáig kellett Sziddhártának beszélnie a fenséges Buddháról, Kamala pedig felsóhajtott, és így szólt: — Egyszer, talán hamarosan, én is követője leszek ennek a Buddhának. Díszkertemet neki ajándékozom, és tanításához menekedem.

De aztán incselkedni kezdett Sziddhártával, játszotta a szerelem játékát, fájdalmas áhítattal ölelte magához, harapásig, könnyekig, mintha még egyszer, utoljára ki akarná préselni az utolsó csepp édességet is ebből a hiú, mulandó gyönyörből. Sohasem volt még oly furcsán nyilvánvaló Sziddhárta számára, milyen közel van egymáshoz gyönyör és halál. Azután ott hevert Kamala mellett, és közlrol látta arcát, riadt írás vonalait olvasta szeme körül és szája szögletében, oly láthatóan, mint még soha, írást finom ráncokból, alig látható kis redőkből, azt az írást, amely az őszre, az öregedésre figyelmeztet, mint ahogy Sziddhárta maga is, pedig csak negyven-egynéhány éves volt, itt-ott ősz hajszálakat talált egyébként fekete hajában. Kamala szép arcán fáradtság ült, egy céltalan hosszú út fáradtsága, fáradtság és kezdődő hervadás, és titkolt, még ki nem mondott, még talán nem is tudatosult aggodalom: félelem az öregségtől, félelem az ősztl, félelem attól, hogy meg kell halni. Sziddhárta sóhajtva vett búcsút a szép hölgytl, lelke tele volt csüggedéssel és titkolt aggodalommal.

Azután a maga házában töltötte az éjszakát, táncosnőkkel, borozással, játszott a magafajtájúak között a különbet, pedig nem volt már az, sok bor ment le a torkán, és jóval éjfél után tért nyugovóra, fáradtan, mégis följajzva, kis híján sírt elkeseredésében, és sokáig hiába várt az álmra, szíve tele oly nyomorúsággal, amelyet már, úgy érezte, nem lehet elviselni, tele undorral, amely áthatotta, akárcsak a bor langyos, émyelítő íze, a túl édes vigasztalan zene, a táncosnők negédes mosolya, hajuk és mellük túlságosan édes illata. De mindenkéül jobban undorodott önmagától, a saját illatos hajától, szájának borszagától, bőrének ernyedő fáradtságától és petyhüdségétől. Mint az az ember, aki túlságosan sokat evett vagy ivott, s azután kínok közepette mindent kihány és mégis örül, hogy megkönnyebbült, úgy vágyott álmatlanul hánykódva arra, hogy az undor hatalmas hullámában mindezeketől a gyönyöröktől, ezektől a szokásoktól, ettől az egész értelmetlen élettől, sőt saját magától is megszabaduljon. Csak a hajnal első pirkadásától, s az utcán, városi háza előtt is ébredő nyüzsgés első zajaitól szunnyadt el, attól talált néhány pillanatra valami bódult félálomra. Ebben a néhány pillanatban álmot látott:

Kamala egy kis ritka fajtájú énekesmadarat tartott aranykalitkában. Erről a madárról álmodott. Ezt álmodta: a madár elnémult, pedig kora reggel mindig énekelni szokott, és mivel Sziddharta észrevette hallgatását, a kalitkához ment és beletekintett, hát, lám, a kismadár meghalt, mereven hevert a kalitka alján. Kivette, egy pillanatig ringatta a tenyerén, azután kidobta az ablakon, ki az utcára, és ugyanakkor rettenetesen megijedt, s fájt is a szíve, annyira fájt, mintha a halott kismadárral együtt minden értékeset, minden jót kidobott volna magából.

Amint az álomból felriadt, mélységes szomorúság fogta körül. Értéktelenül, úgy érezte, értéktelenül és értelmetlenül élt bele a világba; nem maradt a keze között semmi, ami eleven lett volna, semmi, ami becses vagy megőrzésre érdemes lett volna. Egy szál magában állt és híjával mindennek, akár egy hajótörött a parton.

Komor hangulatban ment ki egy díszkertbe, a saját díszkertjébe, magára csukta a kapuját, leült egy mangófa alá, átélte szívében a halált, keblében az irtózást, csak ült és érezte, hogy valami meghal benne, elhervad benne, végét járja benne. Lassacskán összeszedte a gondolatait, és lelkében újra végigjárta egész életútját, a legelső napoktól kezdve, amelyekre vissza tudott emlékezni. Mikor is volt része boldogságban, igaz gyönyörűségben? Igen, persze, többször is volt része ilyesmiben. Kisfiú korában is izlelt örömet, valahányszor a bráhmánaktól dicséretet érdemelt ki, amikor, kortársait jóval megelőzve, kitént a többi közül a szent verssorok felmondásával, vitatkozva a tudósokkal, vagy amikor segédkezett az isteneknek való áldozásban. Akkor lelkében azt érezte: „Út nyílik előttem, amelyre elhivatam, várnak rám az istenek.” Aztán serdülő ifjú korában, amikor minden elmékedésének egyre magasabbra törő célja kiragadta a hasonló törekvésűek seregéből, és vitte felfelé, amikor gyötrődve küzdött, hogy a brahman értelmét felfogja, amikor minden kiküzdött tudás újabb szomjúságot ébresztett benne, akkor is, a szomjazás közepette, a fájdalom közepette ugyanaz az érzés éltette: „Tovább! Tovább! Elhivatott vagy!” Ezt a hangot hallotta meg akkor is, amikor búcsút intett szülőföldjének és a samanaéletet választotta, és megint erre hallgatott, amikor a samanáknak hátat fordítva felkereste ama tökéletes embert, majd tőle is megválva elindult az ismeretlenbe. Milyen régóta nem hallotta már ezt a hangot, milyen régóta nem járt már a csúcson, milyen egyformán és unalmasan vezetett útja sok hosszú éven át, magas cél nélkül, szomjúság nélkül, lelki felemelkedés nélkül, kis gyönyörökben kielégülve, mégis mindig elégedetlenül! Mindezekben az években azért fáradozott és arra vágyakozott, anélkül hogy maga is tudta volna, hogy ne legyen más, mint a többi ember, mint ezek a gyermekek, élete azonban sokkal nyomorúságosabb, sokkal szegényebb volt, mint az övék, hiszen sem céljaikat, sem gondjaikat nem osztotta, hisz a Kámaszvami-féle embereknek ez az egész világa neki csak játék volt, tánc, amelyet kívülről nézett, komédia. Egyedül Kamala volt kedves, volt értékes a szívének – de vajon még mindig értékes-e? Szüksége van-e még Kamalára, vagy Kamalának őrá? Nemde vég nélkül való játékot játszanak-e?

Érdemes-e ezért élni? Nem, nem érdemes! Ezt a játékot szanszárának nevezik, s gyermekjáték, talán kedves dolog végigjátszani, egyszer, kétszer, tízszer – de mindig újra és újra?

Egyszerre csak rádöbbsz Sziddhárta, hogy a játéknak vége, hogy nem tudja már játszani. Borzongás járta át a testét, úgy érezte, meghalt valami legbelül.

Aznap a mangófa alatt ült reggeltől estig, és apjára gondolt. Govindára gondolt, Gótamára gondolt. Érdemes volt megválnia tőlük, csak azért, hogy belőle is Kámaszvámi legyen? Már beesteledett, s ő még mindig ott ült. Amikor feltekintve meglátta a csillagokat, azt gondolta: „Lám, itt ülök, a díszkertemben, a mangófám alatt.” Kicsit elmosolyodott – hát szükséges, hát helyes dolog, nem ostoba játék inkább, hogy legyen saját díszkertje, saját mangófája?

Ennek is véget vetett, ez is elhalt benne. Felállt, búcsút vett a mangófától, búcsút a díszkerttől. Mivel egész nap étel nélkül maradt, heves éhséget érzett, és városi háza jutott eszébe, hálókamrája, ágya, az étkektől roskadó asztal. Fáradtan elmosolyodott, megrázkódott és elbúcsúzott magában mindezekről a dolgoktól.

Még az éj ugyanazon órájában Sziddhárta otthagyta a kertjét, otthagyta a várost, és többé soha sem tért vissza. Kámaszvámi sokáig kerestette, azt hitte, rablók kezére került. Kamala nem kerestette. Amikor megtudta, hogy Sziddhártának nyoma veszett, még csak nem is csodálkozott. Nem várta-e már ezt? Nem samana-e Sziddhárta, otthontalan zarándoklélek? S leginkább utolsó együttlétükkor érezte ezt, és a veszteség közepette is örült annak, hogy akkor, utoljára még olyan nagy szeretettel szorította a szívére, hogy még egyszer úgy érezte, Sziddhárta teljességgel birtokolja és áthatja egész lényét.

Mikor hírt vett, hogy Sziddhártának nyoma veszett, az ablakhoz lépett, mert az ablak előtt aranykalitkában egy ritka fajtájú énekesmadarat tartott. Kinyitotta a kalitka ajtaját, kivette a madarat, és elengedte, hadd repüljön. Sokáig nézett utána, a madárka után, amint repült. Ettől a naptól kezdve nem fogadott látogatókat, és házának kapuja zárva maradt. Kis idő múltán pedig bizonyossá lett felőle, hogy mikor utólszor együtt volt Sziddhártával, teherbe esett.

A FOLYÓPARTON

Sziddhárta az erdőt járta, már messze maga mögött hagyta a várost, és nem tudott semmit, csak azt az egyet, hogy oda nem mehet vissza, hogy az az élet, amelyet annyi éven át folytatott, elmúlt, hogy mind kiszíva a nedvét, hogy csömörig jóllakott vele. Halott az énekesmadár, amelyről álmodott. Halott volt szívében a madár. Nagyon belebonyolódott a szanszárába, undort és halált szívott magába mindenfelől, ahogy a szivacs szívja magába a vizet, míg meg nem telik. Megtelt undorodásig, megtelt nyomorúsággal, megtelt halállal, semmi sem volt már e világon, ami csábította, megörvendeztette, megvigasztalta volna.

Szívből kívánta, hogy önmagáról többé semmit se tudjon, hogy nyugta legyen, hogy halálát lelje. Bárcsak villámcsapás érne s megölné! Bárcsak tigris támadna rá és felfalná! Bárcsak valami bort lelne, valami mérget, amely bódulatot hozna, felejtést és halált, és ne lenne többé ébredés! Van-e bűn és ostobaság, amelyet el nem követett, van-e lelki nyomorúság, amellyel nem terhelte meg benső valóját? Egyáltalán, lehetséges-e még élni? Lehetséges-e újra, újra meg újra

belehelni, kilehelni a levegőt, éhséget érezni, mindig újra enni, újra aludni, újra szeretkezni? Nem merült-e ki, nem zárult-e le számára ez a körforgás?

Sziddhárta a nagy folyóhoz ért, mely átszelte az erdőt, ugyanahhoz a folyóhoz, amelyen egykor, amikor fiatalemberként ideérkezett Gótama városából, átszállította egy révész. Ennél a folyónál hát megállt, habozva állt a partján. Fáradtság és éhség gyengítette, s különben is, gondolta, miért menjen tovább, hová, mi célból? Nem, cél nem volt előtte többé, nem volt benne semmi más, mint a mélyről jövő, fájdalmas óhaj, hogy lerázza magáról ezt az egész vigasztalan lidércnyomást, kiköpje ezt a megáporodott bort, véget vessen ennek a nyomorúságos és szégyenteljes életnek.

Egy fa hajolt a folyó fölé, egy kókuszfa, Sziddhárta annak törzséhez támasztotta vállát, karjával átölelte a fatörzset és letekintett a zöld víztükörré, az alatta hömpölygő vízre, letekintett, és teljességgel betöltötte az a kívánság, hogy elengedje magát, hogy ebbe a vízbe beleveessen. Hátborzongató űr nézett vissza rá a víztükörből, és ennek válaszolt lelkéből a félelmetes üresség. Igen, elérkezett a vég. Nem volt más megoldás, mint kitörölni magát az életből, mint életének torz edényét darabokra törni és elhajítani magától, a kajánul nevető istenek lába elé. Emelygés gyötörte, s legszívesebben kiokádta volna az életét, ez az: meghalni, darabokra törni a formát, amelyet meggyűlölt! Falják fel a halak Sziddhártát, ezt a gazembert, ezt a tébolyultat, ezt a megromlott, rothadó testet, ezt az ernyedtt, meggyalázott lelket! Falják fel a halak és a krokodilok, tépjék darabokra a démonok! Eltorzult arccal nézett a vízbe, látta benne tükröződni arcát, és kiköpött feléje. Fáradtságtól aléltan engedte el a fatörzset, és hátrafordult egy kissé, hogy belezuhanjon a vízbe, hogy végre elpusztuljon. Lehuny szemmel süllyedt a halál felé.

Akkor lelkének távoli zugaiból, elfáradt életének múltjából egy hang csendült felé. Egyetlen szó volt, egy szótag, amelyet gondolkodás nélkül, ólomnehezen forgó nyelvvel mondott ki: a minden bráhmána-imádság ősi kezdő- és végszava a szent *óm*, ami annyit jelent, hogy „a tökéletesség” vagy „a beteljesülés”. És e pillanatban, amikor az *óm* csengése fülébe hatolt, hirtelen felébredt alvó lelke, és felismerte szándékának esztelenségét.

Sziddhárta összerendezte a réműlettől. Hát ide jutott, ilyen elveszett ember ő, így eltévelyedett, így cserbenhagyta minden tudás, hogy a halált kereste már, hogy ez az óhaj, ez a gyermeteg kívánság hatalmasodhatott el rajta: úgy találni nyugalomra, hogy testét megsemmisíti! Amit ezeknek az utóbbi időknek semmi szenvedése, semmi kiábrándulás, semmi kétségbeesés nem tudott elérni, azt elérte ez a pillanat, amelyben az óm a tudatáig ért: nyomorúságában és tévelygésében is felismerte önmagát.

– Óm! – suttogta maga elé: – Óm! – És újra felismerte a brahmant, felismerte az élet elpusztíthatatlanságát, tudását Istenről, amit közben elfelejtett.

Ez azonban csak egy pillanat volt, villanásnyi idő. Összeesett a kókuszfa tövében, leterítette a fáradtság, az ómot mormolta, fejét a fa gyökerének támasztotta, és mély álomba merült.

Mélyen aludt, álomlátás nélkül, hosszú-hosszú ideje nem volt ilyen mély az álma. Amikor jó néhány óra elteltével magához tért, úgy érezte, mintha tíz év múlt volna el, hallotta a folyóvíz halk moraját, nem tudta, hol van és ki hozta ide, kinyitotta a szemét, csodálkozva pillantotta meg maga körül a fákat s feje fölött az égboltot, és felrémlt benne, hol van és hogy került ide. De sok időbe telt, míg idáig jutott gondolataiban, és a múltját mintha fátyol vonta volna be, végtelenül távoli volt, végtelenül idegen, végtelenül közömbös. Csak annyit tudott, hogy immár végképp odahagyta korábbi életét – s

egy pillanatra ez a korábbi élet mintha saját, messze hagyott, előző megtestesülése lett volna, mintha mostani énjének hajdanvolt előzménye lett volna. Undorral, nyomorúsággal színültig telve még el is akarta dobni magától az életet, azonban magához tért egy folyó partján, egy kókuszfa alatt, a szent ómmal az ajkán. Azután elszunnyadt, és most felébredve új emberként tekintett szét a világban. Halkan mormolta maga elé az óm szót, amellyel elszunnyadt, és úgy érezte, hosszú álma nem volt egyéb, mint hosszú-hosszú, elmélyedt óm-beszélgetés, óm-gondolkodás, alámerülés és teljes feloldódás az ómban, a Névtelenben, a Tökéletesben.

Ó, milyen csodálatos álom is volt ez! Soha életében nem frissítette fel így álom, nem újította meg így, nem ifjította meg így! Vajon valóban meghalt, befulladt a vízbe és más alakban született újjá? De nem, hiszen ráismert magára, ráismert önnön kezére, lábára, megismerte a helyet, ahol feküdt, ismerte az Ént keblében, ezt a Sziddhártát, az akaratos, különleges fickót, mégis, ez a Sziddhárta átalakult, megújult, különösmód kialudta magát, különösmód éber volt, örömtől pezsdlő és kíváncsi.

Sziddhárta felegyenesedett, és íme, vele szemközt ott feküdt egy ember, egy idegen férfiú, sárga csuhás, borotvtált fejű szerzetes, az elmélyedés testtartásában. Jól megnézte ezt az embert, akinek se haja, se szakála nem volt, de nem kellett sokáig néznie, hamar ráismert a szerzetesben Govindára, ifjúkori barátjára, aki a fenséges Buddhához menekedett. Govinda megöregedett, akárcsak ő maga, de arckifejezése még mindig a régi volt, igyekezetről, hűségről, keresésről, aggodalomról tett tanúságot. Mikor pedig Govinda, magán érezve az ő tekintetét, kinyitotta a szemét és ránézett, Sziddhárta látta, hogy nem ismeri meg. Govinda örült az ő felébredésének, nyilvánvaló volt, hogy sokáig ült már itt, várva ébredését, noha nem ismerte fel.

– Aludtam – mondta Sziddhárta. – Hogy kerülsz ide? – Aludtál – válaszolta Govinda –, veszélyes dolog e tájon aludni, mert kígyók vannak itt s az erdőben vadcsapások. Uram, én a fenséges Gótama tanítványa vagyok, a Buddhéé, a Sákjamunié, s errefele zarándokoltam a többiekkel együtt, és egyszer csak megláttam, hogy itt fekszel és alszol, ahol veszélyes az alvás. Azért, uram, megpróbáltalak felébreszteni, de mivel láttam, hogy álmod nagyon mély, lemaradtam az enyéimtől és letelepedtem ide melléd. Azután pedig, úgy tűnik, magam is elaludtam, én, akinek őriznie kellett volna álmodat. Rosszul láttam el szolgálatomat, legyűrt a fáradság. De most, hogy úgymint felébredtél, engedj utamra, hogy utólérhessem testvéreimet.

– Köszönöm neked, samana, hogy őrizted álmodat –szólalt meg Sziddhárta. – Kedvesek vagytok ti. tanítványai a Fenségesnek. Menj hát, ha menned kell.

– Megyek, uram. Jó egészséget kívánok az úrnak.

– Köszönöm, samana.

Govinda üdvözlőleg intett, és azt mondta: – Isten veled.

– Isten veled, Govinda – mondta Sziddhárta. A szerzetes megállt.

– Bocsáss meg, uram, de honnét ismered a nevemet? Sziddhárta erre elmosolyodott.

– Apád kunyhójából ismerlek, ó, Govinda, meg a bráhmána-iskolából, meg az isteneknek való áldozásból, s onnét is,

hogy együtt álltunk samanának, meg abból az órából, hogy te Dzsetavana-ligetében a Fenségeshez menekedtél.

– Sziddhárta! – kiáltott fel Govinda lelkendezve. – Most ismerlek csak meg, és nem is értem, hogyan, hogy nem ismertelek meg mindjárt. Isten hozott, Sziddhárta, nagy az én örömöm, hogy viszontláthatlak.

– Én is örülök a viszontlátásnak. Az álmom őrizője voltál, még egyszer köszönöm, de igazán nem lett volna szükségem őrizőre. Merre tartasz, barátom?

– Semerre sem tartok. Mi szerzetesek mindig úton vagyunk, amíg be nem áll az esős évszak, mindig járjuk az utakat faluról falura, előírásaink szerint élünk, hirdetjük a szent tanítást, alamizsnát gyűjtünk s továbbvonulunk. Ez így van mindig. Hát te, Sziddhárta, te hová tartasz?

Sziddhárta ígyen szólt: – Én is úgy vagyok ezzel, mint te, barátom. Sehová sem tartok. Csak rovom az utat. Zarándoklok.

Govinda így szólt: – Azt mondod, zarándokolsz, és én hiszek neked. Mégis bocsáss meg, ó, Sziddhárta, nem nézlek zarándoknak. Gazdag emberhez illő ruhát viselsz, előkelő ember cipőjében jársz, s a hajad, az illatos vizekkel behintett hajad sem vall zarándokra és samanára sem.

– Nos, kedvesem, jól figyelted meg, éles szemed mindent észrevesz. De nem azt mondtam, hogy samana vagyok. Csak azt mondtam: zarándokúton járok. És így is van: zarándoklok.

– Zarándokolsz – ismételte Govinda. – Hát, nem sokan zarándokolnak ilyen ruhában, nem sokan ilyen cipőben, nem sokan ilyen hajjal. Én, pedig már sok-sok éve járom zarándokutamat, még sohasem találkoztam ilyen zarándokkal.

– Elhiszem, jó Govinda. Most mégis, a mai napon, ilyen zarándokkal is találkoztál, aki ilyen cipőben jár, ilyen öltözetben. Emlékezz, kedves barátom: mulandó a jelenségek világa, mulandók, nagyon is mulandók az öltözeteink, a hajviseletünk, sőt a hajunk, a testünk maga is. Gazdag ember ruhája van rajtam, jól láttad. Azért viselem, mert magam is az voltam, s a világfiak, a kéjencek hajviseletét hordom, mert magam is az voltam. – Hát most, Sziddhárta, most mi vagy?

– Nem tudom, éppúgy nem tudom, mint te. Úton vagyok. Gazdag ember voltam, de már nem vagyok az, s hogy holnap mi leszek, azt nem tudom.

– Elveszítetted a vagyonodat?

– Elveszítettem, vagy én veszttem el a vagyon számára. Semmi közünk többé egymáshoz. Gyorsan forog a jelenségek kereke, Govinda. Hová lett Sziddhárta, a bráhmána? Hová lett Sziddhárta, a samana? Hol van Sziddhárta, a gazdag ember? Gyorsan változik a mulandó, Govinda, magad is tudod.

Govinda sokáig nézte ifjúkori barátját kétkedéssel szemében. Majd úgy köszönt el tőle, ahogyan előkelő emberektől szokás, és útjára ment.

Sziddhárta mosolyogva nézett utána, még mindig szerette, ezt a hűséges, ezt az aggodalmas embert. És hogy is lehetett volna, ebben a pillanatban, csodálatos mély álmából való ébredésének fenséges órájában, az ómtól áthatva, bárki is, bármi is, akit vagy amit ne szeressen! Éppen ebben állt a varázslat, amellyel az álom és az óm hatott rá, hogy

mindent szeretett, hogy tele volt boldog szerelemmel minden iránt, amit csak látott. És éppen abban állt korábbi nagy betegsége – így érezte most –, hogy semmit és senkit nem tudott szeretni.

Sziddhárta mosolygó arccal nézett a távozó szerzetes után. Az álomtól roppant mód megerősödött, de alaposan szenvedett az éhség miatt, hiszen most már két napja semmit sem evett, és hol volt már az az idő, amikor edzve volt éhség ellen. Szomorúan, mégis nevetve is gondolt arra az időre. Akkor, így emlékezett, három dologgal dicsekedett Kamatának, három nemes és felülmúlhatatlan tudománya volt: böjtölés – várakozás – gondolkodás. Ez volt a vagyona, a hatalma és az ereje, erős vándorbotja, ifjúságának szorgos, fáradtságos éveiben ezt a három tudást szerezte meg, semmi mást. És most elmaradtak tőle ezek a tudományok, egyiknek sem volt már birtokában, sem a böjtnek, sem a várakozásnak, sem a gondolkodásnak. A leghitványabb dolgokért áldozta fel őket, a legmulandóbbért, érzéki örömeikért, jólétért, gazdagságért! Valóban különös a sorsa. És most, úgy érezte, most valóban gyermekember lett belőle.

Sziddhárta elgondolkodott helyzetén. Nehezére esett a gondolkodás, tulajdonképp nem volt kedve hozzá, de kényszerítette rá magát.

Nos, gondolta, most, hogy ezek a legeslegmulandóbb dolgok kicsúsztak a kezem közül, most megint úgy állok a nap alatt, ahogy kisgyermek koromban álltam, semmi sem az enyém, nem értek semmihez, nem tudok semmit, nem tanultam semmit. Milyen furcsa! Most, amikor már nem is vagyok fiatal, amikor a hajam már deres, mikor erőim kezdenek elhagyni, most megint előlről kezdek mindent, gyermekként indulok neki az életnek! Akaratlanul is megint elmosolyodott. Igen, különös sors jutott neki! Lefelé visz immár élete útja, és most megint üresen és mezítelenül és tudatlanul indul el a világba. De szomorkodni nem tudott ezen, nem, inkább nevetethétkéje volt, és nevetett magán, nevetett ezen a különös, balga világon.

– Lefelé tartasz! – mondta magának és nevetett hozzá, és ahogy ezt kimondta, tekintete a folyóra esett, s látta, hogy a folyó is lefelé tart, mindig lefelé bandukol, de énekelve és vidáman. Ez nagyon is tetszett neki, barátsággal mosolygott a folyóra. Nemde ez volt az a folyó, amelyben el akarta veszejtteni magát, egyszer, száz évvel ezelőtt – vagy csak álmodta?

„Igazán furcsa volt az életem – gondolta –, furcsa vargabetűket tett. Gyerekkoromban minden az istenek körül, a nekik való áldozás körül forgott. Ifjúkoromban csak az aszkézissel, a gondolkodással, a meditációval volt dolgom, a brahman keresésére indultam, az Öröklétet tiszteltem az átmanban. Mikor felserdültem, a vezeklőkhöz csatlakoztam, az erdőben laktam, és túrtem hőséget és fagyot, megtanultam éhezni, megtanultam megölkölni a testet. Azután csodálatos volt a találkozásom a nagy Buddha tanításával, úgy éreztem, bennem kering a világ egységéről való tudás, akár a saját vérem. Mégis, a Buddhától is, és ettől a nagy tudástól – ettől is meg kellett válnom. Elindultam és szerelmi örömet tanultam Kamalától, kereskedést Kámaszvámitól, pénzt halmoztam rakásra és szórtam ismét széjjel, megtanultam, hogy szeressem a gyomromat és hízelegjek az érzékeimnek. Sok-sok évet kellett ezzel eltöltenem, szellememet elveszejttenem, a gondolkodásról leszoknom, az egységről megfélekednem. Nem az történt-e, hogy lassan, sok kerülővel férfiból ismét gyermeké lettem, gondolkodó lényből gyermekember? És mégis csak nagyon jó volt ez az út, keblemben a madárka mégsem halt meg. Micsoda út! Mennyi ostobaságon, vétken, mennyi tévedésen, undoron és csalódáson és nyomorúságon kellett átesnem, csak azért, hogy újra gyermek lehessenek és újra kezdhessenem az életem. De helyesen történt, igent mond rá a szívem, nevet hozzá a szemem. A kétségbeesést kellett átélnem, minden gondolat közül a legbalgábbhoz, az öngyilkosság gondolatához kellett lealázkodnom, hogy újra átélhessem a kegyelmet, hogy újra

meghalljam az ómot, hogy megtanuljak újra igazán aludni és igazán felébredni. Együgyűvé kellett lennem ahhoz, hogy magamban ismét megtaláljam az átmant. Bűnbe kellett sodródnom ahhoz, hogy újra élni tudjak. Vajon hová visz még utam? Bolond út ez, az én utam, hurkokat ír le, sőt talán körbejár. Vezessen, ahová vezetnie kell, én végigmegyek rajta."

Csodálatos hullámban tört fel lelkében az öröm. Vajon honnan, kérdezte a lelkét, honnan származik benned ez az öröm? Talán ebből a hosszú, jótét álomból, amely úgy meggyógyított? Vagy az óm szótól, amelyet kimondtam? Vagy attól, hogy megmenekültem, hogy szökésem teljes, hogy végre megint szabad vagyok és gyermekként állok az égbolt alatt? Ó, milyen jó, hogy megszöktem, hogy megszabadultam! Milyen tiszta, milyen üde itt a levegő, milyen jó lélegezni! Ott, ahonnan megszöktem, minden balzsamszagú volt, fűszer-, bor-, bőségszaga volt mindennek, lustaságszaga. Hogy gyűlöltem a gazdagoknak ezt a világát, a dőzsölők, a kockajátékosok világát! Hogy gyűlöltem saját magamat, amiért oly sokáig maradtam ebben a szörnyű világban! Hogy gyűlöltem, hogyan raboltam ki magam, hogy mérgeztem, kínoztam, hogyan tettem öreggé és gonosszá magam! Nem, soha többé nem képzelem, amit egykor oly szívesen képzeltem, hogy Sziddhárta bölcs! De ezt az egyet jól csináltam, ez tetszik nekem, ez dicséretes, hogy véget vettem az önmagam elleni gyűlöletnek, annak az ostoba és sivár életmódnak! Dicsérem az eszedet, Sziddhárta, hogy annyi évnyi ostobaság után mégis volt egy jó ötleted, hogy csináltál valamit, hogy meghallottad a madárszót kebledben és követted a hangját!

Így dicsérgette magát, így örült magának, s közben kíváncsian hallgatta a gyomrát, mely korgott az éhségtől. Jókora darab szenvedést, jókora darab nyomorúságot kóstolt végig és köpött ki – így érezte – ezekben az utóbbi időkben és napokban. A kétségbeesésig, a halál széléig rágta a nyomorúság eledelét. Jó volt így. Még sokáig maradhatott volna Kámaszváminál, sokáig szerezhette volna és pazarolhatta volna a pénzt, tömhetette volna a gyomrát, és éhezethette volna a lelkét, sokáig lakozhatott volna ebben a puha, jól párnázott pokolban, ha nem érkezett volna el a tökéletes vigasztalanság és kétségbeesés pillanata, az a végső pillanat, amikor a folyó sodra fölé hajolt és kész volt véget vetni életének. Azon örvendezett, azon kacagott, azért sugárzott deres hajával keretezett arca, mert átérezte ezt a kétségbeesést, ezt a mélységes undort, és az mégsem győzte le, s hogy az énekesmadár, a vidámság forrása és hangja még mindig eleven volt benne.

„Jó dolog – gondolta –, ha az ember mindent saját maga ízlel meg, amit tudnia kell. Hogy a világi gyönyör és a gazdagság nem jó forrásból való, azt már gyermekkoromban megtanultam. Tudni tehát tudtam régen is, de csak most éltem át. No és most tudom valóban, nemcsak az emlékezetemmel, hanem a szememmel, a szívemmel, a gyomrommal is. Jó nekem, hogy tudom!"

Sokáig elgondolkodott átváltozásán, hallgatta a madarat, amint örömeiben énekel. Mert vajon nem halt-e már meg ez a madár, nem a halálát érezte-e? Nem, valami más halt meg benne, valami, ami már régóta halálra vágyott. Nemde ez volt az, amit egykor, izzó vezeklőéveiben meg akart ölni? Nemde az Énje volt az, kicsi, aggodalmas és büszkén ágáló Énje, amellyel oly sok éven át vívta harcát, s amely mégis mindig legyőzte őt, amely minden halál után mégis mindig megjelent, örömet tiltott, félelmet ébresztett? Nem ez volt-e az, ami ma végre halálát lelte, itt az erdőben, ennek a kedves folyónak a partján? Nem ennek a halálnak köszönhette-e, hogy most újra olyan, mint egy gyermek, tele bizalommal, félelmet nem ismerőn, örömmel telve?

Most kezdte csak érteni Sziddhárta, miért harcolt hiába bráhmanaként, vezeklőként ezzel az Énnel. A túl sok tudás akadályozta a harcot, a túl sok szent vers, túl sok áldozati szabály, túl sok lemondás, túl sok tevékenység és igyekezet! Tele volt önhiúsággal, mindig ő volt a legokosabb, a legszorgalmasabb, mindig előbbre járt egy lépéssel a többieknél,

mindig ő volt a tudós, a szellemi ember, mindig a pap vagy a bölcs. Ebbe a papi létbe, ebbe az önhittségbe, ebbe a szellemiségbe húzódott be az Énje, ott megkapaszkodott és nagyra nőtt, miközben ő azzal áltatta magát, hogy böjtöléssel és önsanyargatással megölheti. Most belátta ezt, és megéltette, hogy igaza volt annak a mélyről jövő hangnak, amely azt jósolta, hogy nincs tanító a földön, aki megváltáshoz tudná juttatni. Ezért kellett a világba kerülnie, átadnia magát gyönyörnek és hatalomnak, nőknek és pénznek, kereskedővé, kockajátékosná, iszákossá és harácsolóvá válnia, míg meg nem halt benne a pap és a samana. Ezért kellett végül ezeket a csúf éveket elszenvednie, viselni az undort, a pusztát és veszendőbe ment élet ürességét, értelmetlenségét, végig a keserű kétségbeesésig, míg Sziddhárta, a kéjenc, Sziddhárta, a harácsoló is meg nem halt. Most meghalt az is, új Sziddhárta ébredt fel az álomból. Ez is megöregszik, ez is meghal egyszer, Sziddhárta mulandó, minden jelenség mulandó. Ma azonban ifjú lett, gyermek, újdonszerű Sziddhárta, teli örömmel.

Ezeket a gondolatokat gondolta végig, mosolyogva fülelt a gyomra korgására, és hálásan hallgatta egy méhecske zümmögését. Derűsen tekintett a folyó sodrába, nem volt még víz, amely így tetszett volna neki, a tovahömpölygő víz jelképe és mondandója még sohasem volt számára ily erősen és szépen nyilvánvaló. Úgy érezte, hogy a folyónak valami külön mondanivalója van számára, valami, amit még nem tud, ami még vár rá. Ebbe a folyóba akarta ölni magát, ebbe fulladt ma bele a régi, a fáradt, a kétségbeesett Sziddhárta. Az új Sziddhárta azonban mélyről fakadó szerelmet érzett a sodródó víz iránt, és úgy döntött, hogy nem válik meg tőle egyhamar.

A RÉVÉSZ

„Itt szeretnék maradni, ennek a folyónak a partján – gondolta Sziddhárta –, ugyanaz a víz ez, amelyen át a gyermekemberek közé vitt az utam, egy kedves révész vitt át a vízen, hozzá szeretnék menni, az ő kunyhójából indultam el az új életbe, amely most előregedett és meghalt – hát ez a mostani utam is, mostani új életem is ott vegye kezdetét!”

Szeretettel nézte a víz sodrát, átlátszó zöld színét, titkokban gazdag rajzolatának kristályos vonalait. Halvány gyöngyöket látott felszállni a mélységből, csendes buborékok úsztak a víztükrön, égi kékség verődött benne vissza. Ezer szemmel nézett rá a folyó, zöld, fehér, kristályos, égszínkék szemekkel. Hogy szerette ezt a vizet, hogy lelkesedett érte, milyen hálás volt neki! Szívében hallotta szólani a hangot, az újjáéledt hangot, s az így szólt hozzá: „Szeresd meg ezt a vizet! Maradj vele! Tanulj tőle!” Igen, igen, akart tőle tanulni, akart rá hallgatni. Úgy tűnt neki, hogy aki ismeri ezt a vizet és ennek titkait, az sok más dolgot is megért, sok titkot, minden titkot.

A folyó összes titka közül azonban ma csak egyet észlelt, amely lelkét megragadta. Amit látott, ez volt: íme ez a víz folyik, folydogál, mégis mindig jelen van, mindig, mindenkor ugyanaz marad, pedig minden pillanatban új! Ó, ki tudja ezt felfogni, ki tudja megérteni! Ő nem értette és nem tudta felfogni, csak sejtéseket érzett mozdulni lelkében, távoli emléket, isten-hangzatokat.

Sziddhárta felállt, testében az éhség sürgetése elviselhetetlenné kezdett válni. Roskatagon bandukolt tovább a parti ösvényen fölfele, az árral szemben, figyelte a víz sugarát, figyelte testében a korgó éhséget. Amint a révhez ért, a csónak

épp indulásra készen állt, és ugyanaz a révész, aki egykor az ifjú samánát szállította át a folyón, ugyanő állt a csónakban, Sziddhárta megismerte. ő is megöregedett jócskán.

– Átviszel-e a folyón? – kérdezte Sziddhárta.

A révész csodálkozott, hogy ilyen előkelő ember egyedül és gyalog járja útját, de felvette, és ellökte a csónakot a parttól.

– Nagyon szép életet választottál – szólalt meg az utas. – Nagyon szép lehet életed minden napját itt a víz mellett tölteni, és ide-oda siklani rajta.

A csónakos evezés közben mosolyogva ringatta magát: – Szép bizony, uram, úgy van, amint mondod. De nem szép-e minden életmód, minden munka? – Meglehet. Téged mégis irigyellek a tiedért.

– Jaj, hamar elmenne a kedved tőle. Ez nem szép ruhás, finom uraknak való munka.

Sziddhárta elnevette magát. – Ma már egyszer megnézett valaki a ruhámért, bizalmatlanul méregetett. Elfogadnád tőlem, kedves révész, ezt a ruhát? Mert terhemre van. És ha nem tudnád, pénzem nincs, amivel kifizethetném a fuvardíjat.

– Tréfálok velem az úr – nevetett a révész.

– Nem, nem tréfálok, barátom. Tudod, egyszer már átvittél ezen a vízen, s nem kértél érte fizetséget. Tedd meg hát ma is, de fogadd el érte a ruhámat.

– És hogyan akarja az úr folytatni utazását ruha nélkül?

– Jaj, hát a legjobban annak örülnék, ha nem is kellene folytatnom. Annak örülnék, révész, ha adnál rám valami régi előkötőt, és magadnál tartanál segédeképpen, vagyis először inkább tanoncodképp, hiszen előbb még meg kellene tanulnom a csónakkal bánni.

A révész sokáig nézte az idegent, kutatóan az emlékezetében.

– Most ismerlek meg – szólalt meg végül. – Egyszer a kunyhóban aludtál, rég volt, húsz éve, vagy több is lehet, átvittelek a folyón, és jó barátokként búcsúztunk egymástól. Nemde nem samana voltál? A neved nem jut eszembe.

– Sziddhárta vagyok, és samana voltam, amikor legutóbb láttál.

– Isten hozott hát, Sziddhárta. Az én nevem Vászudéva³³. Remélem, ma is a vendégem leszel és itt alszol a kunyhóban, elbeszéled, honnan jössz, s miért van annyira terhedre díszes öltözeted.

A folyó közepén jártak már, s Vászudéva erősebben feszült neki az evezőknek, hogy a sodrással oldalukban előrejussanak. Higgadtan, lassan dolgozott, tekintetét a csónak orrára szegezve, erős karral. Sziddhárta csak ült és nézte, és eszébe jutott az emlék, hogy már akkor is, samana létének utolsó napján is szeretet ébredezett szívében ez iránt az ember iránt. Vászudéva meghívását hálásan elfogadta. Amint kikötöttek a másik parton, segített neki a csónakot a

cövekekhez erősíteni, a révész pedig betessékelt a kunyhójába, kenyeret és vizet adott neki, és Sziddhárta jóízűen evett, s ugyancsak jóízűen fogyasztotta a mangógyümölcsöt, amellyel Vászudéva kínálta. Azután kiültek a folyóparton egy fatörzsre, a nap lemenőben volt már, és Sziddhárta beszélt a révésznek származásáról és életéről, úgy, ahogy az ma, a két-ségbeesés azon órájában, megjelent szeme előtt. Elbeszélése belenyúlt a késő éjszakába.

Vászudéva figyelmesen hallgatta. Mindent magába szívott, amit hallott, Sziddhárta származását és gyermekkorát, minden tanulást, minden keresést, minden örömet, minden nyomorúságot. A révésznek ez volt egyik legnagyobb erénye: kevesen értenek úgy a csendes figyeléshez, ahogyan ő értett hozzá. Szót se ejtett, de a beszélő érezhette, hogyan issza fel Vászudéva a szavait, csendben kitárulkozva felé, türelmesen, egyetlen szavát sem engedve el a füle mellett, egyetlen szavát sem sürgetve, nem fűzött hozzá sem dicséretet, sem korholást, csak némán hallgatta beszédét. Sziddhárta érezte, milyen boldogság ilyen hallgató előtt magáról vallani, mintegy a másik szívébe süllyesztve le a maga életét, a maga keresését, a maga szenvedését.

Amint azonban Sziddhárta a történetének végéhez közeledett, a folyóparti fáról szólt, mély zuhanásáról, a szent ómról, és hogy szunnyadásából felébredve milyen szeretet ébredt benne a folyó iránt, a révész kettőzött érdeklődéssel figyelt, teljes önátadással, lehunyt szemmel.

Sziddhárta befejezte a történetet, és hosszú ideig hallgattak, majd Vászudéva ezt mondta: – Úgy van, amint gondoltam. Megszóltott a folyó. Neked is barátod már, hozzád is szól. Ez jó, ez nagyon jó. Maradj itt nálam, Sziddhárta, barátom. Valamikor régen volt feleségem, fekvőhelye ott volt az enyém mellett, csakhogy ő már rég halott, régóta magam élek. Lakjál most te nálam, van hely is, ennivaló is két embernek.

– Köszönöm – mondta Sziddhárta –, köszönöm és elfogadom. És azt is köszönöm neked, Vászudéva, hogy olyan jóságosan meghallgattál! Kevés ember van, aki képes meghallgatni a másikat, és még senkivel sem találkoztam, aki úgy értette ezt a művészetet, mint te. Ebben is tanulhatok még tőled.

– Majd megtanulod – szólt Vászudéva –, csak nem tőlem. A folyó tanított meg a figyelésre, tőle tanulod meg majd te is. Tud mindent ez a folyó, mindent meg lehet tanulni tőle. Látod, a víztől már azt is megtanultad, hogy jó dolog lefelé tartani, lefelé süllyedni, a mélységet keresni. Sziddhárta, a gazdag és előkelő férfiú csónakoslegénynek áll, Sziddhárta, a tudós bráhmaņa révésznek megy: ezt is a folyó tanácsolta. Még majd azt a másikat is megtanulod tőle.

Sziddhárta így szólt, hosszú hallgatás után: – Mi az a másik, Vászudéva?

Vászudéva felállt. – Későre jár – mondta –, ideje lefeküdni. Azt a másikat én nem tudom megmondani neked, édes barátom. Majd megtanulod, meglehet, tudod is már. Lásd, nem vagyok tanult ember, nem kenyerem a beszéd, nem értek a gondolkodáshoz sem. Amit tudok, csak annyi, hogy figyeljek másokra és hogy hittel éljek. Ha ki tudnám mondani ezeket a dolgokat, ha tanítani tudnám, talán híres bölcs lennék, de így csak révész vagyok, és az a dolgom, hogy átvigyem az embereket a folyón. Sokakat vittem már át, sok ezer embert, de egyiküknek sem volt más az én folyóm, mint útjukon egy akadály. Pénzügyekben és üzleti ügyekben utaztak, esküvőkre, búcsújáráhelyekre, és a folyó megállásra kényszerítette őket, a révész meg azért volt itt, hogy gyorsan átjussanak az akadályon. Néhánynak azonban a sok ezer közül, de csak keveseknek, négy vagy öt embernek, nem hátráltatója volt a folyó, ezek meghallották a hangját, figyeltek rá, és olyan szent lett előttük, amilyen énelöttem. Most pedig térjünk nyugovóra, Sziddhárta.

Sziddhárta a révésznél maradt, és megtanulta kezelni a csónakot, mikor pedig a révnél nem volt tennivaló, a rizsföldön dolgozott Vászudévával, tűzifát gyűjtött, leszüretelte a banánfák gyümölcsét. Megtanulta, hogyan kell evezőt ácsolni, a csónakot karbantartani, sőt elleste a kosárfonás művészetét, és mindennek örült, amit tanult, a napok és hónapok pedig gyorsan teltek. A folyó azonban többre tanította, mint amire Vászudéva megtaníthatta. A víztől szakadatlanul tanult. Legfőképpen azt, hogyan figyeljen másokra, csendes szívvel, türelmes, nyitott lélekkel, szenvedélyek nélkül, óhajok nélkül, ítélkezés nélkül, vélemény nélkül.

Derűsen, barátságban élt Vászudévával, időnként váltottak egy-két szót, keveset, jól meggondolt szavakat. Vászudéva nem volt a szavak embere, Sziddhárta ritkán tudta szóra bírni.

– Te is észrevetted – kérdezte egyszer Sziddhárta –, te is megtanultad a folyótól azt a titkot: hogy az idő nem létezik?

Vászudéva arca mosolyogva felragyogott.

– Igen, Sziddhárta – bólintott –, azt hiszem, arra gondolsz: hogy a folyó egyszerre van ott mindenütt, eredeténél és torkolatánál, a vízesésnél, a révnél, a duzzasztógátnál, a tengerben, fenn a hegyeken, egyszerre mindenütt, s hogy számára csak a jelen létezik, nem ismeri sem a múlt árnyékát, sem a jövő árnyékát. Erre gondolsz?

– Erre – mondta Sziddhárta. – És amikor ezt megtanultam, végigtekintettem az életemen, folyó volt az is, és Sziddhártát, a kisfiút, meg Sziddhártát, a felnőtt férfit, meg Sziddhártát, az aggastyánt mindmegannyi árnyék választotta csak el egymástól, valóságos válaszfal nem volt közöttük. Még Sziddhárta korábbi születései sem enyésztek el a múltban, s halála és a Bráhmához való visszatérése sem pihen a jövőben. Semmi sem volt, és semmi sem lesz majd; minden van, mindennek van magja, van jelenléte.

Elragadtatással beszélt Sziddhárta, lelke mélyéig boldoggá tette ez a megvilágosodás. Ó, hát nem úgy van-e, hogy minden szenvedés oka csupán csak az idő, minden önkínzás, félelem oka: az idő. S lám: máris legyőztünk, máris ártalmatlanná tettünk a világon mindent, ami nehéz, ami ellenséges, mihelyt legyőzzük, mihelyt kiiktatjuk gondolatainkból az időt. Elragadtatva beszélt, Vászudéva pedig sugárzó mosollyal nézett rá, és egyetértően bólintott, hallgatagon bólintott, megsimította Sziddhárta vállát, majd ismét a munkája felé fordult.

Megint máskor egyszer, amikor esős évszak lévén a folyó megduzzadt és hatalmasan zúgott, Sziddhárta így szólalt meg: – Nemde úgy van, kedves barátom, hogy a folyónak sokféle hangja van, nagyon sokféle hangja? Nincs-e király-hangja, vitéz-hangja, bika-hangja, éjjelibagoly-hangja, vajúdóanya-hangja, szomorún-sóhaj tóember-hangja s ezer más hangja is még?

– Így van – bólintott Vászudéva –, magában hordozza minden teremtmény hangját.

— És tudod-e — folytatta Sziddhárta —, melyik szót mondja, ha sikerül az embernek egyszerre meghallania mind a tízezer hangját?

Vászudéva arca boldog nevetésre derült, odahajolt Sziddhárta füléhez, és belesuttogta a szent ómot. És pontosan ez volt az, amit Sziddhárta is hallott a folyótól.

Mosolygása pedig apránként egyre jobban hasonlított a révész mosolyához, majdnem ugyanolyan sugárzó volt, majdnem ugyanúgy ragyogott a boldogságtól, ugyanúgy átszötte ezer apró, derűs ránc, éppoly gyermeki, éppoly aggastyánszerű volt. Sok utas, látva a két révészt, testvéreknek tartotta őket. Sokszor üldögéltek este a vízparti fatörzsön, hallgattak és mindketten a vízre füleltek, amely nem is víz volt már számukra, hanem az élet hangja, a létezőnek a hangja, az örökké születőnek a hangja. És megtörtént időnként, hogy míg a folyóra figyeltek, ugyanazok a gondolatok jutottak az eszükbe, egy tegnapelőtti beszélgetés vagy egyik utasuk, akinek az arca és a sorsa foglalkoztatta őket, a halál, a gyermekkoruk, és hogy mindketten ugyanabban a pillanatban, amikor valami jót mondott nekik a folyó, ránéztek egymásra, és mindketten ugyanazt gondolták, mindketten örültek az egyazon válasznak ugyanazon kérdésre.

Valami jóságos, derűs sugárzás áradt a révből és a két révészből, s ezt egyik-másik utas megérezte. Néha megtörtént, hogy egy-egy utas, miután arcába tekintett valamelyiküknek, egyszer csak elbeszélte az életét, elmondta szenvedését, beismerte vétkeit, vigaszt és tanácsot kért. Időnként megesett, hogy valaki megkérte őket, hadd töltsön náluk egy estét, s hadd hallgassa a folyó hangját. Az is megesett, hogy kíváncsiak érkeztek, akik híret vették, hogy ennél a révnél két bölcs vagy két varázsló vagy szent lakik. A kíváncsiak sokat kérdezősködtek, de nem kaptak választ, és nem is bukkantak rá bennük sem a varázslóra, sem a bölcsre, egyszerűen csak két barátságos öregembert láttak, akik hallgatagok voltak, és kissé különcnek vagy a vénségtől hibbantnak látszottak. És kinevették őket a kíváncsiak, megtárgyalták egymás között, milyen balga, milyen hiszékeny is az egyszerű nép, hogy az efféle mendemondák oly gyorsan elterjednek.

Egymás után múltak az évek, egyikük sem számolta őket. Egyszer zarándokló szerzetesek érkeztek hozzájuk, Gótamának, a Buddhának a hívei, kérték, hogy vigyék át őket a folyón, s tőlük tudta meg a két révész, hogy sürgősen ott szeretnének lenni nagy tanítójuknál, mert az a hír járja, hogy a Fenséges halálos beteg, és hamarosan átesik legutolsó ember-halálán, hogy eljusson a megváltásba. Nemsokára újabb csapat szerzetes zarándokolt arra, majd megint újabb, és a szerzetesek is, meg az összes többi utas és vándor is másról sem beszélt, mint Gótamáról és közeli haláláról. És mint ahogy valami hadjáratba vagy királykoronázáshoz minden-honnét, minden égtájról csak úgy özönlenek az emberek, és hangyákhoz hasonlatosan seregestül kelnek útra, úgy özönlöttek, mintegy varázslat erejének engedve, mindnyájan oda, ahol a nagy Buddha várta halálát, ahol valami hallatlan volt készülőben, ahol egy világkorszak Tökéletes Lénye készült megtérni az örök dicsőségbe.

Sziddhárta ezekben az időkben sokat gondolt a halálán levő bölcsre, a nagy tanítóra, akinek intő hangja sok néphez jutott el és százezreket ébresztett fel, akinek a hangjára egykor ő is hallgatott, akinek szent ábrázatát egykor ő is áhítattal szemlélte. Baráti érzéssel gondolt rá, szeme előtt látta a tökéletességhez vezető útját, és mosolyogva emlékezett a szavakra, amelyeket ő maga egykor, ifjúként, intézett hozzá, a Fenségeshez. Gögös, koravén beszédnek tűntek fel most neki azok a szavak, mosolyogva gondolt rájuk. Régóta nem érezte úgy, hogy Gótama távol lenne tőle, pedig hát tanítását nem tudta elfogadni. Nem, az igazi kereső semmilyen tant nem fogadhat el, az, aki valóban találni akar. Aki azonban megtalálta a kincset, az minden, minden tanítást jóvá tud hagyni, minden utat, minden célt, azt már semmi sem választja el az összes többitől, az ezer- meg ezertől, akik az Örökkévalóban élnek, és lelkét lélegzik.

E napok valamelyikén, amikor oly sokan keltek zarándokútra, hogy meglássák a haldokló Buddhát, zarándokútra indult

Kamala is, az egykori legszebb kurtizán. Régóta visszavonult előbbi életétől, kertjét Gótama szerzeteseinek ajándékozta, és az ő tanításához menekedett, a zárandokok női pártolóinak és jötevőinek sorába lépett. Amint Gótama közelgő halálának hírére meghallotta, fiával, egy Sziddhárta nevű kisfiúval együtt útra kelt, egyszerű öltözetben, gyalogszerrel. Fiacskájával együtt a folyó vonalát követte; a kisfiú azonban nagyon hamar elfáradt, haza akart menni, le akart ülni, enni akart, akaratoskodott és sírt. Kamalának gyakorta meg kellett állnia vele – a gyerek hozzá volt szokva, hogy keresztülvigye akaratát –, enni kellett adnia, vigasztalgatnia, dorgálnia kellett. A fiúnak nem fért a fejébe, miért kellett elindulnia anyjával együtt erre a szomorú zárandókútra, valami ismeretlen helység felé, egy ismeretlen emberhez, aki szent és most haldoklik. Haljon meg, ha halnia kell, mit érdekli őt az?

Már közel járt Vászudéva révéhez a két zárandok, mikor a kis Sziddhárta megint csak kicsikarta anyjából, hogy pihenjenek. Kamala maga is elfáradt, és miközben a kisfiú banánt majszott, ő a földre kuporodott, lehunyta egy kicsit a szemét és pihent. De egyszerre hangosat kiáltott fájdalmában, a kisfiú ijedten tekintett rá, és azt látta, hogy arca sápadt a rémülettől, ruhája alól pedig egy kis fekete kígyó csúszik elő, amely megmarta Kamalát.

Sietve igyekeztek tovább az úton, hogy emberközbe jussanak, és el is értek a rév közelébe, ott azonban Kamala lerogyott és már nem tudott továbbmenni. A kisfiú sírva fakadt, átölelte anyja nyakát, csókolgatta az arcát, az asszony pedig hangosan segítségért kiáltozott, míg Vászudéva, aki a révnél állt, meg nem hallotta őket.

Ódasietett, karjába vette az asszonyt, a csónakhoz vitte, a kisfiú vele együtt szaladt, s hamarosan mindhárman a kunyhóba értek, ahol Sziddhárta épp a tűzhelynél állt és tüzet rakott. Amint feltekintett, először a kisfiú arcát látta meg, és az különösmód intette, emlékeztette elfeledett napokra. Azután Kamalát is megpillantotta és azonnal megismerte, pedig ájultan hevert a révész karja közt, és most már tudta, hogy a saját édesfia az, akinek az arca oly nagyon intette, s szíve a keblében gyorsabban dobogott.

Kamalának kimosták a sebét, de az már fekete volt, s a teste feldagadt. Gyógyító italt adtak neki. Magához tért, a kunyhóban feküdt Sziddhárta ágyán, és látta Sziddhártát, amint föléje hajol, őt, aki egykor oly nagyon szerette. Azt hitte, álom, mosolyogva nézett kedvese arcába, lassan értette csak meg, mi történt vele, sokára jutott eszébe a kígyómarás, s ijedten kiáltotta fia nevét.

– Itt van melletted, ne aggódj – szólt Sziddhárta.

Kamala a szemébe nézett. Nehezen forgott a nyelve, bénította már a méreg. – Megöregedtél, kedves – mondta –, megöszültél. De hasonlítasz ahhoz az ifjú samanához, aki egykor ruhátlanul, poros lábbal érkezett a kertembe. Sokkal inkább hasonlítasz hozzá, mint akkortájt hasonlítottál, amikor elhagytál engem és Kámaszvámít. A szemed hasonlít a samanáéhoz, Sziddhárta. Ó, öreg vagyok én is, öreg – megismertél-e még?

Sziddhárta mosolyogva szólt: – Azonnal megismertelek, Kamala, kedves.

Kamala a kisfia felé intett, és így szólt: – Megismerted őt is? A fiad.

Tekintete elhomályosult, lecsukódott a szeme. A kisfiú sírva fakadt, Sziddhárta a térdére vette, hagyta, hadd sírjon, megsimogatta a haját, és amint a gyermekarcot nézte, eszébe jutott egy bráhmána-imádság, amelyet még akkor tanult, amikor maga is kisfiú volt. Lassan, éneklőn mondta az imaszöveget, folyékonyan jöttek ajkára a szavak a múlt mélyéről,

gyermekkorából. Dűnynyögő énekétől a kisfiú megnyugodott, még néhányszor felsírt, de azután elaludt. Sziddhárta lefektette Vászudéva ágyára. Vászudéva a tűzhely mellett állt, rizst főzött, Sziddhárta egy pillanatra a szemébe nézett, s ő mosolyogva visszanézett rá.

– Halálán van -- mondta Sziddhárta halkán. Vászudéva rábólintott, kedves arcán a lobogó tűz visszfénye játszott.

Kamala még egyszer öntudatra ébredt. Fájdalom torzította el az arcát, Sziddhárta kiolvasta a szenvedést szája rándulásából, orcája sápadásából. Csendben olvasta le, figyelmesen, várakozón, elmerülve kedvese szenvedésébe. Kamala megérezte ezt, tekintetével Sziddhárta szemét kereste.

Ránézett, és így szólt: – Most látom, hogy a szemed is megváltozott. Más lett egészen. Miről ismerem még meg, hogy Sziddhárta vagy? Te vagy az, és mégsem te vagy. – Sziddhárta nem szólt, csendesén nézett kedvese szemébe. – Elérted a célt? – kérdezte Kamala. – Megtaláltad békességedet?

Sziddhárta mosolygott, és kezét kedvese kezére tette.

– Látom, megtaláltad – suttogta az asszony –, látom, meg. Én is békét találok hamarosan.

– Már megtaláltad – szólt suttogva Sziddhárta. Kamala állhatatosan nézett a szemébe. Arra gondolt, hogy Gótamához akart zarándokolni, azért, hogy egy tökéletessé vált ember arcát lássa, hogy belehelje annak békességét, és lám, helyette őt találta meg, és hogy ez is jó, éppen olyan jó, mintha Gótamát látta volna. Meg akarta ezt mondani Sziddhártának, de a nyelve már nem engedelmeskedett neki. Némán nézte Sziddhártát, ő pedig látta, hogyan alszik ki az élet kedvese szemében. Mikor Kamala szemét eltöltötte az utolsó fájdalom és megtört a tekintete, mikor az utolsó borzongás végigfutott a tagjain, Sziddhárta ujjával lezárta a szemhéját.

Sokáig ült mellette, és nézte elszenderült arcát. Sokáig szemlélte a száját, öreg, fáradt száját, elkeskenyült ajkait, és visszaemlékezett rá, hogy egykor, éltének tavaszán, frissen bontott fügéhez hasonlította ezt a száját. Sokáig ült mellette, faggatta sápadt arcát, a fáradt ráncokat, megtöltekezett a látvánnyal, látta a maga arcát éppígy nyugodni, éppily fehéren, éppígy kihamvadva, és ugyanakkor ifjan is látta a maga arcát meg az övét, piros ajakkal, égő szemmel, s tökéletesen eltöltötte az egyidejűség érzése, az öröklét érzése. Ebben az órában mélyen átérezte, mélyebben, mint bármikor, hogy minden élet összetörhetetlen, hogy minden pillanat örök érvényű.

Mire felállt, Vászudéva rizst készített neki. Sziddhárta azonban nem evett. A két öregember készített magának szalmából nyughelyet az istállóban, ahol a kecskéjüket tartották, és Vászudéva le is feküdt aludni. Sziddhárta nem, ő kiment, és egész éjjel kinn ült a kunyhó előtt, a folyó hangját figyelve, s a múlt hullámai körülvették, tűnő éltének minden korszaka megérintette és átölelte. Időnként azonban felállt és odament a kunyhó ajtajához, hallgatózni, alszik-e a kisfiú.

Korán reggel, mielőtt felkelt volna a nap, Vászudéva előjött az istállóból, s odament barátjához.

– Nem aludtál semmit – mondta.

– Nem, Vászudéva. Itt ültem, hallgattam a folyót. Sok mindent mondott, lelkem mélyéig megtöltött a gyógyító gondolattal, az Egység gondolatával.

- Fájdalom ért, Sziddhárta, de úgy látom, szívedben nincsen szomorúság.
- Nem, kedves barátom, hogyan is lennék szomorú? Én, aki gazdag voltam és boldog, még gazdagabb, még boldogabb lettem. Fiúval ajándékozott meg az élet.
- Isten hozta nálam a fiadat, ezt mondom én is. Most azonban, Sziddhárta, lássunk munkához, sok a tenni való. Kamala ugyanazon a fekhelyen halt meg, ahol a feleségem. Rakjuk fel Kamala testének máglyáját ugyanazon a dombon, ahol a feleségemét felraktam.

A kisfiú még mindig aludt, miközben ők már megépítették a máglyát.

SZIDDHÁRTA FIA

A kisfiú idegenkedve és sírva vett részt édesanyja temetésén, komoran és idegenkedve hallgatta Sziddhártát, amikor fiaként üdvözölte és istenhozottal fogadta új otthonában, Vászudéva kunyhójában. Napokig ült sápadtan halott anyja sírhalmánál, nem evett, lecsukta a szemét, bezárta szívét, védekezett és berzenkedett a sors ellen.

Sziddhárta kímélettel bánt vele és ráhagyott mindent, tisztelte gyászát. Sziddhárta értette a fiát, tudta, hogy fia nem ismeri őt, és hogy nem is szeretheti apjaként. Apránként azt is belátta és értette, hogy a tizenegy éves fiú nagy már és elkényeztetett gyermek, aki anyja mellett nőtt fel a gazdagság szokásai közepette, választékos ételekhez, puha ágyhoz, parancsolgatáshoz szokva. Sziddhárta megértette, hogy az anyját gyászoló és elkényeztetett fiú nem tud egykettőre és engedelmesen belenyugodni az idegen környezetbe és a szegénységbe. Nem akarta kényszeríteni semmire, némely munkát még el is végzett helyette, és az ételből mindig a legjobb falatokat tartogatta a számára. Lassan akarta megnyerni magának, kedvességgel és türelemmel.

Gazdagnak és boldognak mondta magát, amikor a kisfia hozzákerült. Ahogy azonban telt-múlt az idő, s a fiú csak-csak komor és idegen maradt, sőt úgy látszott, büszke és makacs lélek lakik benne, dolgozni nem akart, nem tisztelte a két öregembert, Vászudéva gyümölcsfáit megdézsmálta, akkor Sziddhárta lassan megértette, hogy fiával nem béke és boldogság, hanem gond és szenvedés költözött a házba. Mégis szerette, és többet ért neki a szeretet szenvedése és gondja, mint a boldogság és öröm azelőtt, mielőtt a fiát megismerte volna.

Mióta ifjabb Sziddhárta velük lakott a kunyhóban, a két öregember újraosztotta a munkán. Vászudéva ismét egyedül révészkedett. Sziddhárta pedig a kunyhó körül dolgozott és a szántóföldön, hogy többet lehessen együtt a fiával.

Sokáig, hosszú hónapokig várta Sziddhárta, hogy a fia majd megérti, hogy elfogadja a szeretetét, és talán viszonzza is. Hosszú hónapokig várt Vászudéva is, látta mindezt, várt és hallgatott. Egy napon aztán, mikor az ifjú Sziddhárta ismét nagyon megkínózta az apját akaratosságával és szeszélyeivel, neki pedig összetörte mindkét rizses tálkáját, Vászudéva este félrevonta a barátját, hogy szót váltson vele.

– Bocsáss meg – mondta –, jóindulattal szólok hozzád. Látom, hogy kínlódsz, látom, hogy bánkódsz. A fiad okoz gondot neked, barátom, és gondot okoz nekem is. Másfajta élethez, más fészekhez szokott ez a madárka. Nem az undor, nem a csömör űzte ki a gazdagság öléből és a nagyvárosból, mint téged, hanem akarata ellenére szakadt ki onnét. Megkérdeztem efelől a folyót, kedves barátom, nem is egyszer kérdeztem. De a folyó csak nevet, kinevet engem, kinevet engem és téged, rázza a nevetés ostobaságunk miatt. A víz vízhez kívánczik, az ifjú az ifjak közé, a te fiad sincs itt azon a helyen, ahol kivirulhatna az élete. Kérdezd meg te is a folyót, s hallgass rá te is!

Sziddhárta gondterhelten pillantott barátja nyájas arcába, melynek sok-sok ráncában rendíthetetlen derű lakozott.

– Vajon útjára engedhetem-e? – kérdezte halkán, megszegyenülten. – Adj még egy kis időt, kedves barátom! Lásd, harcolok érte, ostromlom a szívét, szeretettel és jóindulatú türelemmel akarom megszerezni. Egykor majd őt is meg kell szólítania a folyónak, ő is elhivatott.

Vászudéva mosolya még melegebben sugárzott. – Persze hogy ő is elhivatott, ő is az öröklétből származik. Hanem tudjuk-e mi, te meg én, mire hivatott el, mely útra, mely tettekre, miféle szenvedésre? Sok szenvedés vár rá, hiszen a szíve büszke és kemény, az ilyenek sokat szenvednek, sokszor jutnak tévútra, sok igaztalanságot művelnek, sok bűnt halmoznak magukra. Mondd csak, kedves barátom: nemdebár te nem neveled a fiadat? Nem kényszerítéd erre vagy arra? Nem vered? Nem bünteted?

– Nem, Vászudéva, mindezt nem teszem.

– Tudtam. Nem kényszerítéd, nem vered, nem parancsolgatsz neki, mert tudod, hogy a lágyság erősebb, mint a keménység, a víz erősebb, mint a szikla, a szeretet erősebb, mint az erőszak. Nagyon jól van, dicsérem az eszedet. De vajon nem kötözöd-e le tagjait szereteted kötelékeivel? Nap mint nap nem szégyenítéd-e meg, nem teszed-e még nehezebbé a dolgát jóságoddal és türelmeddel? Nem kényszerítéd-e vajon fiadat, ezt a gőgös és elkényeztetett gyermeket, hogy két, banánon élő öregember kunyhójában lakjék, akik számára már a főtt rizs is csemege, akiknek a gondolatai nem lehetnek az övéi, akiknek a szíve vén, megcsendesedett, és másként dobog, mint az övé? Vajon mindez nincs-e rákényszerítve, nem büntetés-e neki?

Sziddhárta találva érezte magát, lesütötte a szemét. Halkan kérdezte: –Mit gondolsz, mi tegyek?

Vászudéva így felelt: – Vidd a városba, vidd vissza anyja házához, biztosan találsz még ott valakit a szolgálai közül, azokra bízad. Ha pedig nincs már ott senki, akkor vidd tanítómesterhez, nem is a tanulás végett, hanem-hogy más kisfiúkat is megismerjen, meg kislányokat, meg a világot, a maga világát. Erre sosem gondoltál?

– Szívembe látsz – szólt Sziddhárta szomorúan. – Sokszor gondoltam már erre. De hát tudod, hogy engedjem el őt ebbe a világba, őt, akinek már amúgy is megkeményedett egy kissé a szíve? Nem lesz-e kéljelgő, nem vesztegeti-e el magát gyönyörért és hatalomért, nem fogja-e megismételni apja minden eltévelyedését, sőt nem fog-e tökéletesen veszendőbe menni a szanszárában?

A révész mosolya ragyogón felfénylett, gyengéden megérintette Sziddhárta karját, és így szólt: – Kérdezd a folyót, barátom! Hallgasd, hogyan nevet rajtad! Hát igazán azt hiszed, azért követted el ostobaságaidat. hogy a fiadat

megkímélhesd tőlük? És a szanszárától hogyan tudod megóvni fiadat? Ugyan, hogyan? Tanítással, imádsággal, intéssel? Kedves barátom, hát egészen elfelejtetted azt a történetet Sziddhártáról. el a bráhmánfiról szóló épületes történetet, amelyet itt, ezen a helyen mondtál el nekem? Ki védte meg Sziddhártát, a samanát, a szanszárától, büntől, harácsolástól, ostobaságtól? Megvédte-e apja kegyessége, mestereinek intése, saját tudása, önnön keresése? Melyik apa, melyik tanítómester védhette volna meg attól, hogy maga élje az életét, hogy az életben összepiszkolódják, hogy bünt halmozzon magára, hogy maga igya ki a keserű poharat, hogy maga találja meg az útját? Mit gondolsz, kedves barátom, megkerülheti-e bárki is ezt az utat? Megkerülheti-e a fiacskád, csak mivel szereted, mivel szívesen megóvnád szenvedéstől, fájdalomtól, csalódástól? Bizony, még ha tízszer is odaadnád érte az életedet, akkor sem vehetnéd le a válláról sorsának legkisebb morzsáját sem.

Vászudéva még sohasem vesztegetett ennyi szót semmire. Sziddhárta kedvesen megköszönte neki, gondterhelten visszahúzódott a kunyhóba, és sokáig nem tudott elaludni. Mindazt, amit Vászudéva mondott, már maga is átgondolta és tudta. Hanem ez olyan tudás, amelyet tettel nem tudott követni, tudásánál erősebb volt a fiúhoz húzó szeretete, erősebb volt vágya, hogy őt kényeztesse; félelme, hogy elveszíti. Vajon feláldozta-e valaha is bármi célért ennyire a lelkét, szeretett-e bárkit is így, ilyen vakon, így szenvedve, ilyen reménytelenül és mégis ilyen boldogan?

Sziddhárta nem tudta megfogadni barátja tanácsát, nem tudta kiadni kezéből a fiát. Hagyta, hogy a kisfiú parancsolgasson neki, hogy lekezelje. Várt és hallgatott, naponta újrakezdte a jóindulat néma harcát, a türelem hangtalan háborúját. Vászudéva is várt és hallgatott, kedvesen, belátón, türelmesen. A türelemnek mindketten mesterei voltak.

Egyszer, amikor a kisfiú arca különösen emlékeztette Kamalára, Sziddhártának hirtelen eszébe jutott valami, amit egyszer, réges-régen, amikor még fiatal volt, Kamala mondott neki. – Nem tudsz szeretni – mondta Kamala, és ő igazat adott neki, és önmagát csillaghoz, a gyermekembereket pedig hulló falevélhez hasonlította, mégis, mégis érezte a szemrehányást Kamala szavaiban. Valóban sohasem tudta teljesen feláldozni magát, odaadni magát senkiért, nem tudott magáról megfeledkezni, valaki másért a szerelem ostobaságait elkövetni. Nem, erre sose volt képes, és akkoriban úgy érezte, ez az a tulajdonság, amelyben nagyon is különbözik a gyermekemberektől. Most azonban, mióta tudott a fiáról, ő, Sziddhárta is teljességgel gyermekember lett, aki egy másik ember miatt szenved, őt szereti, belevész ebbe a szerelembe, amiatt képes ostobává lenni. Most ő is érezte, bár megkésve, s először életében ezt a legerősebb és legkülönösebb szenvedélyt. Kínlódott miatta, siralmasan kínlódott, és mégis mintegy megdicsőült s megújult, meggazdagodott általa.

Igaz, érezte, hogy ez a szerelem, hogy ez a fia iránti vak szerelem: szenvedély, nagyon is emberi dolog, hogy szanszára ez, zavaros forrás, sötét, mély víz. Ugyanakkor mégis úgy gondolta, hogy nem értéktelen, hanem szükséges, önnön lénye mélyéből fakad. Ezt a gyönyört is meg kellett ízlelnie, ezt a fájdalmat is végig kellett szenvednie, ezeket a balgaságokat is el kellett követnie.

A fia viszont csak hagyta, hadd kövessen el érte balgaságokat, hagyta, hogy harcoljon szeretetéért, és naponta megalázta szeszélyeivel. Ebben az apában semmi sem volt, ami lelkesítette volna, semmi, amitől félt volna. Jó ember volt ez az apa, jó, sőt jóságos, szelíd ember, talán nagyon kegyes ember, talán szent is – de mindezek a tulajdonságok nem nyerték meg a fiú tetszését. Unalmas volt ez az apa, őt pedig fogva tartotta nyomorúságos kunyhójában, untatta nagyon, és az, hogy minden komiszszágot mosollyal, minden szitkozódást kedvességgel, minden gonoszszágot

jósággal viszonzott, pontosan ez volt a leggyűlöletesebb hamissága ennek a vén képmutatónak. A fiú sokkal jobban szerette volna, ha fenyegetőzik, ha bántalmazza. És egyszer eljött a nap, amikor az ifjú Sziddhárta haragja kitört és nyíltan apja ellen fordult. Apja feladattal bízta meg, azt parancsolta, hogy szedjen rózsét. A fiú azonban nem mozdult a konyhából, dacosan, dühtől tájékozva megállt, toporzékolt, ökölbe szorította a kezét, és hangosan, önuralmát veszítve kiáltotta szemébe apjának gyűlöletét, megvetését.

– Szedj rózsét magad – kiáltotta habzó szájjal –, nem vagyok a szolgád! Jól tudom, hogy nem nyúlsz hozzám, hiszen nem mersz megütni; hiszen tudom, hogy kegyességeddel és elnéző jósággal akarsz örökké büntetni és megszégyeníteni. Azt akarod, hogy én is olyanná legyek, mint te, én is kegyes legyek, én is szelíd és bölcs legyek! Hát ide figyelj, csak hogy neked bánatot szerezzek, én inkább útonálló és gyilkos leszek, és pokolra megyek, mint hogy olyan legyek, mint te! Gyűlöllek, nem vagy az apám, ha százszor is az anyám szeretője voltál!

Túláradt benne a harag és a méreg, mely számtalan csúf és gonosz szóban áradt ki az apjára. Majd elment a háztól, és csak késő este tért vissza.

Másnap reggelre azonban nyoma veszett. És nyoma veszett a kétféle színű háncsból font kosárcának is, ebben gyűjtögette a két révész azokat a réz- és ezüstpénzeket, amelyeket fuvardíjként kaptak. Eltűnt a csónak is, Sziddhárta később a szemközti parton látta meg. A kisfiú megszökött.

– Utána kell mennem – mondta Sziddhárta, amúgy is reszketve fájdalmában a fiú előző napi szitkozódásai miatt. — Nem szabad egy gyereket egyedül elengedni az erdőbe. Biztosan elpusztul. Építsünk tutajt, Vászudéva, hogy átjussunk a vízen.

— Igen, építünk tutajt — szólta Vászudéva —, hogy visszahozzuk a csónakot, amelyet a fiú elcsent. Őt azonban hagyd futni, barátom, nem kisgyerek már, tud magán segíteni. Megkeresi a városba vezető utat, és ne feledd, igaza van. Azt teszi, amit te elmulasztottál megtenni. Gondoskodik magáról, keresi a hivatását. Jaj, Sziddhárta, látom, hogy szenvedsz, de olyan fájdalmakat állsz ki, amiken nevetni tudnék s amelyeken nevetni fogsz hamarosan te magad is. — Sziddhárta nem felelt. Már kézbe fogta a baltát, és ácsolta a bambusztutajt, és Vászudéva segített neki összekötni a bambusztörzseket mundzsafü-kötelekkel. Majd áteveztek a másik partra, a víz messze lesodorta a tutajt, úgyhogy odaát vissza kellett vonatniuk.

— Miért hoztad a baltát? — kérdezte Sziddhárta. Vászudéva így válaszolt: — Lehetséges, hogy elveszett a csónakunk evezője.

Sziddhárta azonban tudta, mit gondol a barátja. Azt gondolja, hogy a kisfiú eldobta vagy összetörte az evezőt, bosszúból, meg azért is, hogy ne tudják követni, s a csónak evezője valóban hiányzott. Vászudéva a csónak fenekére mutatott, és mosolyogva nézett barátjára, mintha azt mondaná: „Nem látod, mit üzen a fiad? Nem látod, hogy nem akarja, hogy kövesd?” De szavakba nem foglalta ezt. Új evező ácsolásához látott. Sziddhárta azonban búcsút vett tőle, és elindult, hogy nyomára jusson a szökevénynek. Vászudéva nem állt útjába.

Mikor Sziddhárta már messze bent járt az erdőben, akkor ötlött eszébe, hogy hiábavaló az egész keresés. A kisfiú vagy jócskán megelőzte — így gondolta — és már megérkezett a városba, vagy pedig, ha még úton van is, elrejtőzik előle, üldözője elől. Amint tovább gondolkodott, arra is rájött, hogy ő maga sem aggódik a fia miatt, hogy szíve mélyén tudja, nem veszett oda és nem is leselkedik rá az erdőben halálos veszély. Mégis továbbment

pihenő nélkül, már nem azért, hogy a fia életét mentse, hanem csak a vágytól hajtva, hogy talán még egyszer láthatja. Egészen a város határáig ment.

Mikor a városba vezető széles úthoz ért, megállt a szép díszkert bejáratánál, amely egykor Kamaláé volt, ahol egykor először meglátta gyaloghintójában. Lelkében feltámadt a múlt, látta magát ott állni fiatalon, szakállas, félmeztelen samanaként, a haja csupa por. Sziddhárta sokáig állt ott, és a nyitott kapun át benézett a kertbe, sárga csuhás szerzetesek sétáltak föl-alá a szép fák alatt.

Sokáig állt ott elgondolkodva, régmúlt képeket látott, élete történetére fülelt. Sokáig állt ott a szerzetesek felé nézve, és helyettük az ifjú Sziddhártát látta ott, és az ifjú Kamalát, amint sétáltak a magas fák alatt. Világosan látta magát, amint Kamala első csókját fogadta, amint büszkén és megvetően tekintett vissza bráhmána-életére, büszkén és vágyakozva kezdte meg világi életét. Látta Kámaszvámit, látta a szolgákat, a tivornyákat, a kockajátékosokat, zenészeket. Látta Kamala énekesmadarát kalitkájában. Még egyszer átélte mindezt, szanszárát lélegzett be, megint megöregedett és elfáradt, undort érzett újra, újra érezte a vágyat, hogy letörölje magát a föld színéről, s újra meggyógyult a szent óm kiejtésétől.

Miután Sziddhárta sokáig állt ott a kert kapujában, belátta, hogy ostobaság volt az a vágya, amely e helyig hajszolta, hogy nem segíthet a fián és nem szabad ragaszkodnia hozzá. Mélyen, a szíve mélyén úgy érezte szökött fia iránti szeretetét, mint fájó sebet, de ugyanakkor azt is érezte: ez a seb nem arra való, hogy vájkáljon benne, hanem hogy kivirágozzék és örömet sugározzék.

Az, hogy a seb ebben az órában még nem szökkent virágba, hogy még nem sugárzott, elszomorította. Megálmodott célja, amely idáig vonzotta elszökött fia után, meghiusult, nyomában úr támadt. Szomorúan leült, érezte, hogy valami meghal szívében, ürességet érzett, nem látott már örömet maga előtt, sem célt. Magába mélyedve csak ült és várt. Ezt tanulta meg a folyótól. Ezt az egyet: várni, türelemmel lenni, csendben figyelni. Ült és figyelt, az út porában ült és figyelte a szívet, amint fáradtan és szomorúan ver, s egy hangra várt.

Órákon át guggolt ott figyelve, már nem merültek fel benne képek, belesüllyedt az ürességbe, egyre mélyebbre merült, nem látott kiutat. És ha égette sebe, hangtalanul mondta az ómot, megtöltekezett ómmal. A kertet járó barátok meglátták, és mivel órák hosszat guggolt ott, míg ősz haját por lepte be, egyikük odament hozzá s letett elébe két pisang-gyümölcsöt. Az öregember meg sem látta a szerzetest.

Ebből a dermedt állapotból térítette magához egy kéz, amely megérintette a vállát. Azonnal tudta, kié az érintés, kié a kedves, tartózkodó kéz, s magához tért újra. Felállt és köszöntötte Vászudévát, ő volt az, aki utána-jött. És amint belenézett Vászudéva kedves arcába, látta az apró, csupa mosoly ráncokat, derűs tekintetét, s akkor már ő is mosolygott. Most látta meg a két pisanggyümölcsöt a lába előtt, felemelte, egyiket a révésznek adta, a másikat pedig megette ő. Ezután szót sem ejtve visszament Vászudévával az erdőn át haza, a révhez. Egyikük sem szólt arról, ami ma történt, egyikük sem említette a kisfiút, nem beszéltek szökéséről, nem beszéltek Sziddhárta sebééről. A kunyhóban Sziddhárta végigheveredett a fekhelyen, s mikor Vászudéva odament hozzá, hogy egy csésze kókusztejjel kínálja, látta, hogy már alszik.

Még sokáig égett a sebhely. Sok-sok útonlévőt vitt át Sziddhárta a másik partra, akik a fiukkal vagy a lányokkal utaztak, és egyiket sem tudta irigykedés nélkül nézni anélkül, hogy ne gondolta volna: „Oly sokaknak, ezreknek megadatott ez a legkedvesebb boldogság, s nekem miért nem? Még sok gonosz embernek is, tolvajoknak, rablóknak is van gyereke, nem is egy, és szerethetik őket, s ők is szeretik szüleiket, csak nekem nem adatott ez meg.” Ilyen együgyűen, ennyire bölcselkedés nélkül gondolkodott, ennyire hasonlóná vált a gyermekemberekhez.

Most másként nézte az embereket, mint azelőtt, kevésbé okosan, kevesebb göggel, viszont több melegséggel, kíváncsibban, részvevőbben. Mikor egyszerű embereket szállított át a folyón, gyermekembereket, üzletembereket, fegyveres katonákat, asszonynépet, mindezek az emberek nem tűntek szemében idegennek, mint egykor. Megértette őket, megértette és osztozott életükben, amelyet nem gondolatok s a belátás, hanem egyedül ösztönök és vágyak irányítottak, és velük érzett. Közel járt már a Beteljesedéshez és utolsó sebe fájdalmát viselte, mégis úgy tűnt fel neki, hogy ezek a gyermekemberek mind a testvérei; hiúságaikról, mohó vágyaikról, nevetséges dolgaikról lekopott a nevetségesség, érthetővé váltak, szeretni valóvá, sőt tisztelte bennük ezeket a tulajdonságokat. Az elvakult anyai szeretet, melyet az asszony gyermeke iránt érzett, a hiú apa ostoba, mértéktelen büszkesége egyetlen fiacskájára, a hiú fiatal nő vak, szenvedélyes vágya ékszerek és bámuló férfiszemek után, mindezek az ösztönök, ezek a gyermekded játékok, mindezek az egyszerű, ostoba, de hallatlanul erős, nagyon eleven, erővel érvényesülésre törő ösztönök és kívánságok nem voltak már szemében gyermekded játékok. Láta, hogy az emberek ezekre a célokra teszik fel az életüket, hogy véghetetlen sokat tesznek meg értük, útra kelnek, háborúznak, végtelen sokat szenvednek, végtelen sokat túrnek, és ezért szeretni tudta őket. Az életet látta, az eleven életet, a törhetőt lent, a brahmant látta minden szenvedélyükben, minden cselekedetükben. Szeretni valónak, csodálatra méltónak látta mindezeket az embereket vakon bízó hűségükben, vakon bízó kitartásukban, rövidlátó szívósságukban. Semmi sem hiányzott a lényükből, a tudós és a gondolkodó semmivel sem előzte meg őket, csak egyetlenegy apró dologgal: a tudatossággal, a minden élet egységének tudatos gondolatával. Sziddhárta pedig néha szinte még ebben is kételkedett, abban, hogy ez a tudás, ez az elgondolás vajon olyan fontos-e, hogy vajon nem a gondolkodó ember gyermekessége-e, a gondolkodó gyermekemberé? A világ fiai minden egyéb dologban egyenrangúak a bölccsel, sőt sokszor messze túlszárnyalják, mint ahogy az állatok is a szükséges dolgok szívós, tántoríthatatlan keresztülvitelében bizonyos pillanatokban felülmúlhatják az embert.

Lassan szökött virágba, lassan érett Sziddhártában az ismeret, a tudás arról, hogy mi az igazi bölcsesség, hogy micsoda is hosszú keresésének célja. Rájött: nem más az, mint a lélek készenléte, olyan képesség, olyan titkos tudás, amellyel az ember minden pillanatban, az élet kellős közepén is el tudja gondolni az egységet, képes érezni, belehelni az egységet. Lassan kivirágzott ez a képessége, és visszaragyogott rá Vászudéva öreg gyermekarcáról is: harmónia, a világ örök tökéletességének ismerete, mosoly, egység.

Sebe azonban még mindig égett, Sziddhárta vágyakozva és keserűen idézte fel fia emlékét, ápolgatta szívében iránta való szeretetét, gyengédségét, túrte, hogy fájdalom eméssze, elkövete a szerelem minden balgaságát. Magától nem aludt ki ez a tűz.

Egy napon aztán, mikor megint fájdalmasan égett sebe, Sziddhárta átevezett a másik partra, üzte a vágy, kiszállt a csónakból, és képes lett volna elindulni a városba, hogy megkeresse a fiát. A folyó csendesén, halkan folydogált, száraz évszak volt éppen, hanem a hangja furcsán csobogott: a folyó nevetett! Kivehetően nevetett. A folyó nevetett, tisztán és csengő hangon kinevette az öreg révést. Sziddhárta megállt, a víz fölé hajolt, hogy még jobban hallja a hangot, és a csendesén tovahömpölygő vízben önnön arcát látta tükröződni, s ebben a tükröződő arcban volt valami, ami egy régi

képre emlékeztette, és amint töprengett, rádöbrent: az arc egy másik archoz hasonlít, melyet egykor ismert, s amelyet szeretett és félve tisztelt. Apja, a bráhmána arcához hasonlít. Azután eszébe jutott, hogy réges-régen, sihederkorában, hogyan kényszerítette apját, hogy engedje el az önsanyargatókkal, hogyan vett tőle búcsút, s aztán elment és nem tért vissza soha többé. Vajon az ő apja nem ugyanazt a kínt szenvedte-e, mint amit ő szenved most a fia miatt? Nem halt-e meg már régen az ő édesapja is, egyedül, anélkül hogy a fiát valaha is viszontlátta volna? Nem kell-e komédiának tartani, furcsa, ostoba játéknak ezt az ismétlődést, körbefutást ugyanabban az ördögi körben?

A folyó kacagott. Igen, így van, mindenki újrászenvedí a régi szenvedéseket, minden visszatér, amit még nem szenvedett meg, ami még nem oldódott meg az ő életében. Sziddhárta ekkor beállt a csónakba és visszavezett a kunyhóhoz, apjára gondolt, fiára gondolt, a folyó kinevette, ő meg önmagával vitatkozott, a kétségbeesés határán volt és egyúttal nevetésre hajlott, hogy hangosan kinevesse magát és az egész világot. Ő. de a sebhely még mindig nem szökken virágba, szíve még mindig ágaskodott a sors ellen, szenvedéséből még mindig nem sugárzott derű és győzelem. Azért mégis reménykedett, és amint visszaért a kunyhóhoz, legyőzhetetlen vágyat érzett, hogy megnyilatkozzék Vászudéva előtt, szerette volna magát megmutatni, mindent elmondani neki, aki mestere a meghallgatásnak.

Vászudéva a kunyhóban ült kosarat fonogatva. Ő már nem is járt a csónakkal, gyengült a szeme, és nem is csak a szeme, hanem a karja, a keze is. Csak az arcán viruló öröm és derűs jószág nem változott.

Sziddhárta leült az aggastyán mellé, és lassan megoldódott a nyelve. Arról beszélt most, amit sohasem említettek, hogyan indult el a városba annak idején, égő sebérol, irigységéről a boldog apák láttán, arról, hogy maga is tudta, mekkora balgaság a vágya, s hogy mégis hiába harcolt ellene. Beszámolt mindenről, meg tudott nevezni mindent, a legkínosabb gondolatot is, mindent meg tudott fogalmazni, mindent előtárni, elmondani. Megmutatta a sebet, beszámolt aznapi szokéséről is, hogyan evezett át a vízen, hogyan akart gyermekéteget szökevényként a városba menni, és hogyan kacagta ki a folyó.

Míg beszélt, hosszan beszélt, míg Vászudéva némán hallgatta, Sziddhárta erősebben érezte Vászudévának ezt a figyelmét, mint bármikor azelőtt, érezte, amint fájdalmai, aggodalmai átáradnak őhöz, titkon érzett reményei is átáradnak, s azután ismét visszatérnek. Sebet ennek a hallgatónak megmutatni ugyanolyan volt, mint a folyóban megmeríteni, hogy a folyó lehűtse és egyesüljön vele. Sziddhárta még beszélt, még gyónt és vallott, de közben egyre inkább érezte, hogy ez, aki őt hallgatja, már nem is Vászudéva, nem is csupán emberi lény, hogy ez a mozdulatlanul órá figyelő alak, aki gyónását úgy magába szívja, mint fa az esővizet, maga az Úristen, az Öröklét maga. Miközben Sziddhárta már nem is gondolt sem magára, sem a sebére, felismerte Vászudéva lényének átalakulását, s minél mélyebben érezte és értette, annál kevésbé csodálkozott, annál inkább belátta, hogy a dolgok rendje szerint ennek így kellett lennie. Vászudéva már régen, úgyszólván mindig is ilyen volt, csak ő volt az, aki nem ismerte fel egészen, és hogy ő maga is alig-alig különbözik már tőle. Érezte, hogy most olyannak látja az öreg Vászudévát, amilyen-nek az egyszerű nép az isteneket látja. s hogy ez nem tarthat sokáig; szívében készülni kezdett rá. hogy búcsút vegyen Vászudévától. És közben még egyre beszélt.

Amikor befejezte mondanivalóját. Vászudéva ráirányította kedves, kissé már meggyengült tekintetét. nem szólt, szeretetet és derűt sugárzott reá, megértést és tudást. Kézen fogta Sziddhártát, odavezette, ahol üldögélni szoktak a folyóparton, vele együtt leült, és szembemosolygott a folyóval.

– Hallottad a nevetését – mondta. – De nem hallottál mindent, amit mond. Figyeljünk, többet is hallasz majd.

Figyelték a folyót. Lágyan csengett a folyó sokszólamú éneke. Sziddhárta nézte a vizet, s képek rajzolódtak ki előtte a tovasodródó vízben: apját látta, magányosan, fia miatt bánkódva. Önmagát látta, aki szintén magányos, akit szintén távoli fiához köt a vágy. A fiát is látta, magányosan, kisfiú létére mohón belevette magát ifjúi vágyainak perzselő lángjába. Mindegyiküket saját célja irányította, szállta meg, mindegyikük szenvedett. A folyó a szenvedés hangján énekelt, vágyat énekelt, vágyakozva folyt célja felé, hangja panaszosan csengett.

– Hallod? – kérdezte Vászudéva csupán néma pillantással.

Sziddhárta bólintott.

– Figyelj jobban! – suttopta.

Sziddhárta igyekezett még jobban figyelni. Az édesapja képe, a saját képe, a fia képe mind egybemosódott, Kamala képe is megjelent, s egybemosódott, Govinda képe is, meg más képek, és mind egybemosódtak, mind folyóvá lettek, folyóként mind egy cél felé tartottak, óhajtozva, vágyakozva, szenvedve, és a folyó hangja tele volt vágyakozással, perzselő fájdalommal, csillapíthatatlan szomjúsággal. Célja felé törekedett a folyó. Sziddhárta látta, hogyan siet, látta a folyamot, amely öbelöle, az övéiből és minden emberből tevődik össze, akiket csak valaha látott. A sok-sok hullám, a sok víz, mind célok felé sietett, szenvedve, sok cél felé, a vízesés, a tó, a zuhatag, a tenger felé, és minden célt elért a víz, és minden célt új cél követett, s a víz párává lett, felszállt az égboltra, majd eső lett belőle és lezuhogott az égből a földre, ismét forrás lett, patak, folyam, újból előretört, újból tovafolyt. Sóvár hangja azonban megváltozott. Még hallani lehetett azt is, a fájdalmas, kereső hangot, de más hangok csatlakoztak hozzá, az öröm és a szenvedés hangjai, jó hangok, gonosz hangok, kacagók és gyászolók, sok száz hang, sok ezer hang.

Sziddhárta figyelt. Egészen feloldódott a figyelésben, elmélyedt az odahallgatásban, üres volt egészen, befogadó, és érezte, hogy most tanulta ki egészen a figyelést, a hallgatást. Többször hallotta már mindezt, a folyó sok hangját, ma újonnan csengett mind. Már nem tudta a sok hangot megkülönböztetni egymástól, a boldog hangokat a síróktól, a gyermekieket a férfihangoktól, együvé tartoztak mind, a vágyakozás panasza és a bölcs nevetése, haragos kijáltás és a haldokló nyögése, mindez egybefolyt, egybeszővődött és egybekapcsolódott, ezer szállal fonódva egymásba. És mindez együtt, minden hang, minden cél, minden vágyakozás, minden szenvedés, minden gyönyör, minden jó és rossz, mindez együtt volt a világ. Mindez együtt volt a történet folyama, az élet zenéje. És ha Sziddhárta figyelmesen hallgatta ezt a folyót, ezt az ezerhangú éneket, ha nem figyelt külön sem a szenvedésre, sem a nevetésre, ha nem kötötte lelkét egyetlen hanghoz sem, úgy, hogy elmerüljön benne Énjével együtt, hanem egyszerre hallgatta őket mind, és az egészet, az Egységet érzékelte, akkor ezt az ezerhangú hatalmas dallamot egyetlen szó alkotta, az óm: a Tökéletesség.

– Hallod? – kérdezte Vászudéva megint csak a tekintetével.

Vászudéva mosolya csak úgy ragyogott, ott lebegett fénylőn vén ábrázatának minden egyes ráncá körül, mint ahogy a folyónak is minden hangja fölött az óm lebegett. Fényesen ragyogott mosolya. Amint barátjára nézett, és Sziddhárta arcán is fényesen felragyogott ugyanaz a mosoly. Sebe kivirágzott, szenvedése sugárzott. Énje beleolvadt az Egységbe.

Életének ettől az órájától fogva Sziddhárta nem harcolt sorsával, és nem is szenvedett miatta. Arcán a tudás derüje

virágzott, mely ellen az akarat nem berzenkedik, amely befogadta a tökéletességet, amely egyetért a történetes folyamával, az élet áramával; mert megtölti a szenvedésben és örömben való osztozás, odaadón követi ezt az áramlást, s az Egységhez tartozik.

Mikor Vászudéva felállt a folyóparti ülőhelyéről, amikor Sziddhárta szemébe nézett, s látta benne fényleni a tudás derűjét, a maga óvatos és gyengéd módján kezével finoman megérintette a vállát, és így szólt: – Régóta várok erre az órára, kedves barátom. Most, hogy itt van, én elmegyek. Régóta várom ezt az órát, régóta vagyok Vászudéva, a révész. Most befejeztem. Isten veled, kunyhó! Isten veled, folyó! Isten veled, Sziddhárta!

Sziddhárta mélyen meghajolt búcsúzkodó barátja előtt.

- Tudtam – mondta halkán. – Ugye az erdőkbe térsz?
- Az erdőkbe, az Egységbe térek – szólt Vászudéva fénylő arccal.

Fény áradt belőle, amint távozott; Sziddhárta sokáig nézett utána. Mélyről feltörő örömmel, mélyről felszálló komolysággal nézett utána, nézte békességet sugalló lépteit, a fénykoronát feje körül, fényességtől körülvelt alakját.

GOVINDA

Egyszer pihenőidőben, a többi szerzetessel együtt Govinda is a díszkertben időzött, amelyet Kamala kurtizán ajándékozott Gótama tanítványainak. Hallott egy öreg révészről, aki onnét egynapi járőföldre lakik a folyóparton, és akit sokan bölcsnek tartanak. Mikor Govinda ismét útjára indult, a rév felé vezető utat választotta, mert nagyra nőtt benne a vágy, hogy meglássa ezt a révészt, ugyanis hiába élt szerzetesi szabályok szerint egész életében, hiába tisztelték is az ifjabb szerzetesek hajlott kora és szerénysége miatt, szívében a nyugtalanság és a keresés nem hamvadt ki.

A folyóhoz érve megkérte az öreg révészt, hogy vigye át a túlpartra, s amint odaát kiszálltak a csónakból, így szólt az öregemberhez: – Sok jót cselekszel te velünk, zarándokló szerzetesekkel, sokunkat átvittél már a folyón. Vajon te is a helyes ösvény keresője vagy, révész?

Sziddhárta így szólt, öreg szemében mosollyal: – Keresőnek nevezed magad, tiszteletre méltó barátom, pedig már sok évet megértél, és Gótama szerzeteseinek öltözetét hordod. – Öreg vagyok, igen – szólt erre Govinda –, hanem a kereséssel nem hagytam fel. Örökké keresni fogok, úgy tűnik, ez a rendeltetésem. Úgy látom, te is kereső ember voltál. Nem szólnál nekem erről valamit, tiszteletre méltó révész?

Sziddhárta így szólt: – Ugyan mi mondanivalóm lehetne neked, tiszteletre méltó barátom? Talán, hogy túl sokat keresel? Hogy épp a sok keresés miatt nem találsz semmit?

- Hogy lehetséges ez? – kérdezte Govinda.
- Ha valaki keres – szólt Sziddhárta –, könnyen megeshetik vele, hogy már csak azt a valamit látja meg, amit keres,

hogy semmit sem tud megtalálni vagy magába fogadni, mert mindig csak arra gondol, amit keres, mert egyetlen célja van, mert megszállottja e célnak. Aki keres, az egyetlen célra tör. Megtalálni viszont azt jelenti: az ember szabaddá lesz, nyitottá lesz, nem törődik a céllal. Te is, tiszteletre méltó férfiú, valóban kereső ember lehetsz. mert, célodra gondolván, észre sem veszel sok mindent. ami pedig majdhogy ki nem szúrja a szemedet.

– Még mindig nem értem egészen, mondd tovább – kérlelte Govinda. – Mire gondolsz?

Sziddhárta így felelt: – Ó, tiszteletre méltó férfiú, valamikor régen, sok-sok évvel ezelőtt, már jártál ennek a folyónak a tájékán, s a parton egy alvó embert találtál, és leültél mellé, hogy őrizd az álmát. Megismerni azonban nem ismerted meg az alvót, ó, Govinda.

Ámulva tekintett a szerzetes a révész szemébe, mintha csak varázsütés érte volna.

– Te lennél az, Sziddhárta? – kérdezte bátortalanul. – Most sem ismertelek volna meg! Szívből köszöntelek, Sziddhárta, szívből örülök, hogy még egyszer láthatlak! Nagyon megváltoztál, barátom. Tehát most meg révész lettél?

Sziddhárta kedvesen elnevette magát. – Igen, révész. Egyeseknek, Govinda, sokféle változáson kell átesnie, sok mindenféle öltözetet viselnie, én is ezek közül való vagyok, kedves barátom. Isten hozott, Govinda, hálj meg éjjel a kunyhómban.

Govinda a kunyhóban töltötte az éjt, s azon a fekvőhelyen aludt, amely egykor Vászudéváé volt. Sok-sok kérdést tett fel ifjúkori barátjának, sok mindent kellett elmondania Sziddhártának az életéből.

Mikor másnap reggel érkezett az ideje, hogy Govinda továbbinduljon napi vándorútján, kissé habozva e szavakat mondta: – Sziddhárta, mielőtt folytatnám utamat, hadd kérdezzek tőled még valamit. Van-e valami új tanításod? Van-e valami hited vagy ismereted, amit követsz, ami segít az életben és a jó cselekvésben?

Sziddhárta így felelt: – Kedves barátom, hiszen tudod, hogy már ifjúkoromban, akkor, amikor a vezeklőkkel az erdőben éltünk, arra a következtetésre jutottam, hogy bizalmatlan legyek minden tanítással és minden tanítómesterrel szemben, s hátat fordítottam nekik. Emellett maradtam. Mégis, azóta is sok mesterem volt. Hosszú ideig egy szép kurtizán volt a mesternőm, s egy gazdag kereskedő a mesterem, meg egynéhány kockajátékos. Egy alkalommal Buddhának egyik vándortanítványa is mesteremmé lett; leült mellém, mikor az erdőben elaludtam, zárandoklás közben. Tőle is tanultam, neki is hálával tartozom. A legtöbbet azonban ettől a folyótól tanultam itt, és elődömtől, Vászudéva révéstől. Ugyancsak egyszerű ember volt ez a Vászudéva, nem volt tudós, de a szükséges dolgot tudta, és tökéletes volt, szent ember, akárcsak Gótama.

Govinda így szólt: – Úgy látom, még mindig szeretsz egy kicsit csúfolódní, ó, Sziddhárta. Elhiszem és tudom is, hogy nem lettél egy mesternek sem követője. Hát neked magadnak, ha nem is tanításod, de nincsenek-e legalább bizonyos gondolataid, bizonyos felismeréseid, amelyek tőled származnak, s amelyek segítenek az életedben? Megörvendeztetnéd a szívemet, ha tudnál ezekről valamit mondani.

Sziddhárta így szólt: – Igen, voltak gondolataim, felismeréseim is egyszer-másszor. Néha, egy-egy órára vagy egy napra, úgy éreztem magamban a tudást, ahogy az ember a szívében érzi az eleven életet. Sok gondolat volt, nem is egy, de nehezemre esnék közölni őket. Tudod, Govindám, ezek közül a gondolatok közül, amikre rájöttem, az egyik

ez: a bölcsesség át nem adható. Az a bölcsesség pedig, amit a bölcs mégis át akarna adni, mindig bolondságnak hangzik.

– Tréfálsz? – kérdezte Govinda.

– Nem tréfálok. Csak azt mondom, amit megtapasztaltam. A tudás átadható, a bölcsesség azonban nem. A bölcsességet lehet megtalálni, lehet aszerint élni, a sodrásához igazodni, csodákat tenni általa, de kimondani és megtanítani nem lehet. Ez volt az, amit már fiatalember koromban is sejtettem néha, ez a sejtés hajtott tovább, hogy elhagyjam mestereimet. Rátaláltam egy gondolatra, Govinda, amelyet te megint tréfának vagy bolondozásnak tartasz majd, jóllehet ez a legokosabb gondolatom. Ez pedig a következő: Minden igazságnak az ellentéte is igaz! Ami így értendő: az igazságot csak úgy lehet kimondani, szavakban megformálni, ha sarkítva van. Sarkítva van minden, amit gondolatokba lehet formálni és szavakkal kimondani, és minden sarkított félígazság nélkülözi a teljességet, a kerekiséget, az egységet. Amikor a fenséges Gótama oktatásában a világról beszélt, kénytelen volt szanszárára és nirvánára osztani, hazugságra és igazságra, szenvedésre és megváltásra. Másként nem lehet, nincs más út annak számára, aki tanítani akar. A világ maga azonban, a Létező, bennünk és körülöttünk, sohasem sarkított. Az ember vagy cselekedete sohasem egészen szanszára, nem is egészen nirvána, az ember sohasem teljesen szent vagy tökéletesen bűnös. S mivel megtévesztés áldozatai vagyunk, úgy tűnik bizony, mintha az idő valóban léteznék. Nem, az idő nem valóság, Govinda, ezt tapasztaltam minduntalan. Márpedig ha az idő nem valóság, akkor az az elválasztó időszakasz, mely a világ és az öröklét, a szenvedés és az üdvösség, a gonosz és a jó között látszólag húzódik, szintén megtévesztés.

– Hogyan lehetséges ez? – kérdezte aggodalmasan Govinda.

Jól figyelj, kedvesem, jól figyelj! A bűnös, aki vagyok, és aki te is vagy, az bűnös, de valamikor ismét brahman lesz, valamikor eléri a nirvánát, Buddha lesz –és lám csak: ez a „valamikor” áltatás, hasonlat csupán! A bűnös nem csupán úton van Buddhasága felé, nincs fejlődőfélben, bár az igaz, hogy gondolkodásunk számára a dolgok másként nem képzelhetők el. Nem bizony, hanem a bűnösben benne van, már itt és most benne van az eljövendő Buddha, jelen van benne egész jövődjé, és benne, magadban és minden keletkezőben a lehetséges, a rejtőzködő Buddhát kell tisztelned. A világ, Govinda barátom, nem tökéletlen, nincs is hosszú úton a tökéletesség felé: nem, hanem tökéletes minden pillanatában, minden bűn magában hordja már a kegyelmet is, minden kisgyermekben benne van már az aggastyán, a csecsemőben a halál, minden haldoklóban az örök élet. Nincs ember, aki a másikról meg tudná állapítani, mennyire jutott előbbre útján, a rablóban és kockajátékosban már ott várakozik Buddha, a bráhmanában ott várakozik a rabló. Az elmélyült meditációban megvan a lehetősége annak, hogy megszabaduljunk az időtől, hogy egyidejűleg lássunk minden valaha létezett, létező és eljövendő életet, és lám, abban minden jó, minden tökéletes, minden brahman. Azért az én szememben jó minden, ami van, a halál is, az élet is, a bűn is, a szentség is, a bölcsesség is, a balgaság is, mindennek olyannak kell lennie, amilyen, minden csak belegegyezésemre, csak engedelmességemre vár, mindenhez csupán szeretetteljes egyetértésem hiányzik, így hát nekem csak jó lehet, csak javamra válhat, és semmi sem árthat. Testemen-lelkemen megtapasztaltam, hogy nagyon is hasznomra vált a bűn, hasznomra vált a gyönyör, a birtoklás óhajta, a hiúság, sőt a legszegyenteljesebb kétségbeesés is, hogy megtanuljam feladni ellenkezésemet, megtanuljam a világot szeretni, hogy ne mérjem többé valamely általam kívánt, általam elképzelt világhoz, az általam kigondolt tökéletességhez, hanem megelégedjem vele már most, szeressem úgy, ahogy van, és örüljek, hogy része vagyok. – Íme, ó, Govinda, néhány azok közül a gondolatok közül, amelyek felébredtek bennem.

Sziddhárta lehajolt, felemelt a földről egy követ, s kezével méregette a súlyát.

– Íme – szolt játékosan –, ez egy darab kő, bizonyos idő múlva talán földdé lesz, földből növényé vagy állattá vagy emberré. Régebben azt mondtam volna: „Ez a kő csupán kő, értéktelen valami, Májá világának része; mivel azonban az átalakulások körforgásában emberré, léleké is válhat, neki is értéket tulajdonítok.” Így gondoltam volna régen, talán. Most azonban így gondolom: „Ez a kő az, ami, de állat is, Isten is, Buddha is, nem azért tisztelem és szeretem, mert egykor majd ez vagy amaz válik belőle, hanem azért, mert mindez úgyis benne van régtől fogva és örökre. És éppen ez, hogy kő, hogy itt és most kő alakjában van jelen előttem, ez benne a szeretetre méltó, ezért látok értéket, értelmet minden egyes kis ereztében és vajatában, sárga és szürke színében, keménységében, a hangjában is, melyet ad, ha valamihez odaütögetem, a felületének szárazságában vagy nedvességében. Vannak kövek, melyeknek olyan a tapintása, mint az olaj vagy a szappan, másoké, mint a falevél, megint másoké, mint a homok, és mindegyik különbözik az összes többitől s a maga módján imádkozza az ómot. Mindegyik brahman s egyszersmind ugyanannyira kő is, olajos vagy szappan-szerű, és épp ez tetszik nekem, ez tűnik fel csodálatosnak, áhítatos tiszteletre méltónak.” Több szót azonban ne vesztegessünk erre. A titkos értelemnek nem használnak a szavak, minden egy kicsit megváltozik, mihelyt az ember kimondja, kicsit torzul, kicsit bolondosan cseng – bizony, és még az is nagyon jó, és igen tetszik nekem, azzal is nagyon egyetértek, hogy az, ami az egyik embernek kincs és bölcsesség, a másik fülében mindig bolondságnak hangzik.

Govinda némán figyelt. – Miért mondtad nekem ezt a köhistóriát? – kérdezte kis szünet után, habozva.

– Minden célzatosság nélkül. Meglehet, talán úgy értettem, hogy a követ meg a folyót, meg mindezeket a dolgokat, amelyeket szemlélünk, amelyektől tanulhatunk, szeretem. Szeretni tudom a követ, Govinda, a fát is, egy darab fakéreg is. Mindezek dolgok, és a dolgok szeretni valók. A szavakat azonban nem tudom szeretni. Ezért nem jelentenek számomra semmit a tanok, nincs keménységük, lágyáguk, nincsenek színeik, nincs élük, szaguk, sem ízük, a tanokban nincs más, csak szavak. Meglehet, ez az, ami megakadályoz abban, hogy békédet megtaláld, a sok-sok szó. Tudod, Govinda, megváltás és erény, szanszára és nirvána, mindezek csupán szavak. Olyan dolog, ami nirvána lenne, nin csen; csak a nirvána szó valóság.

Govinda így szolt: – Nem, barátom, a nirvána nem csupán szó. A nirvána – gondolat.

Sziddhárta így folytatta: – Igen, lehet, hogy gondolat. Meg kell vallanom, édes barátom: nem nagyon teszek különbséget gondolatok és szavak között. Őszintén szólva, a gondolatokat sem sokra tartom. Többre tartom a dolgokat. Itt, ezen a csónakon például egy szent ember, aki elődöm és tanítómesterem volt, hosszú évekig csak a folyóban hitt, semmi másban. Rájött, hogy a folyó hangja megszólítja, attól tanult, az nevelte és oktatta, istenség volt szemében a folyó. Sok-sok éven át nem tudta, hogy minden szélfűvás, minden kis felhő, minden madár, minden egyes bogárka épp olyan isteni jellegű, s épp oly sokat tud és tanít, mint az általa tisztelt folyó. Mikor azonban ez a szent ember elindult innen az erdőbe, akkor már tudott mindent, többet tudott, mint te vagy én – tanítómesterek, könyvek nélkül is, és csupán azért, mert hitt a folyóban.

Govinda így szolt: – De hát mindaz, amit „dolgoknak” nevezel, valóság-e, létező-e? Nem csupán Májá téveszt meg velük, nem pusztá látszat mindez és jelenség? Ezek a te köveid, fáid, a folyód – létező valóság-e mindez?

– Ez sem aggaszt túlságosan – szolt Sziddhárta. – Ha a dolgok pusztá jelenségek is, lám, akkor én magam is jelenség vagyok, s így hozzám hasonlatosak változatlanul. Ez az, ami számomra olyan szeretni és tisztelni valóvá teszi őket:

hogy hasonlók hozzám. Ezért tudom szeretni őket. Nos hát, ez az a tanítás, amiért mindjárt kinevetsz: a szeretet, Govinda, a lényege mindennek, úgy hiszem. Átlátni a világ törvényein, megtalálni a magyarázatát, megvetni a világot, mindez lehet nagy gondolkodók ügye. Nekem azonban egyedül az a fontos, hogy szerethessem a világot, meg ne vessem, ne gyűlöljem sem azt, sem magamat. Sőt szeretettel, csodálattal és tisztelettel tudjam szemlélni a világot és magamat és minden létezőt.

– Értem én – szólta Govinda. – De éppen erről hirdette ő, a Fenséges, hogy megtévesztés. Ó jóindulatra int bennünket, kíméletre, szájalomra, türelemre, de szeretetre nem: tiltotta, hogy bármi földi dologhoz szeretettel láncoljuk szívünket.

– Tudom – bólintott Sziddhárta; mosolya ragyogott, mint a fénylő arany. – Tudom ezt is, Govinda. Látod, ezzel máris az elvek bozótjába jutottunk, szavakon vitatkozunk. Mert nem tagadhatom, a szeretetről ejtett szavaim ellentétben, látszólagos ellentétben állnak Gótama szavaival. Épp ezért vagyok oly nagyon bizalmatlan a szavakkal szemben, mert tudom, hogy ez az ellentmondás csak látszólagos. Tudom, hogy én egyetértésben vagyok Gótamával. Hogy is ne ismerné a szeretetet ő is. Ó, aki felismerte minden emberi lét mulandóságát, semmiségét, de az embereket mégis úgy szerette, hogy egész hosszú, fáradságos életét egyesegyedül annak szentelte, hogy rajtuk segítsen, őket tanítsa! Az ő esetében is, a te nagy mestered alakjában is fontosabb számomra maga a dolog, mint a szavak, cselekedetei, életvitele fontosabb, mint a beszéde, kezének egy mozdulata fontosabb, mint az elvei. Nem beszédében, nem gondolkodásában látom nagyságát, csakis tetteiben, csakis életében.

A két öregember sokáig hallgatott. Azután Govinda szólalt meg, búcsúzásul meghajolva: – Sziddhárta, köszönöm, hogy közölted velem néhány gondolatodat. Részben különös gondolatok, nem mindegyiket értettem meg elsőre. Akárhogy is van, köszönöm, és békés napokat kívánok öregségedre.

(Titkon azonban ezt gondolta: „Furcsa ember ez a Sziddhárta, és furcsa eszméket hirdet, bolondosan cseng a tanítása. A Fenséges tiszta tanítása másként hangzik. Világosabban, tisztábban, érthetőbben, nincs benne semmi furcsa, bolondos vagy nevetni való. Hanem Sziddhárta keze és lába, a szeme, a homloka, a lélegzése, a mosolya, a köszöntése, a járása mégis másnak tűnik, mint a gondolatai. Soha, mióta fenséges Gótamánk megtért a nirvánába, még soha nem találkoztam senkivel, akiről ezt éreztem volna: íme egy szent! Egyedül őt, ezt a Sziddhártát láttam ilyennek. Akármilyen furcsa a tanítása, akármilyen bolondosan hangzanak a szavai, a tekintete és a kézmozdulata, a bőre és a haja, mindene tisztaságot sugároz, nyugalmat sugároz, derűt és szelídséget és szentséget, olyat, amelyet egyetlen emberen sem tapasztaltam, mióta fenséges Tanítómesterünk átesett utolsó halálán.”)

Miközben Govinda ezt gondolta, és szívében ellentétes indulatok küzdöttek, még egyszer lehajolt Sziddhártához szeretettől indítva. Mélyen meghajolt a nyugodtan ülő Sziddhárta elé.

– Sziddhárta – szólalt meg –, öregemberek vagyunk mind a ketten. Nem nagyon fogjuk egymást ugyanebben a megtévesztésünkben viszontlátni. Én látom, kedvesem, hogy megtaláltad a békét. Bevallom előtted, én nem találtam meg. Szólj még egy szót, tiszteletre méltó férfiú, adj valamit, amit felfoghatok, amit megérinhetek! Adj velem valamit az útra! Sokszor terhes az, sokszor sötét az én utam, Sziddhárta.

Sziddhárta hallgatott, és mindig egyforma, csendes mosolyával nézett Govindára. Ő mereven tekintett az arcába, tele félelemmel, vágyakozással. Szemből szenvedés és örökös keresés áradt, örökös kudarc.

Sziddhárta látta ezt, és mosolygott.

– Hajolj le hozzám! – suttogta halkan Govinda fülébe. – Hajolj csak le ide! Úgy, még közelebb! Egészen közel! Csókold meg a homlokomat, Govinda!

S lám, mikor Govinda csodálkozva, mégis nagy szeretettel és mély sejtésekkel tele szót fogadott neki, egészen közel hajolt hozzá és ajkával megérintette a homlokát, csodában lett része. Miközben gondolataival még Sziddhárta különös szavainál időzött, miközben még mindig hiába küzdött ellenérzésével, és nem tudta az időt mint nem létezőt felfogni, nem tudta a nirvánát és a szanszárát egységként felfogni, sőt bizonyos megvetéssel fogadta barátja szavait, és ugyanakkor ennek ellenére mérhetetlen szeretetet és tiszteletet érzett iránta, ez történt vele:

Már nem barátjának, Sziddhártának arcát látta, hanem sok más arcot látott helyette, sok-sok arcot, arcok sokaságát, arcok sodró áradatát, százakét, ezrekét, mind érkeztek és távoztak, és mégis mintha mind egyszerre léteztek volna, folyvást változtak és megújultak, és mégis mindannyian: Sziddhárta voltak. Egy hal ábrázatát látta, pontyét, végtelen fájdalommal kitátott szájával, haláltusáját vívó hal volt, a tekintete megtört – újszülött gyermek arcát látta, vörös volt és ráncos, sírásra torzulva – a gyilkos arcát látta, látta, amint a kését beledöfi egy ember testébe – és látta, ugyanebben a pillanatban, amint a gonosztevő bilincsbe verve térdel, és a hóhér egyetlen kardcsapással levágja a fejét – férfiak és nők testét látta meztelenül, az őrző szerelem táncában és harcában – holttestemetek látott kinyúlva, némán, hidegen, megüresedve – állatfejeket látott, vadkanok, krokodilok, elefántok, bikák, madarak fejét – isteneket látott, Krisnát látta, Agnit³⁴ látta. – Mindezeket az alakokat és arcokat ezer viszonylásban látta egymáshoz, egyik a másiknak segítve, azt szeretve, egyik a másikat gyűlölve, megsemmisítve, egyik a másikat újjászülve, mindegyikben benne lakozott a halálvágy, a mulandóság szenvedélyes és fájdalmas vallomása, s mégsem halt meg egyik sem, csak átalakult mindegyik, folyvást újjászületett, folyvást új arcra tett szert, s mégis, semmi idő nem választotta el egyik arcot a másiktól. — És mindezek a formák és arcok megnyugodtak, egymásba folytak, létrehozták egymást, tovaáramlottak és egymásba ömlöttek, s fölöttük egyfolytában volt valami vékony hártya, ami nem látszott lényegszerűnek és mégis létezett, mintha vékony üveg vagy jégkéreg lett volna, mint valami átlátszó bőrreteg, vízből alakult héj vagy forma vagy maszk, ez a maszk pedig mosolygott, ez a maszk Sziddhárta mosolygó arca volt, amelyet ő, Govinda, csak az imént érintett ajkával. És, Govinda így látta: ez a maszk-mosoly, az egymásba átáramló formák egységén való mosoly, a sok ezer születés és halál egyidejűségén való mosoly, és Sziddhártának ez a mosolygása pontosan ugyanolyan, pontosan ugyanaz a csendes, finom, kifürkészhetetlen, talán jószágos, talán csúfolódó, bölcs, ezerféle értelmű mosoly, ahogyan a Gótama mosolygott, a Buddha, amint ő maga is, százszor is áhítattal látta. Tudta, így mosolyognak, akik tökéletességre jutottak.

Nem tudta már, hogy létezik-e az idő, hogy ez a látomás egy másodpercre tartott-e vagy száz évig, azt se tudta, van-e Sziddhárta és van-e Gótama, van-e Én és Te, mintha egy isteni nyíl sebezte volna meg legbensejét. Ez a seb édes volt, elvarázsolta és feloldozta legbelül. Govinda ott állt még egy kis ideig Sziddhárta csendes arca fölé hajolva, amelyet az imént megcsókolt, amely az imént színhelye volt minden születésnek, minden létezőnek. Ábrázata változatlan volt, miután felszíne bezárult a mélység és sokféleség fölött, melyet takart, csendesen mosolygott, haloványan és

gyengéden mosolygott, talán nagyon jószágon, talán nagyon gúnyosan, pontosan úgy, ahogy ő mosolygott valamikor, a Fenséges.

Govinda mélyen meghajolt, vén arcán könnyek gördültek végig, melyekről tudomást sem vett, mint eleven tűz, égett szívében a bensőséges szeretet, a hódolatteljes tisztelet. Mélyen meghajolt, egészen a földig, mozdulatlanul ülő barátja előtt, akinek a mosolya emlékeztette mindenre, amit életében valaha is szeretett, ami életében valaha is értékes és szent volt számára.

Jegyzetek

¹Nobel-díjas francia regény- és drámaíró, esszéista (1866 – 1944); Hesse barátja és levelezőtársa. AZ első világháború idején háborúellenes magatartásuk miatt hazájukban mindkettőjüket támadták.

²Bráhmána, bráhmán vagy bráhmín: az ind társadalom első csoportjához, a kiváltságosokhoz tartozó, rendszerint - de nem szűkségképpen - papi személy.

³A történelmi Buddha (i. e. 563-483) eredeti neve Gótama Sziddhárta.

⁴A hindu mitológia legünneltebb hősének, az ember- és istenalakban egyaránt tisztelt Krisnának egyik mellékneve Govinda; jelentése: pásztor.

⁵Halvány, fakó színű.

⁶Imák és vallási szertartások szent kezdőszava; ejtés szerinti három hangja - a, u, m - a hinduizmus istenháromságának, Brahmának, Visnunak és Sívának - a világegyetem teremtőjének, fenntartójának és elpusztítójának - egységét jelképezi.

⁷Világszellem, mindenszellem.

⁸Szent könyv, a hindu vallás alapját képező négy ősi véda - i. e. 1500-1000 között keletkezett vallási szöveggyűjtemény - közül a legrégebbi, amely az isteneket az áldozati szertartáshoz megidéző himnuszokat tartalmaz.

⁹A teremtmények ura.

¹⁰ Száma-véda: „Dallamok védája”, a Rig-véda himnuszainak kezdősoraiból összeállított gyűjtemény. Upanisádok: „titkos tanítások”, a védákhoz kapcsolódó, kinyilatkoztatáson alapuló szent szövegek.

¹¹ A „Dallamok védájához” kapcsolódó upanisád, amely főleg az áldozati énekek allegorikus jelentését magyarázza.

¹²Világlelek, világlényeg.

¹³Igazság.

¹⁴ Nirvána: „kialvás”, „kilobbanás”. "kioltás"; a buddhista gondolkodásban a léthez kötődés teljes megsemmisítése. a tökéletes vágytalanság állapotának elérése, a létkörforgásból való kikertülés. Ez nem a halállal vagy a halál után következik be, hanem az érdemes egyén megvilágosodással éri el.

¹⁵ „Megvilágosodott”.

¹⁶Nép az ókori Indiában.

¹⁷„Sájkák bölcse”: a Buddha egyik mellékneve.

¹⁸Észak-India legjelentősebb ókori állama a hagyomány szerint Gótama Sziddhárta Magadhában, Bódh Gajá városában. egy fügefafa alatt lett Megvilágosodott. azaz Buddha.

¹⁹Kószala észak-közép-indiai állam fővárosa az i. e. I. évezredben.

²⁰A buddhista tanítás alaptétele leegyszerűsítve a „négy nemes igazság. felismerése. és a „nemes nyolcszoros ösvény” követése. A nemes igazságok a következők: 1. a szenvedés igazsága minden létezés szenvedés. 2. A szenvedés keletkezésének igazsága - a szenvedés oka a lét szomjazása. 3. A szenvedés megszüntetésének igazsága - ez a létszomj teljes kioltásával. a vágyakozás megszüntetésével valósítható meg. 4. A szenvedés megszüntetéséhez vezető út. a nyolcas ösvény igazsága. A nyolcas ösvény: helyes ítélet. helyes hozzáállás. helyes beszéd. helyes cselekvés. helyes időtöltés és megélhetési forma. helyes erőfeszítés. helyes törődés és helyes elmélkedés.

²¹ Szerzetesnövendékek, próbaidős szerzetesek.

²² Az áldozati varázsigék gyűjteménye.

²³ A ráolvasások, varázsmondások gyűjteménye.

²⁴ Az ördög, aki a megvilágosodás fája alatt ülő Buddhát is megkísértette.

²⁵ Illúzió, érzékcshalódás; a hindu mitológiában a világi dolgok valótlanágát megszemélyesítő istennő.

²⁶ A hindu mitológiában Visnu isten feleségének. Laksminak, a szépség, ifjúság és jószerencse istennőjének egyik neve.

²⁷ A hinduizmus istenháromságának első, teremtő istene; a világlélek, a brahman megszemélyesített formája.

²⁸ Más néven bódfifa vagy pipalfa; indiai fügefafa.

²⁹ Indiai rege, amelyben az istenek és az ellenistenek a szent Man-dara-heggyel kiköpülik a Tejtengert: a hegyet Visnu második megtestesülésében, teknősbéka képében a tenger fenekére ereszkedve tartja a hátán, s a Tejtenger sorra kiadja a benne rejlő páratlan becsű javakat, köztük Laksmi, Visnunak az ellenistenek által elrabolt feleségét. végül pedig a halhatatlanság italát, amelyből az istenek isznak.

³⁰ Szórakozás, pihenés, hűsölés céljára épített kerti ház.

³¹ Kéjné.

³² Világfolyamat, világműködés.

³³ Krisna isten egyik mellékneve; jelentése: isteni születésű.

³⁴ Ősi tűzisten.